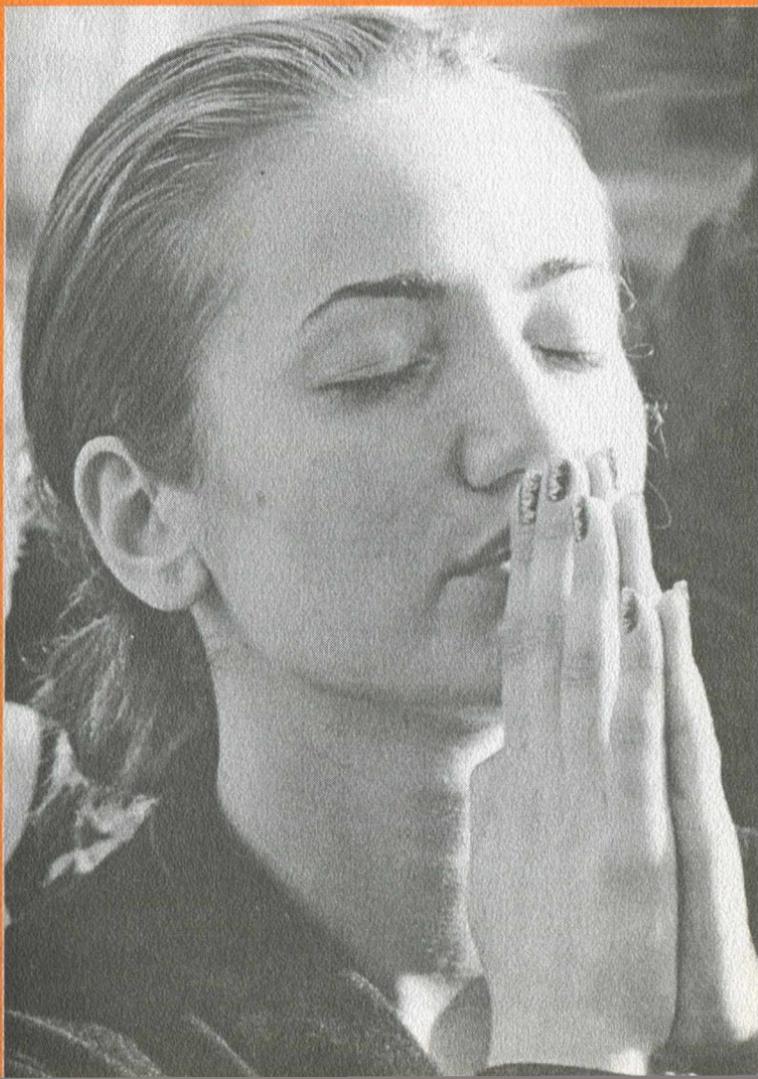

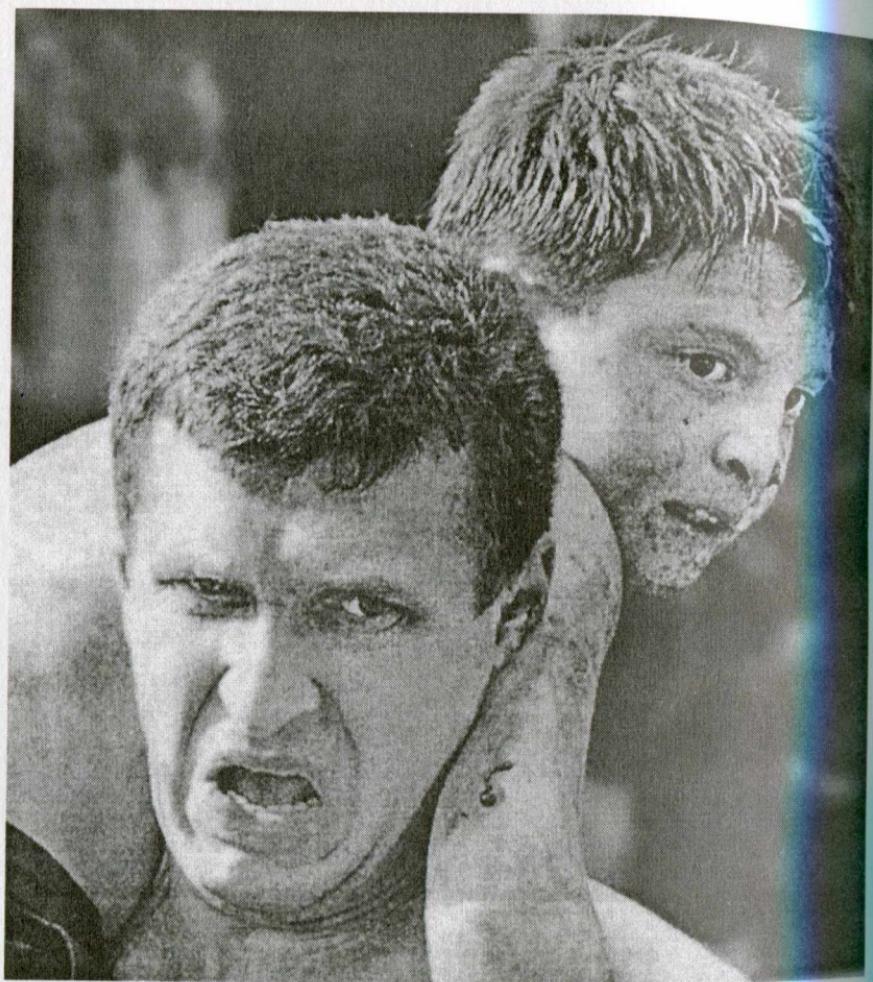
Рынок швейных и текстильных изделий
франшизы купи франшизу, чтобы ходить легче.

ИРОН АМБИСОНД

11
2004

MAX ДУГ

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Фариза ДЗАСОХОВА, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2004

MAX ДАУГ

**11
04**

Журнал цәуы 1934 азы майә фәстәмә

РЕСПУБЛИКАЕ ЦӘГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦӘДИСЫ АӘРВЫЛМАӘЙОН ЖУРНАЛ

Сәйираг редактор – ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бәрнөн секретарь, проза — ГУСАЛТЫ Барис
Поэзии, драматурги — МАМЫҚЬАТЫ Хъазыбет

Журналы әхсәны уынаффәдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
ДЗАСОХТЫ Фаризәт, КОСТЫ Лизә, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НӘКУЫСАТЫ Наирә, ХОДЫ Камал

Дзәуджыхъәу, 2004

НОМЫРЫ ИС:

ХЪОДЗАТЫ Ахсар. Сау фәззәг	5
Хъарәг. Адәмон	10
Игорь ИРТЕНЬЕВ. Мах нә – сымах. Амдзәвгәе	14
БИЦЬОТЫ Грис. Цалынмә цалх тула. Радзырд	16
НАФИ, ГҮҮРДЗЫБЕТЫ Иринә, МАЛИТЫ Васо, ЦЭРҮКЪАТЫ Валодя, ХУЫГАТЫ Сергей, ХОДЫ Камал, ХӘМЫЦАТЫ Албег, УАЛЫТЫ Лаврент. Амдзәвгәтәе	33
ХЪАЙТТАТЫ Сергей. Адәмәй адәмгәнәг – адәм	44
ДЖЫККАТЫ Шамил. Ирыстыр хъарәг	54
ХЪАЙТЫХЪТЫ Азәмәт. Цәппойы мыстуләг. Рагон хабар	60
ДЗАСОХТЫ Музафер. Хъәбулы ад. Амдзәвгәтәе	66
ЧЕДЖЕМТЫ Ахсар. Тәгәрбааласы сырх фәззәг. Амдзәвгәтәе	72
ТЕМЫРАТЫ Давид. Уыданән рохғәнән най. Пъесәйә скүүиддзаг	78
СИТОХАТЫ Саламджери, Къадзаты Станислав, Дауырәе.	
Амдзәвгәтәе	84
АЙЛАРТЫ Измаил. Нә рәстәг – нә ирвәзынгәнәг	89
АЙЛАРТЫ Чермен. Уды монолог	91
МАМЫҚЪАТЫ Хәзыбек, КАСАТЫ Батрадз, ЧЕДЖЕМТЫ Геор.	
Амдзәвгәтәе	96
СОКАТЫ Дианә. Дыууә хойы. Арғыау	98
САСИАТЫ Сергей. Ус-богал. Таурәгъ	114
СКЪОДТАТИ Эльбрус, БИАЗЫРТЫ Кромвел, АБАЙТЫ Эдуард.	
Амдзәвгәтәе	118
ГУСАЛТЫ Барис. Зәронд сабитә. Диалогтә	121
ЦГЪОЙТЫ Хазби. Аертә новелләйи	125
КЪИБИРТИ Амурхан, ДЗУЦЦАТЫ Эльбрус, ЧЕЛДИОН-ГОДЖЫЦАТЫ/ Надя. Амдзәвгәтәе	133
БЗАРТЫ Руслан. Ирыстонәй кәсгәйәе	137
ХАДЫХЪАТЫ Фатимә, КОБЕСТЫ Зауырбөг. Амдзәвгәтәе	141
Сидт	143
ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ	145

*Журналы авторты хъуыдтыимә редакци
алқаед разы наэ вәйиы*

САУ ФÆЗЗÆГ

Aлы адæймаг дæр фæззæджы æнхъæлмæ фæкæсы йæ афæдзы куысты бæркæдтæм. Ирыстоны дзыллæтæн та ныры фæззæджы фыццаг бонтæ бæркады бæсты фыдох æрхастой: æлгъаг знаджы къухай сæдæгæйттæй бабын сты нæ хуыздæртæ, нæ ныфæнцæйттæ. Цагъды мæрдтæн сæ нымæц бæрæг нæма у. Цагъды уæлдæйтты банымайын дæр нæ фæразæм. Тугдзых знаг бахъавыди нæ тækкæ зæрдæмæ — нæ бындартæм, нæ фидæнмæ. (Нæ фыдæлты нын чидæртæ сæхи бакæниаг сты: скифтæ, алантæ, дам, ир æмæ дыгурæн ницы бавæййынц, мах, дам, стæм се 'цæг байзæддæгтæ. Ныр та нын нæ сомбон, нæ рæзгæты аныхъуырынмæ хъавынц). Ирыстоны иунæг ахæм бинонтæ дæр нал баззад, æвирхъau бæллæх кæй дуар нæ бахоста, кæй зæрдæ нæ нынкъуысын кодта. Иу адæймаджы сæфт дæр стыр трагеди у. Уæд дыгай-æхсæзгай уdtæ кæмæй фæхъуыц, уыцы бинонты бæллæхæн та цы ном раттæм²

Террористты фыдракæндтæ равди-сынæн не 'взаджы аккаг дзырдтæ не ссар-дзыстæм. Фæлæ дыгурон фольклоры ис æвирхъau калмæнгæс цæрæгойы кой. Иæ ном — Руймон. Куы райгуыры, уæд, дам, гыццыл вæййы, стæй куырм. Фæлæ афтæмæй дæр æнцад нæ фæлæууы — бæллæстæ æд уидæгтæ фæрæдууы, зæхх

дәндагәй фәхәры Суанг дзы йә мад дәр алидзы Руймон, дам, цәстәй күң ракәса, уәд, йә цәстәнгас цы бәстүл аххәссы, уйлас ныввәйй, әмә әрмәст йә удаист хъәрахтәй дәр адәмъылрыны систы. Цәмәй дзы фервәзой, уйл тыххәй, дам, әм Урс Йелай арвәй мигъы тыхт әфсан рәхис раудазы, йә хурхыл ын жай башпараты әмә йә уәләмә сисы. Уым ай зәйтә әмә дауджытә әхсаргәрдтәй лыг кәнинц әмә йә мәрдтә уйтән уарынц. Уыдан ын йә фыңдыңиц. Йә басәй чи фәхъастә вәййы, уйл, цы карәнәй амард, уыңды карәнәй райгас вәййы.

Диссаджы символон фәлгонц! Цыма нә рагон фыдәлтә терроризмы әбуалъ митә развлѣгъау уытой әмә нын фәдзәхсәгә кодтой: цалынмә калм-кәфхъуындар йә цәстәй нә ракаст әмә әгас дунеййл нә аххәссыд, уәдмә йәм Урс Йелайайу цырд фәләуут әмә йә ныххурх кәнүт!

Фәлә адәм рагәй фәстәмә дәр стырзәрдә уыдышты (уәлдайдәр та ирәттә!), цалынмә фыдбылыз не 'р҆дәуы, уәдмә жәнәмәтәй фәбадынц. Мәсиг хи дурәй хәлә Алцы дәр уәййаг әмә алләд кәм у, террористтә дәр сә кәнон уым кәнинц. Нәхи гәртамхортә сты фыщаджы-фыщаг нә фыдбылыз, коррупцияны пъәззыйай ныбадт, йә къабәзтә гәрзәхсәни уидәгтә басгүйшты әмә нын нә цард зауутмә әртардтой. Ахса гәртам нәдәр размә акъаңдзәф кәндзына, нәдәр фәстәмә. Коррупцийы ныжмә күннә систәм, уәд террорән дәр нә бон ницы бауыздзәни.

Цы стыр бәлләх әрцид, уым махәй алчи дәр аххосджын у. Аппәтеси стырдәр ахкос та нә чиновниктәм хауы. Уәй кодтам әмә кәнәм нә Ирыстоны зәххытә, бәрнөн бынәттә, нә намыс, нә цәсгом, не 'фсарм. "Хуыцау нын нал и — сиси Ахса нә хуыцау". Алчидәр нә аххосджын у, зәғъгә, хүимәтәдҗы нә загътон. Нә зәрдым ма әрләууын кәнәм, әвзәрстыты рәстәг цытә фәңдәуы, уйл. Кандидаттәй бирәтә вәййынц цәстфәлдахджытә. Фәлә сәм давәттаг әхса дзәвгар ис әмә та нын нә хъәләстә жәндонәй балхәнинц, стәй парламентты кәнә әндәр бәрнөн рәттү рәбинаг свәййынц. Уыданы нәдәр терроризмимә тохы мәт и, нәдәр адәмь мәт.

Уәдә уал аеппәтеси фыщаг нә утә ссыгъдәг кәнәм, әмә нын уәд террористтә дәр ницыхъом уыдышты. Ирыстоны цәрдҗытыл ныртәккә уәлдай стырдәр хәс ис: Уәрәсейи хуссайраг-кавказаг форпостыл нымад стәм, әмә нәм иннә адәмтә зуләстәй кәсинац, Уәрәсейи знәгтән сә цәстисынц, сә уәнгәл стәм. Уымә гәсгә хъумә аеппинәдзүх дәр къәрдхъус

әмәх ифтонг уәм. Мә ныхас әеппәты фыңғар нә хицәуттәм у: хъаҳъхъәнүт, уә бәрны цы адәм ис, уыданы.

Сымах ыстут нә адәмән гарантта, —
Уәхидәй не 'хсән ма 'вәрут гәрәнтә.

Нә бирә мәрддәжынтаң сә къабәзтән, — мах та иууылдәр сә къабәзтә, се 'фсымәртә, сә хотә стәм, — мә зәрдә зәгъы, әмәй фидар фәләүүй ацы уәззазу бонты. Суанг тәккә рондәр замантай нырмә дунейи зонддажында, дзырдзәүгәдәр ләгтә уый фәдзәхстөй әнамонд хабар куы 'р҆дәуа, уәд дә сәр ма 'ркъул кә, фәлә ныффәраз. Дыууә мин азәй дәр раздәр чи цард, уыцы номдзыд поэт Вергилий афтә загъта: "Фыдохы коммә ма бакәс, фәлә йә ныхмә әрләүү дывәр әхсаримә". Францаг ахуыргонд Жан Анри Фабрмә та (парди XIX әнусы) ахәм ныхәстә ис: "Амонддажын у, әртә хатты амонддажын у, царды бәлләхтә кәй бахсидынц, уыцы адәймаг". Әрымысын әмбәлы ирон әмбисонд дәр: "Фыдбылызыәй дәхи хъаҳъхъән, фәлә куы 'р҆дәуа, уәд — дә хъару 'мә дәхәдәг".

Фыдохы бонты әгас дуне дәр нә фарсмә кәй әрбаләууыди, не стыр хъыг әмәх мастәй йәхимә хай кәй айста, уый нын хъумә ныфсы хос фәуа. Дунедарәг Стыр Хуыщауы арфә сәмбәләд, нә рыстыл зәрдәйә чи фәрыйст, уыданәй алкәуыл дәр.

"Мах дуджы" күсджытә Ирыстоны фысаджытимә иумә балынаффә кодтой: журналы ацы номыры гонорар әрвист әрдәуәд, Бесләні стыр бәлләхы рәстәг әфхәрд чи баййәфта, уыданән баххуысы фондмә.

Әнәфыдбылыз уәд нә гыңцыл Ирыстон, фарны хабәртә нәм хъусәд нырај фәстәмә.

* * *

Зәрдәйы сау дур фыңы...

Токаты Алихан

Кәлә, ләдәрсү цаләм хатт мә цәссыг!
Мә хъуыр — әехгәд, әмырәхгәд къуыбарәй,
хъыджы къуыбарәй. Удуидаг бындзарәй
кәнү дыз-дыз... Фыдугтәхсән, дызәрдыг...

Ныккәләдзәзаг, ныффәлахс и нә мәссыг.
Йә сафәг — хи дур. Сау әвдиуты сарәй
кәнәм әвдәлон сонтытәй, бындарәй.
Мылазон арв дәр мах рисәй — къәмдзәстүг.

О, мауал фәрс: “Нæ Ирыстон цы кодта?”
 Кæрæфуд Рæмпæг Rumpo¹ нын ныххордта
 нæ туг, рæмпы нæ, айгæрста фæндæгтæ
 дæргъмæ-уæрхмæты... Чи ма стæм? Сырд-лæгтæ!
 О, бамбар æй: кæны нæ риуты ривæд
 егъау аххос, уæззау аххос — ТÆРИГЪÆД.

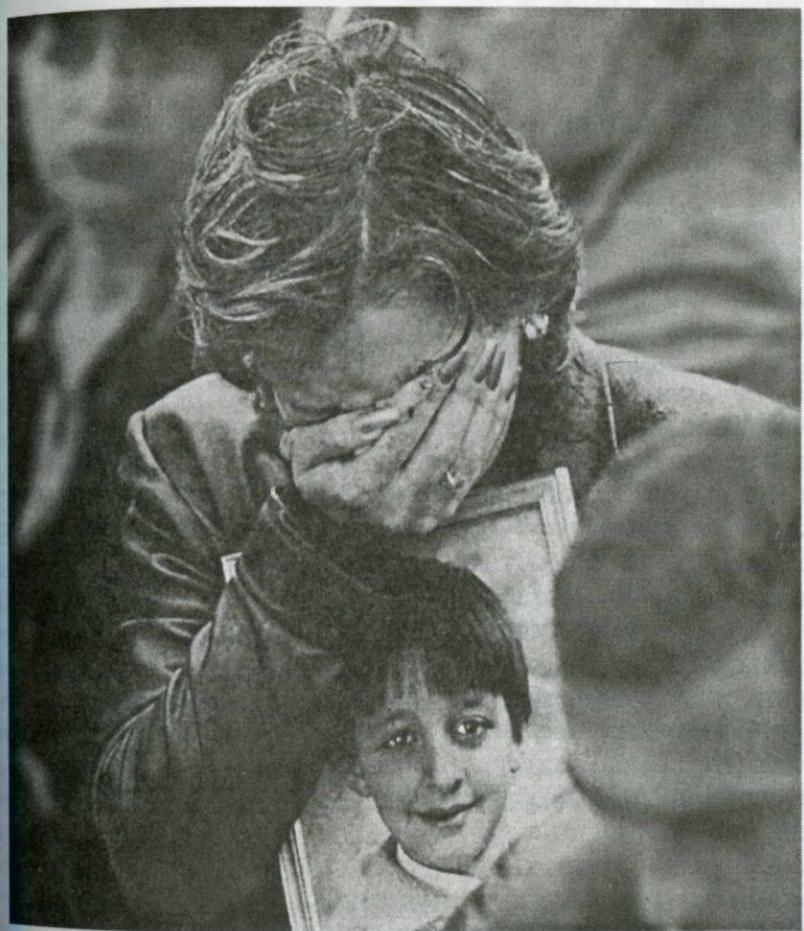
2004.15.09

Хъодзаты Ахсар

Хъахъхъæнынады æмæ æдасдзинады
 фарстатæм фаг æргом нал здахæм, кор-
 рупцийæн фадат радтам тæрхондоны æмæ
 бартæхъахъхъæнæг сферæтæ раууатмæ
 æртæрынæн.

Владимир Путин

¹ Rumpo кæнæ соггрumpo — латинағ дзырда, амоны: халын, сафын, хæрын, гæнын-
 стон кæнын, гæртæмтты руаджы æлхæнын. Абайты Васойы нымадæй, ацы термин
 æрвадиуæг кæны дыгурон “румпæг” æмæ ирон “ræмпæг”-имæ.

ХЪАРÆГ

Уæ, мæ цæугæ мæсыг,
 Уæ, мæ лæугæ хох!
 Уæ, мæ хъуытазхъæлæс чызджытæ,
 Уæ, мæ мырмырагдзых чындзытæ!
 Быдыры фæндыртæй цæгъдинаг,
 Хохы уадынdziй уасинаг:
 Уæларвæй ме стъялыйы хай æрхаудта,
 Зæххыл мæ кæрдæджы хал бахус и.
 Нæ куырхон лæгтæ, нæ тæрхоны лæгтæ, кæцæй фæзынат?!
 Абон мæ цæугæ хох, мæ лæугæ мæсыг куы ныккалди,
 Мæйдар æхсæв боны цыд чи кодта,
 Уымæн дын фæлмæн компæстæ æрвитын куы хъæуы.
 Уæ, гуыбыннизы сулæ-мулæтæ,
 Уæ, сырх Алардыйы тæппалджытæ,
 Уыдон дыл куы амбырд уой, —
 Чи дæ йæ нана хондзæн,
 Чи дæ йæ дада хондзæн,
 Дæ мæрдон рын бахæрон,
 Макæмæ сæ зул акæс,
 Макæй сæ бафхæр, макæй сæ акъуыр.
 Дæхионты хуызæн-иу сæ арæвдау.
 Мæрдты бæстæ сæфты бæстæ у,
 Уым чындзdzон чызг чындзы нæ цæуы,
 Усгур дзы ус нæ куры,
 Чысыл дзы стыр нæ кæны!
 Эффæйнагæй мын фæрстæ ис,
 Эндонæй та мыл тæлытæ ис,
 Номы сауджын дæр мын
 Мæ нымайнæгтæ нымад нæ фæуыдзæни.

Уым къәләт әерфгуытә әрләбрының,
Пылыстәг дәндәгтә зараг хъәләсмә әрызгъәләның,
Йә кафән къабәстә уәнджы сәрәй әнгом чырынмә
згъәлән байдайының.

Де 'рдәгдзыд рихитә дә фәтән риумә бындзыгәй
хаудзысты!

Уәй, әнәрпәф фәсивәд, йә хъал бәхәй чи кәцырдәм
ахаудта, уый куы не сбәрағ.

Кәд дон-дон кодтой,— топдзәф, дам, дойныгәнаг у, —
Әмә доны бәсты сә сау туг арәхән баныздой.

Йә бары хайә әнәбары чи ахицән вәййы,

Йә бары хaimә йә тымбыл уаты

Лыстәг ныхасәй чи наә бафсәды, — цы мәгуыр вәййы!

Уым цытджын схәсгә фыд кәмән ис,

Ставдкәрдаг, лыстәгхуыйаг ныйярәг кәмән ис,

Дардәй кәуаг әфсымәры хо,

Сомыгәнаг әфсымәр —

Уыдан дыл куыннә ныккаудзысты!

Ды ләппутәй наәма рахицән дә,

Ләгтәм наәма бахәпцә дә.

Дә сау зачъетә әрдәгхаласәй,

Сау мәрү дуар бакодтай.

Дә бирә ирәдәй әлхәеды мәгуырәй ныууагътай,

Дә саусәр идәдз уәгъидонәй цәүдзәни.

Дә лыстәджытә хурәй хәдон кәндзысты,

Зәххәй — дзабыр,

Гъамайән фәстаг уыдзысты, цумайән фыцдаг уыдзысты,

Цәстәнгасмә кәсгәйә хъомыл кәндзысты,

Мәгуыры хуртә уындысты.

Йә бары бынтәй әнәбары чи рахицән,

Лыстәгфыст чингуыты кәсынәй чи наә бафсәды,

Әмә сау хъуына кәмән свәййының, —

Цы мәгуыр сты уыдәтты ныйярдҗытә!

Йә бары хәстәгәй әнәбары чи ахицән вәййы,

Мән уыд әмә нал у мән чи фәзәгъы,—

Цы мәгуыр сты уыдәттә дәр!

Ифтыгъд бәхәу ифтыгъдай цы чызджытә баззайы,

Уыдан ныйярдҗытә мә ма фехъусәент.

Уә, цәугә цәфтә, уә, хәсгә мәрдтә,

Сымахәй мәгүырдәр дзы куынә ис!
 Сымах уә фәлмән хүйсәнү уәхи куынә адаргъ кодтат,
 Уә буң ныййарджытән уәхи куынә абуң кодтат,
 Кәмәй ницы дардтат әмә уә чи ницы дардта,
 Уыдонимә әндөн артмә куы баңдыстут.

Йә бары бынаты фәрныджы ләспү кәмән бабады
 Амәй йә туджы фәллой паддахән кәмән баззайы, —
 Цы мәгүыр сты!

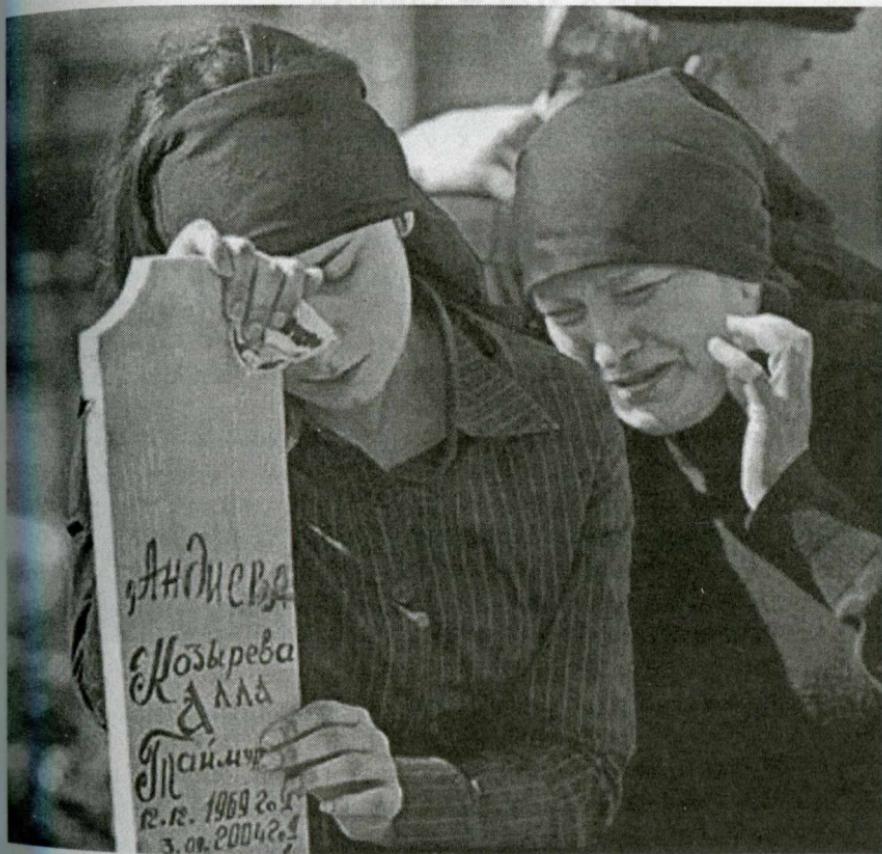
Йә бәрzonд сәрәй ныллағмә чи әрпәуы,
 Сонтәй йә бәрzonд сәр кәмән әрхауы,
 Уымән, фыццаг йә аууонмә чи нә уәндиди,
 Уыдон ын йә сәры астәумә бавналынц!

Йә фәллойы хәдзары йә ныхбынтә чи фәхәры
 Сау сәрәй урс сәрмә,
 Стәй дзы йә къухтә йә дәлармы чи раңәвы,
 Уым, бәрzonд сәр кәмән ис, дараңг хъәбул,
 Уыдәттә дыл ныккәудзысты!

Искәй сылгоймагәй афтә чи фәзәгъы:
 “Мән уыд әмә мән нал у”,
 Йә саусәр идәдз уәгъидонәй кәмән аңәуы
 Амәй йә сидзәртә уалдзыгон цъиутау
 Цъиуцъиугәнгә кәмән баззайынц, —
 Цы мәгүыр сты уыцы ныййарджытә!
 Удхәссәгән йә хъәбул амәла,
 Кәд зәрдиаджы мард зәрдәждәф кәнү,
 Хүлфаджы мәт хүлфәфтүд кәнү!
 Хохәй хәтәнхауәг фестәм, быдырәй быныскъуыд.
 О мәгүыр бындурылд адәмтә!

Ды кәуинаг бәргә нә дә,
 Ды дон әмә цәххәй кәй баҳордтай,
 Уый кәрдзынәй чи нә баҳордта,
 Кәуинаг уыдәттә сты!
 Фәлә кәуинәгты дуар байгом кодтай.

Игорь ИРТЕНЬЕВ

МАХ НӘ — СЫМАХ

Быры — кәдәй! — егъяу бәстәе йә фазыл?
 Кәй аххос у? Сымах аххос әрмәст.
 Сымах ракъахтат сау тыхтона, хәст,
 Фәлә ныххуырстат иниәтыл уә азым.

Бәрзонд бынәттәм чи бырсы? Сымах.
 Нә хицәуттәе — уә иузәрдыг чапартә.
 Уә алкәй цәрән — дур-фидар, гәнах,
 Бынәй та — мах. Уә дзәмбыты — на бартә.

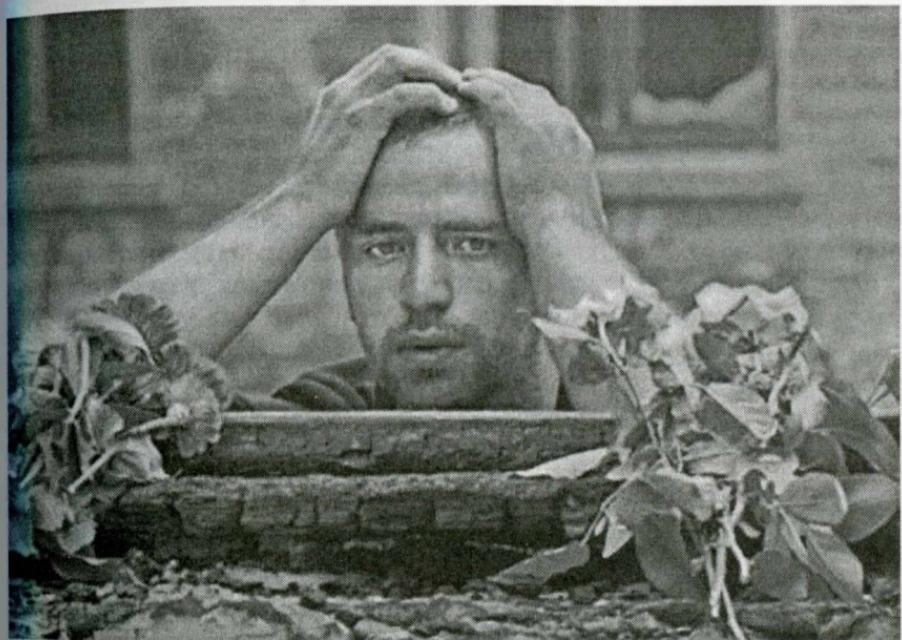
Уә алыварс — гүышырсартә-гәстә,
 Уынгәджы бон әфснайд ысты уә сәртә.
 Рәмудзыңц мах та, иблисты хәстәй
 Нәй алидзән — ыссыхырна на зәрдә.

Бәсты бәркәйтә чи 'мпулы? Сымах.
 Уә ләвар нын — цъиахтә-олигархтә.
 Уә фәрцы бадыңц уыдан хъултә сах,
 Даәләмә ныл уәлиауәй — гәрәхтә...

Ис махмә дәр, ай-гъай, әрхәссән фая:
 Уә бәрны та уын бакәнәм на бәстәе,
 Фәдәттәм уын на хъәләстә әфстаяу,
 Сымах та не стут фидинаг уә хәстәе.

Хъодзаты Ахсары тәлмац

ЦАЛЫНМӘ ЦАЛХ ТУЛА

Радзырд

Xадзысмел Финляндийә Мәскуымә әртакти хәйтәхәджы. Мәскуыйә Бесләнүхъәумә схәццә поезды. Уым абадти нылләггүүфә машинасты әмә сә сыхаг хъәуы уынджы әргәпп кодта. «Ардыгәй хъәумә та мын, әвәццәгән, файтоны цәугә әрцәудзән», — йә миднымәры загъта Хадзысмел, фәләй йә алышарс афәлгәссыд әмә йә цәст ләгуәрдоныл дәр не ‘рхәцыд. Сә хъәумә ма ауайынтә хъуыди, уый зыдта, уәddәр әрхъәцмә нал хъәцыди. Ныртәккә куы фәтъәбәртт ласид, уәд йә ныхыл иу хиды таппуз нәма фәзынид, афтә сә кулдуарыл йәхі скүурид. Әмүр әхгәд чумәдан әм ис, уый дәр дзы әrbайрох, уымән, әмә сәхимә тынг рагәй нал уыди. Уәдәй нырмә саби бахъомыл, әмә аргъәуттәм хъусынхъом баци.

Дәргъәй-дәргымә уынджы ахаста йә чумәдан Хадзысмел. Ахызти уәгъд быдымә. Кәройнаг хәдзары дуармә цы устытә ләууыд, уыдон ын йе ‘фсәддон дарәсси хуыз нал раиртәстаиккой, афтә адард әмә әхсызгонән суләфиди. Нырәй ничиуал уындинән әмә йә цәстом бахъәцдзән куыдфәнди къаҳдзәфтәй цәуын. Фәндиidi йә, исчи иыл куы ‘рбамбәлид, уый, йә зәрдә әхсайдта йә мадмә, йә фыдмә, йә хомә... Алы хатт

дәр сә сәрәгасәй, цардхъомәй ныйиафы, фәлә та аңауы әмәй йәм афтә фәкәсү, цима дзы цыдәр әмбәхсынц.

Фәндаг, уәгъд әппәрст бәндәнау, ныкъкъәдз-мәдзытә. Кәм-иу дзыхъхъәй йәхи фәсайдта, кәм-иу обауы иувәрсты бауади.

Йә размә рацыдаиккой, бидаркә уәддәр ракодтаиккой, фәлә тел нае ныщавта.

Нартхоры хүым кәм фәци, уым стыр фәндагәй аңыди уәрдонвәд. Ууылты фәцу, әмә дыргъдонмә фәхәццә уыдзынә. Дыргъдоны әдде — уыгәрдәнтә, ноджы әддәдәрәй та әхсәр уис фәласынц. Бон фәцәйцыди йә кәронмә әмә уыцы фәндагыл мачи фәзына, уымән уәвән нае уыди. Хадзысмел йә чумәданыл йәхи әруагъта. Уәддәйсарәй йә зәрдә кәимә дзырдта, уый бадти галуәрдоны цәхгәрмә әвәрд фәйнәгъыл. Йә цъәх нымәтхуды бын йә цәсгом әмбәхста. Галтә цадәггай сә къах истой, әфсондз сын ницы уәз кодта, әмә сә фәллад цәститә әрцынду сты. Әнәбары сынәр цагътой. Уәрдон узәгүй әнкъуисти әмә, әвәццәгән, ләппу афынәй.

Галтә сәйраг фәндагмә бахызысты әмә хъәуырдәм азылдысты. Хадзысмел цима къуындызих фестад, уийай уәрдон йә цурты батылди. Фәндаггон йә чумәдан фелвәста, баййәфта уәрдоны әмә хъәрәй загъта:

— Да фәндаг раст, әфсымәр!

Гуыффәйи чи бадти, уый әнәбары разылди, равдыста йәм йә цәсгом әмә Хадзысмелмә афтә фәкаст, цима йәм әгәр хъәрәй сдзырдта. Йә цәститә — уымәл, йә цәсгом зәрәстон хуымау хәмпәл. Сәрыхъуын уыйбәрц куы раңауы, уәд әй сफасынц “Кәд, мыйяг, зианджын у”, — ахъуыды кодта бәлләцон.

— Да хәссинаг сәвәр, — цәстизуләй йын гуыффәмә башамында уәрдоны хицау әмә азылди. Гуыффәйи — дәллогмәфәлдәхт чыргъәд, дзаг голлаг, дыууә сагойгомы бәрц ногкарст кәрдәг. Хадзысмел сәрхъәды сәрты байста йә чумәдан әмә аңыди уәрдоны фәдил. Сбадын әй фәндиди — фәрсәй-фәрстәм куы сбадай, уәд әфсәрмәй иститә уәддәр дзурдзына әмә әнхъәлмә кости галтәрәгән йәхи әрхъуыдызинадмә. Фәлә уый йә фәлвых нымәтхуды бын нымбәхста йә цәститә. Уәдәй нырмә Хадзысмелән йә сәр кәмәй зылди, йә уыцы уәлвонг цин әрмынәт. Кәры-кәройнаг дәр ма йә синысәртүл әрхәецдзән, зәгъгә, әнхъәлдта. Кәронмә афтә куы фәцәуон, зәгъгә, катай фәцагайдта Ха-

ЦАЛЫИМӘ ЦАЛХ ТУЛА

Радзырд

Xадзысмел Финляндийә Мәескуымә әртакти хәдтәхәджы. Мәескуыйә Бесләнныхъәумә схәццә поезды. Уым абадти нылләтгүйффә машинәйи әмә сә сыхаг хъәуы уынджы әргәпп кодта. «Ардыгәй хъәумә та мын, әвәццәгән, файтоны цәугә әрцәудзән», — йә миднымәры загъята Хадзысмел, фәлә йә алышварс афәлгәсыйд әмә йә цәст ләгуәрдоныл дәр не ‘рхәцыд. Сә хъәумә ма ауайынтә хъуыди, уый зыдта, уәddәр әрхъәцмә нал хъәцыди. Ныртәккә куы фәтъәбәртт ласид, уәд йә ныхыл иу хиды таппуз нәма фәзынид, афтә сә кулдуарыл йәхи скъуырид. Әмыр әхгәд чумәдан әм ис, уый дәр дзы әрбайрох, уымән, әмә сәхимә тынг рагәй нал уыди. Уәдәй нырмә саби бахъомыл, әмә аргъәуттәм хъусынхъом баци.

Дәргъәй-дәргъмә уынджы ахаста йә чумәдан Хадзысмел. Ахызти уәгъд быдымә. Кәройнаг хәдзары дуармә цы устытә ләууыд, уыдон ын йе ‘фсаәддон дараеси куыз нал раиртәстайлкой, афтә адард әмә әхсызгонән суләфыди. Ныр ай ничиуал уынджән әмә йә цәсгом бахъәцдзән куыдфәнды къаҳдзәфтәй цәуын. Фәндыди йә, исчи ыйл куы ‘рбамбәлид, уый, йә зәрдә әхсайдта йә мадмә, йә фыдмә, йә хомә... Алы хатт

дәр сә сәрәгасәй, цардхъомәй ныйяфы, фәлә та аңауы әмәй йәм афтә фәкәссы, цыма дзы цыдәр әмбәхсынц.

Фәндаг, уәгъд әппәрст бәндәнау, ныкъкъәдз-мәдзытә. Кәм-иу дзыхъхъәй йәхи фәсайдта, кәм-иу обауы иувәрсты бауади.

Йә размәе рацыдаиккой, бидаркә уәддәр ракодтаиккой, фәлә тел нае ныщавта.

Нартхоры хүым кәм фәци, уым стыр фәндагәй аңыди уәрдонвәд. Уылты фәцу, әмә дыргъдонмә фәхәццә уыдзынә. Дыргъдоны әдде — уыгәрдәнтә, ноджы әддәдәрәй та әхсәр уис фәласынц. Бон фәцәйцыди йә кәронмә әмә уыцы фәнданыл мачи фәзына, уымән уәвән нае уыди. Хадзысмел йә чумәданыл йәхи әруагъта. Уәддәйсарәй йә зәрдә кәимә дзырдта, уый бадти галуәрдоны цәхгәрмә әвәрд фәйнәгъыл. Йә цъәх нымәтхуды бын йә цәсгом әмбәхста. Галтә цадәггай сә къах истой, әфсондз сын ницы уәз кодта, әмә сә фәллад цәститә әрцъынц сты. Әнәбары сынәр цагътой. Уәрдон узәгү әнкъуисти әмә, әвәццәгән, ләппу афынәй.

Галтә сәйраг фәндагмә бахызысты әмә хъәуырдәм азылдысты. Хадзысмел цыма къуындызих фестад, уйайу уәрдон йә цурты батылди. Фәндаггон йә чумәдан фелвәста, баййәфта уәрдоны әмә хъәрәй загъта:

— Да фәндаг раст, әфсымәр!

Гуыффәйы чи бадти, уый әнәбары разылди, равдыста йәм йә цәсгом әмә Хадзысмелмә афтә фәкаст, цыма йәм әгәр хъәрәй сдзырдта. Йә цәститә — уымәл, йә цәсгом зәрәстон хуымай хәмпәл. Сәрыхъуын уыйбәрц куы раңауы, уәд әй сफасынц “Кәд, мыйяг, зианджын у”, — ахъуыды кодта бәлләц.

— Да хәссинаг сәвәр, — цәстизуләй йын гуыффәмә башамында уәрдоны хицау әмә азылди. Гуыффәйы — дәлогиммәфәлдәхт чыргъәд, дзаг голлаг, дыууә сагойгомы бәрц ногкарст кәрдәг. Хадзысмел сәрхъәды сәртү байста йә чумәдан әмә аңыди уәрдоны фәдил. Сбадын әй фәндиди — фәрсәй-фәрстәм куы сбадай, уәд әфсәрмәй истытә уәддәр дзурдзынә әмә әнхъәлмә кости галтәрәгән йәхи әрхъуыдынадмә. Фәлә уый йә фәлвых нымәтхуды бын нымбәхста йә цәститә. Уәдәй нырмә Хадзысмелән йә сәр кәмәй зылди, йә уыцы уәлвонг цин әрмынәг. Кәры-кәройнаг даәр ма йә синисәртүл әрхәцдзән, зәгъгә, әнхъәлдта.

Кәронмә афтә куы фәцәуон, зәгъгә, катай фәцагайдта Ха-

дзысмелы, цалхы разәй фәци әмәе уәрдоны хицаумә бахудти:

— Даे цуры, зәгъын, иучысыл куы абадин.

Галтәрәг цәхгәр фәйнәгыл тыд нымәты рыгтә асәрфта әмәе әнәбары бакодта:

— Сбад.

Цәлхытә-иу гуыргъахъы куы ныггәппи ластой, уәд сә-иу уәрдон батылдта әмә-иу Хадзысмел галтәрәжджы кәм йә сынәгәй басхуыста, кәм йә рәмбыныкъәдзәй. Уый-иу базмәлүйд, кәронмә йәхи ласта. Йә къаҳтыл — хәцъилдзабыртә, сә уәлфәйтә байхсыздысты. Уәфстә, әвәеццәгән, әнәнад әрчъиагәй, әмәе ныйивәзтысты. Йә хәлафы ләбырд уәрджытә йә къухәй әмбәрзта. Йә къухтә — цармәрәдывстытә, скъуытә.

Хадзысмел фәтыхсти, уымән әмәе уәрдоны хицау йәхицәй уыди карджындәр, афтәмәй әнахъом сабийау ныкъәмдәс-тыг.

— Хъәуы цы хабәрттә ис? — бафарста бәлцон. — Бахатыр кән, кәд нә хъәуккаг нә дә, уәддәр.

— Әз дә зонын, — загъта галтәрәг. — Даे нывондаг дын хизынмә куы раскъәрынц, уәд иууылдәр дә кой фәкәненүнц.

— Хъәуы нывондәгтәй фылдәр цы ис.

— Хадзысмелы нывондаджы рәгъауы астәумә дәр базонүнц.

— Даҳи мын бацамон.

— Мән цас нә зонай, уыйас хуыздәр.

Галтәрәг ахызти уәрдонәй, сыйндытыл цәуәегау акъах-дзәфтә кодта.

— Куы-иу сәмбәләм, уәд дәм-иу цы номәй сәзурдзынән?

— бафарста та Хадзысмел.

— Фәнды дзур, фәнды ма — ныхас ницы давы.

Цылдәр у, уәддәр мыл дә зәрдә фәхудти.

— Мә зәнгтә нындыыг вәййынц әмәе иуафон уәрдонәй әрхизын.

— Галтыл рагәй кусыс?

Әдзәллаг галты мын раттынц. Куы бадзәбәх вәййынц, уәд та мын сә байсынц.

Хъәстытә дзурәжджы хъәләс әндәр вәййы, мәстджын ныхас хъәрдәрәй райхъуысы. Ахәм хъәләсәй фәдзурынц, рис кәм нал бazzад, уыцы мысинаектә.

— Иуахәмы бавдәл әмәе сә макәмәуал ратт, — загъта бәлцон. — Афтә бакәнән нәй?

Дзуапдәттәг ын нә фәци.

Йæ галтæ йын æндæрмæ куы раттынц, уæддæр, æвæццæгæн, иуварс азилы. Хæрзаг зын ын вæййы кæйдæр цыбæл цæстыты рог тъыбар-тъыбур уынын.

— Бæхтыл никуы куыстай? — бафарста Хадзысмел.

— Мæ галтæ мын куы фæисынц, уæд мын бæхтæй зæрдæ бавæрынц. Бæх зондджын у, ныхас дæр бамбары...

— Чызг дæр бæхтыл фескъæфынц.

— Алæм дæр бæхыл ахæссынц.

Галтæрæгæн йæ улæфæнтæ фегом сты, йæ хъæлæсы азæлд кадавар цин. Хадзысмелмæ фæзынди, бæх сæйраг кæм уа, ахæм хабар радзурыны бæллиц. Цы федта, цынæ федта — алцыдæр мысыди. Дугъгæнгæйæ бæхы рагыл уырдыг чи слæууы, уыцы барæджы кой ракодта. Уæрдоны хицау йæ нымæтхуд фесчыл кодта амæ Хадзысмелмæ февдиста йæ дыууæ цинæрттывд цæсты.

Ærbайяфта сæ афтид гуыффæ бричкæ. Цыбырбарц бæхтæ сæ сæртæ бæрзæндты хастой, сæ даргъ къубæлтæ-иу иуырдæм-иннæрдæм атасыдысты, ехсы къæрцытæм сын æнцион уыди æмызгъорд кæнын. Бричкæ аразæй. Фæлæууыд. Бæхтæрæг бæлццоны ном хъæрæй сæзырдта, бæлццон-бæхтæрæджы ном, æргæппытæ ластой. Хадзысмел тихалæгæй рогдæр разынди — фелвæста йæ, æрзылдта йæ амæ йæ зæххы асагъта. Бæхтæрæг йæ чемы куы æрцыди, уæд галуæрдонæй чумæдан фелвæста.

— Уадз нæ, — рухсæзстæй загъта Хадзысмел. — Ах-хæст кæронмæ иумæ ацæуæм.

— Цытæ дзурыс! Абад амæ хъæмæ дугъ кæнæм.

— Ды нæхимæ фехъусын кæн. Не 'рцыдмæ нын фынг ацаразæнт.

— Сомыгондæй дзы сбадтæ? Уый дын нæртон амбисонд!

Хадзысмел уæрдонмæ сгæпп кодта.

— Цæй, цы ма зæгъон, — бæхтæрæг æнæбары схызти йæ бадæнмæ амæ ма йæм иу каст ракодта. — Куыддæр аив нæ раудади.

Бæхтæрæг йæ уæхсчытæ æнахуыр æлхъывд æркодта амæ йæ бæхты знæтæй æрцæфтæ кодта.

— Рацу, сбад, — Хадзысмел уæрдонæй æрдзырдта лæппумæ. Фæлæ та уый йе 'мбæхсæн агъуды бацыди. Уæнгмарадæй къахдзæфтæ кодта. Хадзысмел фæхъуыды кодта: æрдæбоны бæхтæрæг ын йе 'мбалы уæвгæ дæр нæ бафиппайдта. Йæ ныхæстæ дæр — фæсномыг. Галтæрæг кæд мæрдджын у, уæд æй цы цæстомæй бафхæрдта?

Фәндаг хуымтәй хъомхизәнтәм ахызти. Иуран рахизырдәм фәтасыди әмә обауырдәм йәхи байста. Галтәм нә февзыстәүүд, сыйыртт дәр сәм ници скодта, афтәмәй обауы ракомкоммә нылләууысты. Ләппу уыцы цадәгтәй обауы сәрмә схызти. Кәцәй әрбаңысты, уыцырдәм ие 'ром аздәхта әмә йә худы бынты дард кәдәмдәр кости. Изәргәрәттә әввахс әрбайстой сәхи, әмә уынаг цәст дәр дардмә ницыуал әргъәвтаид, уәддәр уәрдоны хицау әдзынәгәй фәләууыд. Фәстәмә дәр уәлдай къаҳдзәф нә ракодта. Фәндагмә рахәццә, әмә галтә сә бынатај фенкъуисты. Ноджыдәр ма иу хатт фәтасыд фәндаг әмә уәлмәрдтырдәм йәхи ныйиста.

Уәлмәрдтә. Нәудзарм нылләг ингәнтә. Әгъуыз хъәдын цыртытә. Галты та уромын нә бахъуыд. Уәрдоны хицау сәрхъәды сәртү әрәвнәлтә гуыффәмә, чыргъәды бынай систа цалдәр армыдзаджы әмдымбыл сырх чылауитә әмә нәудзарм ингәнты әхсәнты уәлмәрдты әддаг кәронмә ацыди. Цыртытәй иумә бавнәлтә әмә бандзыг. Әрәджиау ингәнмә әргүүбыр кодта, кәд ыл чылауитә әвәрдта.

Йә раздәхынмә Хадзысмел уәрдоңәй әрхызти әмә Ыын сәркүләй ратәфәрфәс кодта:

— Рухсаг уәд зиан... Бахатыр кән. Ници зыдтон.

Цыдышты уәрдоны фәйнә фәрсты. Зианджыны хъыгәй ныууәззау сты Хадзысмелы уәнгтә, йә абоны цинәй хъәумә ницыуал баирвәст.

— Кәд фәзиан ис?.. — әппинәрәджиау Хадзысмел уәрдоны сәртү ләппүмә бакасти.

— Радзурдзысты дын сә, — загъта уәрдоны хицау. — Фәрсын дәр сә нал бахъәудзән.

— Фәрсын кәй нә бахъәудзән?

— Мемә цәугә дә чи фена, уыдоны.

Үынгты змәлджытә әндәргүүз кәнын байдытой. Бәгъәвадкъах ләппутә-иу сә размә фегуырдысты. Цыма-иу гуыффәйи кәрдәт армыдзагәй аскъәфтаиккой. Сә цурты-иу куы баивгъуытой, уәд та-иу бакъорд сты, сә сыйбар-сыйбур ссыди, ныхәстәй-иу цыдәртә та Хадзысмелмә хауди. Иу тигъыл бәллән йә чумәдан райста әмә уәрдоны хицауән раарфә кодта. Галтә цәхгәрмә үынгмә аздәхтысты, Хадзысмел та комкоммә ацыди. Цанаабәрәг ауадаид, афтә айхъуиста сывәлләттү хъәләба ныхас. Ахәм ныхәстә дзы раиртәста:

Дзыбын-дзыбынæг,
Æнæфсис, гуыбындзæл.
Дзыбын — хæйрæг,
Йæ фарс — фæйнæг,
Нæ йын уыдзæн зæнæг.
Йæ цалх нæ тулы,
Йæ гал нæ дзуры...

* * *

Æртæ боны æрхуы цайданы хъуырæй сыкъатæм фækалди. Дыдтайы æвæрд арахъхъ. Æртæ боны сæрдыгон хæдзары пецы арты çæст нæ бамынæг. Сабитæ-иу ацауындзæг сты Хадзысмелыл, йæ худ ын сæ сæртыл кодтой, йæ лейтенанты нысæнттæ йын сгæрстой. Хистæртæ йæ зæхмæ нал уагътой. Цыппæрæм бон дæр бæлццон бынтон рохуаты нæ баззад. Фæсаходæн сæм смидаg ис, Дзыбыны уæрдонæй йæ чумæдан исын кæмæн нæ бауагъта, уыцы бæхтæрæг. Дыдта йын йæ разы фынг авæрдта. Уазæгæн йæ арфæйы ныхас нал æмæ нал скъуыди. Хадзысмел æм фенхъæлмæ кasti æмæ йæм Дзыбыны кой куынæ рауади, уæд æй йæхæдæг фæцагайдта:

- Иубон дыл Дзыбыны зæрдæ цима фæхудти.
- Йæ ныхыл ын исты хъуыдитæ бакастæ?
- Хатыр дæр дзы нæ ракуырдтай, афтæмæй чумæданы фелвæстай...
- Эмæ уæдæ нæ къуытты дзыхæй сдзырдта? Цымæ цытæ дзырдта?
- Кæмæйдæрты дзæбæхдзинад зоны æмæ, дам, сын сæ цæмæй бафидон.
- Эмæ йын ницы бауынаффæ кодтай?
- Хъазын хъазын у, фæлæ лæджы цæрын цæуыннæ уадзут?
- Ды ам нæ вæййыс æмæ ницы зоныс. Фæлæ ма хъæуы искæйти афæрс. Арвы талынгты дзы æмбæхсынц... Эз дæр-иу, Дзыбынæй цы дзырдтой, уый ницæмæ дардтон. Эмæ дын æй иуахæмы куы бафæлварин. Мæ зæрдæйæ йæм рухс раугътон, йæ размæ йын хъарм хойраг рахастон, батавтон æй æмæ уæрдоны бабадтыстæм. Уæртæ хъæды æрдузты хос ныккарстон. Уæрдон ацамайынмæ мæм, зæгъын, фækæс. Уый мæм уæлæмæ æппаргæ, æз амайгæ. Хос замманайы дзæбæх бахус æмæ æхситтæй зарыдтæн. Уæрдон атылди, ныкъкъæс-къæс-иу кодта. Тылдысты цæлхытæ, тылдысты, стæй дын иуахæмы мæхос иуырдæм куы фефсæрид. Мæнæ ацы фынгæй лæгъздæр

раны. Цәлхытә сә бынәттәй дәр нә фәиртәстысты. Уәдә хосы хал дәр раст мә цонджы дәргъән. Әмә та йә халгай фәцамадтам. Әз мәстәй фыцын, уый йә цәст дәр не 'рынкүүлдә. Хиды таппуз нә рахъардта йә тәрныхәй. Атылдысты та цәлхытә. Уәрдоны алфамбылай силләг дән, куы кәдәм фәбыйцәу кәнын мә сагой, куы кәдәм. Иу әрхы ныуудыстәм — ницы. Доны сәрты бәхызыстыстәм — ницы та. Күйдәр цәлхытә ләгъзы атылдысты әмә мә мә хид сәрфынмә февдәлд, афтә та хос зәххы абадт. Әмә ууыл дәр нә ахицән мә фыдәбон. Раст хъәугәрон мә галиу цалхы дәндәгтә базгъәлдысты, гъе, дә Дзыбын уыцы фәрсты цыди... Уәдә дын бухты-бараҳты ныхәстә кәнын, әнхъәлдтай...

— Хос уыцы бон фыщаг хатт кәм амадтаис? — афарста Хадзысмел.

— Цытә дзурыс! Мәкъуылтә дәр та никуы самадтон? — уазәг фысымы цонгмә февнәлдә, ома тағъд ма кән. — Иу сәрд дәлә Әзабоимә уис ласынмә ацыдысты. Әзабо хъәдгүйисты базәрөнд әмә дзы әрду дәр никуы фәхъуыд. Уыцы бон джидә фәрәтәй йә рахиз къахы әнгүйлдзтә адзәнгәл ласта.

— Әвәццәгән, адәймаджы акуырм кәны, — къахәгау загъта Хадзысмел.

— Йә цәст цыдәр хъылмайәдзаг у. Йә ныхас — марг. Иуаз әй Хъызлармә фосимә арвыстай. Фыййәуттә-иу ныккатаи кодтой, фәлә сәрдар никәмә байхъуыста. Әмә цы?

— Заинаг фыстә фефтыдтой!

— Искәмәй исты фехъуыстай?

— Мә зәрдә мәм афтә сдзырдта.

— Мә ныхәстыл мын бывысчыил кәнис, гъемә бафәрс...

Алкәйы фәрсныл не 'схәцыд Хадзысмел — бригадиры бацагуырдта. Бригадир иу къухәй Хадзысмелы цонгыл хәцыд, иннәмәй йәхі бәхы рохтыл. Бәх къахынdziәг кодта, згъәллагом-иу әрәууылдта, цыма йә хъәбәрәй фәлвәрдта. Бригадир Хадзысмелыл узәлыд, уый та бәхәй йә цәст нал иста. Дзыбыны ныхәстә мысыди. Ацы бәхы фәстә кәсгәйә дәр Дзыбыны цәститәй цины цәсссыгтә кәй рахъары, уый йә уырныдта.

— Цалынмә чынdziәхсәв скәнәм, уәдмә дын ауадзән нал ис, — дзырдта бригадир.

— Чынdziәхсәв дәр хабар у, фәлә дә разы ахәм дыууә

бæхы бричкæйы баифтындз æмæ сыл искæдæм афардæг у.

— Бæхы кой дæр кæнис.

— Дзаг бричкæ рогæн чи аскъæфиid, дыууæ ахæмы дæм ра-
зынид?

— Разынид цы хоныс — ис нæм!

— Уæдæ ма бавдæл æмæ, мæнæн кæй радтис, уыцы бæхты
Дзыбыны фыццаг скæн.

Бригадир дзырд дзырдыл æдæрсгæ нал бабаста.

— Тынг зæрдиаг курдиат мын у, — загъта Хадзысмел.

— Уый та дæ зæрдыл кæцæй æрлæууыд?

Дзыбынимæ фærсæй-фærстæм куы бадтысты, уæд Хадзыс-
мел цæмæдæр гæсгæ ахъуыды кодта: «Цымæ чызджытæй никæ-
йы фæдыл акæсы? Ус ын нæма уыдзæн».

— Дзыбыны хабæрттæй цыдæртæ зонын, — загъта Хадзыс-
мел.

— Ус куры. Чызг ын афтæ, нæ уынгты, дам, дæ бричкæ цы
бон æрæскъæрай, уыцы бон минæвæрттæ æрбарвит.

— Нæхи хъæуккаг чызг? — цымыдисæй афарста бригадир.

— Минæвар дæ куы барвита, уæд æй базондзынæ.

— Чызджы хабарæн ницы зонын, фæлæ Дзыбын бæхтæ кæй
фæагуры, уый æцæг у... Æмбисондæн бazzади: сохъхъыр дæ,
зæтгъæ, дам, цалдæрæй куы зæтъой, уæд дæ цæст бацъынд
кæн. Къæмдзыгсындз фæсмын дарæстæм куыд æмхиц у,
ныхæстæй йыл афтæ аныхæсынц...

— Баууæндыс сыл?

— Иæ мады йын нæ зыдтай?

— Кæд ыл искуы æнæнхъæлæджы сæмбæлдтæн...

— Хуыскъ бæласау джихæй касти. Адзæгъæл. Адæймагмæ-
иу йæ чьылдым фездæхта. Æмыр къулмæ æргомздæхт фæуæд,
уæддæр-иу æм кастанд æмæ кастанд, цима йын-иу фærсаггом
фæци. Уæртæ уæлмæрдты ædde уыцы обауы сæрмæ фæцагъуыд.
Ныр дæр ма чидæртæ изæргæрæтты сæ уæрдæттæ æддоzты
аздахынц.

— Иæ мад кæд фæзиан ис?

— Иу-цыппар азы йыл цæудзæн.

— Невропатолог ын иæ низыхъæд исты хуызы æмбарын кодтаид.

— Невропатологыл исчи баууæндыдаид, уый зæгъын мæ бон
нæу, фæлæ, æнхъæлдæн, Гурджены ныхæстыл ничи фæгуырысхо.

— Гурджен чи у?

— Эрæджы фæзиан. Дæлимонаы мæхи цæстæй федтон,
зæгъæ-иу ард баходрата. Фермæйы æхсæвгæсæй куиста. Хъæуы

цыдәр бәрәгбон раййәфта, йә хай йын нә ныххастой әмә әнафоны хъәумә фәтъәбәртт ласта. Әмбис фәндагыл йә размә фәци... Сылгоймаг, дам, уыди, йә сәрыйхъуынта быдта, фәлә ма йәм әндәр цыдәр хуызон дәр фәкаст — йә әрфгуытә бәхы әлвыйд бәрцытау, әстисты бынәтты — җәхәры къәрттиятә. Ахәм уынәртә дзы схауди әмә йәм хъыллисты хуызән дәр фәкастысты, худыны хуызән дәр, әртхъирәны хуызән дәр... Цәвиттон, Гурджене йә җәхәртәй асыгъта, йә тәрттыл ын фәхәст, йә хурхысәртыл ын цима әндөн җәг әрбабәрдта. Йә уләфт фескъуында, зәгъгә, уәд ма загъта: «Ләггад дын қәндзынән». Күң әрчъицидта, уәд қәсси әмә дын хъәугәрон күң фегуырид. Әхсәвы сә хъуджы қәвдәсси фәфынәй кодта. Дәлимоны күң фенай әмә цырагъы рухсмә күң бацәуай, уәд суртә қәнин райдайдзынә, зәгъгә, әрхъуыста.

— Дәлимон Дзыбыны мады әнгәстә ма рауайәд?
 — Уәдә!.. Уйифәстә сын Гурджен ссады голлаг баласта.
 — Уәдә мә курдиат фәстәмә айсон, зәгъыс?
 — Бәхтә ничердәм әххәссынц, — йә сәр бакъул кодта бригадир. — Ләппутәй дыууә боны рувынмә чи ацәуы, уый дәр бәхтә агуры.

— Ома Дзыбыны разәй дәр әндәр кәмәдәрты әрхауиккай, зәгъыс?

— Махмә адәмы нә зоныс...

— Дзыбыны тыххәй цы хъуыста Хадзысмел, уыңи ныхәстән нә райдиан бәрәг уыди, нә кәрон. Ныхәстә йә зәхтой, әмбәхсүнташ-иу кәм хъазыдысты, уыңи дугмә. Уым — хәхты — күңдәппарән билтә, зәйласәнтә, сәрсәфәнтә. Уым зәрәдтә — цәугәчингүйтә, удәгас таурәгътә. Уым галдзармыйас зәххы гәппәлүл хәдзар дәр арәзтой, хор дәр ыл тыдтой. Уым адәмән — къуындәг, дәлимонтән — парахат...

Хадзысмелән йә фыдымады аргъяуттә — кино-нывтә. Фыдымад-иу дзырдта, дзырдта әмә-иу тәккә диссәгтәм күң бахәццә, уәд-иу йә җәститә аныхәстисты әмә-иу йә сәр әрцәйхауди. Фәлә йә ләппу фынәй қәнин уагъта.

Хадзысмел әмбәрстә: таурәгъы иу кәронәй иннәмә цәүн әй кәй бахъәудзән. Науәд ницы базондзән, Дзыбыны хәдзары къәсәрәй нәма бахиздзән. Йә Дыдта Дзыбыны мады кәй зыдтаид, уый әваст фәхъуыды кодта

Дыдтайы цыма нәфәтчиаг хойрагмә әевналын хъуыди — Дзыбыны коймә хорзау нә фәци. Уайдзәф кәнин нә бауәндыд, әргом ныхасәй әмбәхсти, фыртмә бакъул кодта:

— Ләппу, әндәр кәй кой кәнай, уый дын нәй?

— Әмә уәдә Дзыбын мә күывдмә куы әрцәуа, уәдләр дзы әмбәхсгә кәндзыистәм?

— Куы никәдәм фәцәуы.

— Ацы хатт сразы.

— Оууа, ләппу. Цәрәг уд маңауыл әүүүәнда, уыйгәнән куыд ис?

— Әдзәллаг стут, әндәр ын әхсәны тәрхон скән, арты йә басудз...

— Әмә исчи йә къона халы.

Дыдтайән гәнән нал уыди әмә дзурынмә фәци.

Цәвиттон, иу хъәуы цардысты мад, фыд, фырт. Фырт чысыләй афтә фәци. Әхсәв-иу сә къәртайы ныллаесыд, әрфәлдәхти-иу къәртә әмә-иу хәдзарәй атылди. Тәккә был гәррон-иу, цына уыди, уый фестад. Ләгъзы куыд җәуай, афтә хәдзары къулыл әдәрсгә цыди. Зонгә та йә Тохсыры руаджы бакодтой. Тохсыры хәрәг хизгә-хизгә адонаи цурмә әрбафтыд. А Дзыбын, дам, ыл абадти әмә йә былгәрронмә атардта. Тохсыр удәнцой нал базыдта, кәдәм нә азгъордта. Иу изәр йә хәрәджы агурынәй куыд здәхти, афтә йыл «Хәйрәжджыты малы» цур иу чысыл ләппу әрбамбәлди. Мә ном, дам, Дзыбын. Уәлә, дам, дә хәрәг хъәугәррон хызти. Цыхуызән у, уый дәр ма йын загъыта. Фәраст сты. Ләппу рогән уади, стәй дын әвиппайды йә къахыл куынәуал ләууид. Ләг әй суанг хъәугәрронмә йе ‘ккойи фәхаста. Уым ләппу әргәпп кодта. «Әтт, Тохсыр, гъер мын мә дымәгыл хәң!» — сазырдан йәм әмә, дам, әвзыгъдәй куы азгъорид әмә куы әрбадәлдзәх уаид. Хъәугәррон цәй хәрәг әмә цәй цыдәр. Әхсәвы Тохсыр туг суагъыта. Чыритә скодтой әмә йә бинонты бафәдзәхста. Райсомы Дзыбынтаэм бацыд. Кой дәр әй не суагътой — нә ләппу, дам, ныр къуыри дәр нә кәртәй куынә ахызти. Уәдәй нырмә алы аз дәр Тохсыр сәгъ аргәвди.

— Гъеуый дын хабәрттә, гъе! — йә къухтә кәрәдзиуыл әрцавта Хадзыисмел.

— Дәу та ницы фәуырны, — загъыта мад. — Адәмән әгъгъәд цы у, уый дәм фаг нә фәкәссы.

— Дыдта, әмә ныртәккә Тохсыр кәм ис?

- Уәлә сә тәккә хәдзары ис.
- Әмәй йә сәгъы хабар та?
- Афонмә та йә хизынмә ратардта.
- Дыдта, — йә къухтә сдартда Хадзысмел. — Ницыуал зәгъын.

* * *

Хадзысмелты кәртмә әфсина тә хастой хъарм чыритә әмә рухс цәстәнгас. Чызджытән сә райс-бавәрд къабатә әмә сәхи хуыд хәңгильдзабыртә скәныны фадат фәзи. Сә иуәй иннае нарағастәудәр, сырхуадулдәр. Хистәртә Хадзысмелы къух истой. Сә ләгәвзарән рәстәджытә кәй нал әрыздах-дзысты, уый та сә бауырныдта, сә зәрдәтә уынгәг кодтой әмә сә фәллад цәститәй хъардта кадавар цәссигтә.

Уалынмә кәртмә әрбахызти Тохсыр. Ләйтә йәм се ‘ргом аздәхтой. Тохсыр фынгыл хистәрән фәбады, фыщаг гаджи-дау уый рауадзы. Әмә ма йәм уәд дәле уәләмә дзурән вәйиы. Ныр та уал ныгъуылдухуызәй баңыди хистәрты цурмә. Искаїы аууон дәр уал баләууыдаид, фәләй йын айрајды. Чидәр фәсвәдәй әрбадзырдта:

— Тохсыр та йә сәгъмә базылди әмә ныр фынг әвәрын афон у.

— Әргәвдүн та йә кәд фәхъәуы? Йә сыйкъа цал уырын-гон хъуамә уа?

— О, о, Тохсыр. Куыд вәйиы, куыд?
 — Бинонтәм дзы фылдәр рахауы әви әнәзәгъинәгтәм?
 — Йә басыл, дам, нәдәр цывзы кәнән ис, нәдәр нуры.
 — Йә фыд дәр әндәр исты ад кәндзән, уәдә цы.
 — Йә фиуәй мә куы фәцадаид! — чидәр схуыфыди. — Тадәй дзы хъарм әхсырыл акән, уәд уләфәнтән уыйхуызән хос нәй.

— Уе сәфты әрра та систут, — бахъуыр-хъуыр кодта Тохсыр әмәй йәхі къуыммә айста.

Тохсыры сәрыл чи рахәцыд, ахәм дәр дзы разынд:

— Ныр дзурынц, фәләй сын сәгъы фыд сә разы әрәвәр, уәд дзы комдзаг кәнын ничи бауәндид.

Уалынмә раләууыд фынджы рад. Ныр та Тохсырмә хъуыс-той. Хуыцау әмәй йә зәдты ном ссардта хистәр әмә аходағ-таг Хадзысмелмә авәрдта.

Кувәттаг кәмә әрхауы, уый раарфә кәнен, анызы әмә сыйкъа

фәстәмә дзагәй хистәрмә авәры. Фыдәлтәй бazzад уыңы фәткәмә уый фехалынмә дәр йә нығс хаста Хадзысмел. Фынгыл бадджытәй иу әппәты күң фәүүни, әппәт иуы, уәдмә фәца-уәрста йә дзуринаңтә ләппу. Йә дзуринаңтә та йәм кастысты, абор әвронгәр хъәлләсәй загъд чи әрцәудзән, уыңы ныхастау ахсджиаг. Цәмәндәр аргъәвән уыди къуыри дәр — Хадзысмелы ныхастә хъуамә абор раргом уой. Бәлас күңдә әңгәг у, афтә сәңгәг уой. Мачи сәм маңы баftауа, мачи дзы маңы аппара. Кәд цинән, дзаджын уәливыхау, адих кәнән ис, уәд ацы бои Хадзысмел йә цин Дзыбынимә уәрста.

Фынджы дәллаг кәрон чи бадти, уыдан дәр разылдысты, сыйхаг сыйхаджы сәрты кости, әмә Хадзысмелән йә сыйкъа ныууәз-зау. Галиу къух рахизән аххуыстәнәг фәци. Фәндир фәхъус әмә кәрты иннә къумайычызджытә дәр уый хъәхъәттәй.

Хадзысмел фемдзаст Тохсырмә, — йә фыццаг ныхас уымә бадзурина гуиди. Хистәр иу къухәй галиу рихи, иннәмәй ра-хиз рихи сыйсхәл кодта әмә Хадзысмелмә худәг смидағ. Хистәртәй йәм иу нал фәләууыди.

— Гормон, Хадзысмел, уый цы хуызәттә дә?

— Хатырәй мын фәуәд, — бадзырда ләппу уайдәзғәнәтгә. — Рәдьид әрцыди. Иу адәймагыл нә — әгас хъәубәстүл... Аххосджын никәй кәнән. Курын уә, иучысыл мәм байхъусут...

Хадзысмелы ныхастә сә дзаг фынджы уәлхъусәй асайд-той әмә, сәедз азы размә чысыл хәххон хъәуы цы ‘рцыди, уый сног ис.

...Хадзысмел уыди йә тәккә цымыдисәй. Хохәй быдырмә фәндаг ныццыбыр. Быдыры-иу иу бон чи фәци, уый дзуринаңтә иннабонәй-иннабонмә фаг. Нырма Хадзысмелән йә хуым-гәнәнтә, йә хосгәрдәнтә дард уыдысты, фосы фәдил дәр әй иунәгәй нәма уагътой. Фәлә йә тынг әрфәндид, хурыс-кастәй хурныгуылдмәйи дәргъян ауәдз йәхи цәстәй фенүн. Фәндиди йә, карчы рәевдуаны йас дур дәр хәснагән кәм нә разынид, уыңы әмвәз быдыры згъорынаң башағасы.

Хәхбәстәй лыгъдысты. Әмә иуафон кәңцыдәр тъәпән-сәртәй рухс нал ракалди, кәртытәй-иу нал райхъуысти күй-ты рәйын. Хадзысмел комкоммә нә бацыди йә фыдыфыдмә. Йә мадән загъта йә сусәг ныхас. Уый йә бадзырда астәуккаг Файнусты хъусы, астәуккаг хистәры хъусы. Хадзысмелы ныхас иуафон сәмбәлди хәдзары хистәрүл: быдырмә мә фәндиди.

Хистәр сабийы күхүү уис раттын кодта, әмәе йә мусмә галтә тәрүнмә арвыстой. Уый, дам, дын быдыр!

Хадзысмел уәеддәр нә састи... Әрвадәлтә сә мәгүүр муртә бәхүәрдоны амадтой. Уагътой сә фыдәлты уәзәг, сә зәрөнд мәрдтү. Ләппу сәм фәкасти, стәй сын бакой кодта: «Мән дәр ма уемә ауадзут». Фәлә күлбадәджы ныхасмә кәд чи байхъуыста. Уәд Хадзысмел уәрдоны бын фәмидағ, гуыффәйә сәмәнү әхсән абырыд, сәмәнү әмдәргъ ныххуысыд, нылдаудағы ыл. Гуыффәйы быныл йә сәр хоста әмә иуафон уәрдоны бынай рабырыд. Йә цәссигтә гагагай кәй згъәлдисты, уый дәр ын нә федтой, — ратардтой йә. Саби иудуры аууон фәбадти, стәй сә фәдил гурәй-гурмә ацыди. Ныр мә нал аздахдзысты, зәгъгә, йә зәрдә күү фәләууыд, уәд сәм йәхи равдиста. Кәмәй йыл рәхүист сәмбәлд, кәмәй әлгъыист әмәе йә уәрдөнмә сәргъәвтой. Фәлә йә цин ницы сахадыдта — әрбамбәлдисты сыл сә сыхаг хъәуккәгтә әмә сабийы уыдан уәрдөнмә баргъәвтой. Хадзысмели цәссигтә уыдисты цәхдҗын әмәе сә йә уадултә дудыдтой. Афтә нырхәндәг йә зәрдә, әмәе йын әххормаг кәй уыди, уый дәр дзы ферох. Хъәумә сәхимә ма йә ауайынтә хъуыди, афтә йә иу фәзиләни раргъәвтой әмәе йын загътой:

— Згъоргә уә хәдзармә. Ныр ләг дә, — сәхәдәг сыхаг хъәуырдәм азылдисты.

Хадзысмел талынг фәндагыл зәрдаивәй згъордта, згъордта, стәй фәләууыд. Цыма йә хәдфәстәйә кәйдәр тъәбәртт айхъуыста. Фәкасти — ницы. Байхъуыста — доны сәх-сәх. Фәлтау күнәе байхъуыстаид. Йә зәрдыл әрбаләууыд «Хәйрәдҗы мал». Рәхдҗы йәм схәңцә уыдзән. Фәндаг коммә йәхи әввахс кәм ныйисы, уым дон скул. Әнәбын айхуыдтой. Фаллаг фахсәй, дам, хәйрәдҗытә ныссәрбын кәнүнц әмәе йын йә тәккә бынай айдәнтә сисынц. Айдән, дам, дәм күү фәдарой, уәд акуырм уыдзынә әмәе дә кәдәм-фәндыдәр асайдысты.

Хадзысмели зәрдә сүүнгәг. Йә цәнгтә сәнарахст, сәнәхъяру сты. Йә къәхтүбынай систа къәдзәхдуры фәзгъәр, йә тигътә йын уырзтәй сәрпеста. Цыди әмәе сыхәгты ләппутәм хәләтәй марди. Хәрзаг сә алчи къонайы цур бады, әмәе әхсәвәры фынгтәй аддҗын хәйттә исы. Стәй фәхъуыды кодта: сәхицәй әвастәй рацыд әмәе йәм афонмә фәдиси рацыдисты. Йә чысыл зәрдә

цæуылдæр фæлæууыд; агурджытæй хъуамæ исчи йæ размæ фæуа.

Йæ размæ чи фæци, стырæй-стырдæр, æввахсæй-æввахсдæр чи кодта, уыцы змæлæг æндæргмæ æмбæхсæнæй фæкасти. Йæ цурты ацæуын æй ауагъта. Хиуæттæй ничи разынд. Уый кæдæм цæуа, æз дæр уырдаэм ацæудзынæн, зæгъгæ, фæныфæджын æмæ нæлгоймаджы æндæргмæ сæзырдан:

- Демæ ацæуон?
- Чи дæ?! — цæрдæг фæзылд æндæрг.
- Эз...
- Эндæрг æввахс æрбайста йæхи. Хадзысмел æй. базыдта: æдзуходæр сæ рæсты хæрæгуæрдоныл фæцæуы. Цымæ ныр фистæгæй цæмæн рацыд?
- Ам цы кусыс, лæппу?
- Нæ хъуг фесæфт, — æрбаймысыд саби.
- Махæн та нæ хæрæг æрбадæлдзæх. Мыйиаг ницы æрүйттай?

Хадзысмелæн уæлдай нал уыди æмæ та асайдта:

- Иу хæрæг федтон, йæ иу хъус — лыг.
- О хуыцау дын хорз ракæна! Эмæ йæ кæм æруыттай?
- Изæры уæлæ хæлд мæсыджы уæле хызти.

Фæраст сты. Лæппу ницæмæйуал тарст. Лæджы фæрстытæн лæвæрдта æбæрæг дзуаппыта.

— Эмæ кæй лæппу дæ? — иурæстæджы цыдæр дызæрдыг-хуызæй афарста сабийы. Хадзысмел йæхи фыды ном не схъæр кодта, дæрдзæф сæм чи царди, ахæм лæджы ном загъта.

Хъæугæрон Хадзысмел лæджы разæй ауагъта, райайфæзæн æй, уымæй куынæуал тарсти, уæд цины хъыллист фæласта: «Мæ сайд фæу!» — æмæ йæ тых-йæ бонæй адугъ ласта.

Нымад бонтæ рауад æмæ Хадзысмелы йæ фыдыфæсимæр быдырмæ раласта. Сахуыр кодта хъæууон скъолайы. Ацыди хæстон скъоламæ...

Хадзысмел йе ‘рфгүүты бынæй Тохсырмæ бакасти æмæ сыкъа бæрзонд систа:

— Цæй, куывдтыл оммен зæгъын! Фыдбылызæй хызт ут! — æмæ йæ сыкъа дзыхыл сдardта.

Уый фæстæ бол Тохсыр æрхуытта йе ‘мкар хистæрты, Дзыбыны, Хадзысмелы. Абырстой хæрзхаст сæгъы, æмæ Дзыбынмæ кард радтой...

* * *

Бæхтæ рог сæппæй згъордтой. Дæтты сæрты бауайынц цалхвæдтæ, рагъыл сбырынц, уырдгуыты нызгъорынц, хæхтæм схилынц, уæддæр нæ аскъуынынц. Бæхтæ хъуыстой цæлхыты зарæгмæ. Сæ сæрмæ-иу азæлыд ехсы цъыкк. Фæлæ йæ дзæбæх нæма æмбæрстой. Бæхтæн уыди ног хицау. Аæбæрæг ран дæр сæ фæуромы æмæ сын хъæбæр, уазал ад чи кæны, уыцы згъæллæтгæмтæ нæ бакæны сæ дзыхты, фæлæ сын йæ дзыппæй сисы нартхоры æрттиваг нæмгуытæ. Йæ арм чысыл у, фæлæ дзы æууиыны фаг нæмгуытæ разыны. Йæ ныхæстæ дæр ын нæ фембарынц, уымæн æмæ дзæбæх нæ фæхъуысынц. Бæхтæ ныр ницы хъусынц, афтæмæй хъæуæй раджы рахицæн сты.

Дзыбын не 'фæдьи йæ бæхты уындæй.

Хадзысмелы хъустæ цыма цыдæр æнахуыр фæлмæн зæлтæ ахсынц. Кæд Дзыбын йæ миднимæр исты зарæг баифтыгъта. Уæллæмæ йæ нæ уадзы, фæлæ зарæгæн цæй æмбæхсæн ис.

Поездмæ дæ ахæццæ кæндзыстæм, зæгъгæ, ын бидаркæ дæр лæвæрдтой, хъæуы иунæг машинæйæ дæр æй бар уыди, фæлæ Хадзысмел Дзыбыныл бафæдзæхста йæхи. Йæхимæ стыр азым иста æмæ йæ Дзыбыны æвастæй хъæуæй ацæуын нæ фæндыди. Фæрсæй-фæрстæм та абадой, кæд сæм исты ныхæстæ рауаид.

Хуымтæм бахæццæ сты, Дзыбын фыццаг хатт бакасти Хадзысмелмæ.

— Гыццыл лæппутæм уæрдоны абадынæй хуыздæр ницы кæсы, — загъта Дзыбын.

— Аердæбон сæ бафиппайдтон. Гæппæввонгæй лæууыдысты.

— Дæуæй фефсæрмы сты. Гуыффæйи байдзаг вæййынц.

— Сывæллæттæ дæр бæхты фылдæр уарзынц.

— Галуæрдоны дæр-иу сбадиккой... Уыцы изæр мæ демæ федтой... Иунæг адæймаг дыл куы æууæнда, уæддæр хурыс-кастмæ æнхъæлмæ кæсдзынæ. Цалынмæ тулаг цалх уынен, уæдмæ мæ дæ хорздзинад нæ ферох уыдзæн. Мæн уырны, ды мын мæ мады хойрагæй дæр скомдзаг кодтаис.

— Ныхæстæ куы сарæх вæййынц, уæд æцæгдзинад фæзын-зонæн вæййы.

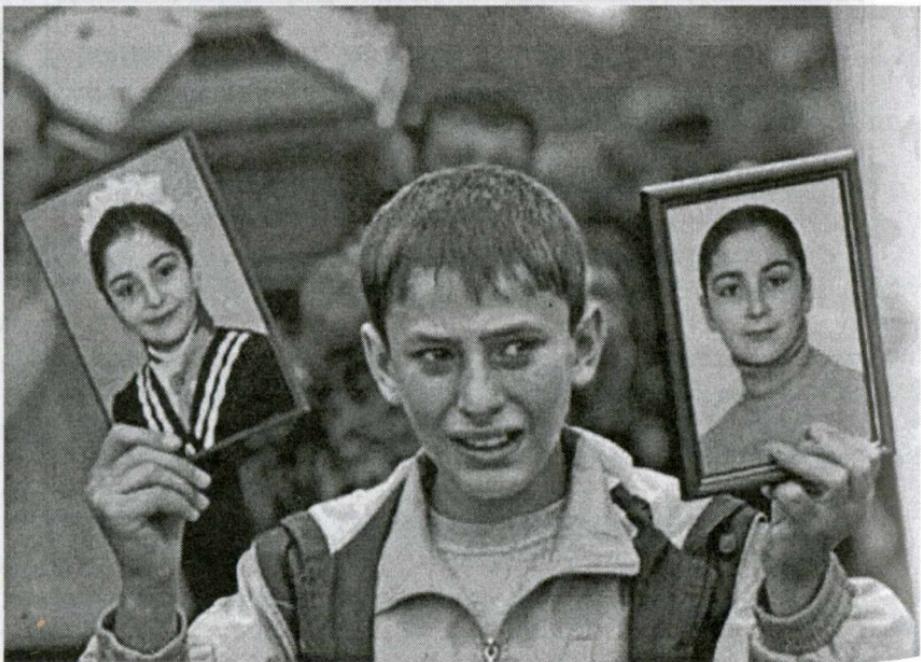
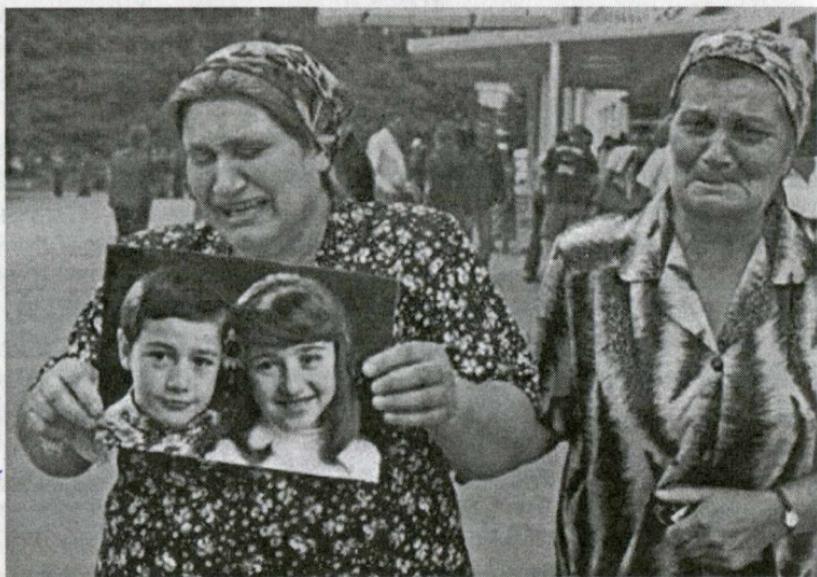
— Мæ фыд зайаг халæй фылдæр ницы уарзта. Зыдта сын сæ афонтæ. Чи кæцы у, уый уырзæй сгаргæйæ дæр базыдтаид. Хостæ кодта. Буары хъæдгом сæ-иу байгас. Арфæтæ йыл-иу сæмбæлди, уæддæр æй чидæр кæлæнгæнæг рахуыдта. Мæ мад,

дам, чызгæй хæрзконд уыди. Иу нæ хъæуккаг ма йыл дзырдта. Йæ ныййарджытæ йæ уымæн нæ лæвæрдтой. Иннæ лæппуйæн уый йæ тъæнгтæ куыннæ алагътаид æмæ мæ фыды йæ куыст скодта, йæ фæдыл иу ахъуызыд. Кæлæнгæнæг хонын дæр æй уæд райдытой. Иунæгæй цæуаг уыди мæ фыд. Аæмæ иуахæмы нал æрыздæхт. Бæрзондæй ахауди. Мæ мад-иу æхсæв хъæу-гæронмæ афтыди. Обауы сæрмæ-иу ссыди, мæ фыд нал фæзындæн, уый йæ нæ уырныдта. Мæн дæр нæ уырныдта. Иуахæмы мæ мады цæстытыл исты ауад, æвæцçæгæн. Суртæ кæннын райдытой. Чидæр та афтæ æрæмьсыд: дысон, дам, мæ донмæ æппæрста. Адæмы фос æфтауын байдытой. Кæйдæр уæрдоны цалх нал атылди. Кæмæндæр йæ ногзад хъуг ба-хуыскъ... Алыгъдаин, фæлæ мæ зæрдæ дардтон, зæгъын, кæд искуы æцæгдзинад æрцæуид...

Бæхтæ згъордтой арах цалхвæдтыл æнæмæтæй. Цæлхытæ зарыдисты.

Уырны мæ: иунæг уæрæсейаг бинонтæ, иунæг уæрæсейаг адæймаг дæр нæй, ирон адæмы хъыг æмæ хъизæмæрттæ хи хъыг æмæ хъизæмæрттау йæ зæрдæмæ арф чи нæ айста. Беслæны цы 'рцыд, ууыл æнæ цæссыгтæй канд дзурæн нæ, фæлæ суанг хъуыды кæнæн дæр нæй.

Владимир Путин

СӘЕУУОН АЕРХУЫМ

Ыстылди хур. Хуырхау та арв ныңъцъәх!
 Хур дунейән йә раттәг мад, йә гәс у!
 Тәригъәд ысты мәрдтә, — хур дәлдзәх
 Тъымы-тъыматы иу бон дәр нә кәссы!..

2001.06.05

НЫРЫККОН НЫМАД

Зәххон ләгән нә мәңг дунейы ис
 Цәрынәй дардәр алцәмәй әфсис:

Мыд әмә дзуләй, цайә;
 Арахъхъ әмә сәнәй,
 Жерсъәфәй, цымәй,
 Хъәрәй ныхас, сымәй;
 Цәсты рухсәй, куырмәй,
 Уыгәрдәнәй, хуымәй...
 Жермәст ын байдзаг нәй
 Цытай әмә әхдайә!..

2001.06.05

ФАЗЗЫГОН АЕХСӘВ

Мәйдар әхсәв. Хуыцау цыдәр нывәнды
 Нә дунейән... Хәрзәбон уа, бәлләх?..
 Кәмдәр ма тары цырыцъыраг йә фәндүр
 Цәгъды әнкъардај, — артәхы ныңъцъәх...

Әрағвәэззәг. Дәвдәг, цырыхсәг — бәстәе.
Фәллад хъуыды, ләгъз сәфтәгау, быры.
Нә ахсы цәст: цы уыдзәни нә фәстә, —
Нә арт ныххуысдзән, йе кәндәзән цырын?..

Нә зыны никуы сау арвыл ыстъалы.
Нәй рухсы цырпты зәххыл. Мә уд — әымыр.
Мә ныфсы 'ртау мә зәрдәйы ыстъәлә, —
Кәнүнц мә мастьыл хъал зәйтә мыр-мыр...

Фәззыгон әхсәв. Норст — цъәх фәлмы — хәхтә.
Мә уд сыл у әрхәндәгәй ныхәст.
Мә фәстаг цин — әмбәхст рухсы әндәхтә
Уыны бәзтары донәйдзагәй цәст.

Ныр афон у, мә балцы сәр әвәндәй
Ләууын, — мә уд нә фәзи хост фәхты.
Нырма кәмдәр мәлгә-мәлын йә фәндир
Фәлдәхт кәрдәджы цырцыраг цәгъды...

2001.14.09

ГУЫРДЗЫБЕТЫ Иринә

ӘЕНУС АӘМӘ ИСДУГ

* * *

Куы фенай хур сәумәраджы — фәхуд,
Куы фенай стъалы мәйдары — фәхуд.
Әүүәнд, әмгар: әрвудуней тъәпәнты
У алы стъалы, алы дур дәр уд.

* * *

Тәлтәг у бәх. Рәдувы йын йә рох
Йә сонт барәг: фәедзәгъәл и сә тох.
Тәвдтуг бәхән — әәд-зонд барәг йә хос,
Нә уыди уый нәртон фыдәләй рох.

* * *

Үә зәрдым дарут, ног ирон, уырыссаг —
Үә фәндәгтә тәссаг ысты, бырынцъаг:
Зәронд ирон, зәронд уырыссаг уыдон
Ныхсадтой тугәй — ма фәут әлгъыстаг!

* * *

Космосы коймә дә цәсттытә зилынц
Арвы әрфыты, тәхкынта дзы сисынц.
Уый бәсты, ме 'мгар, дә риумә ныккәс:
Космосән ам ис йә азар, йә фидыц.

* * *

Дзәвгар базыдта адәймаг әвзәгтә,
Йәхәдәг дәр ма сәфәлдиста нәуәгтә.
Фәлә ыйн, оххай, әрдзы 'взаг — әхгәд:
Әнус-әнус аәм не ссардта фәндәгтә.

* * *

Фәнды мә ихыл дзоныгъәй бырын,
Фәнды мә стайау тархъәды хәтын,
Фәнды мә арвмә уаритимә стәхын...
Цымә фәндын цы дзинад у? ЦАЕРЫН!

* * *

Фыднизәй ма тәрс: хосгәнджытә — хәрх,
Кәнүнц рынәй, фыдбылызәй дзәбәх.
Фәлә бәстыл нәй иу хосгәнәг ахәм,
Фыдахы низәй чи бахиза зәхх.

Инәрхъойы тәлмаңтә

СТИР БÆЛАС

Ёхсæв-бонмæ
 Тох кодта уадимæ
 Пыхсыны Стыр Бæлас.
 Ёхситт кодта
 Адзал — Руймон
 Мин калмы
 Мин æвзагæй,
 Ниудта тыхы дымгæ.
 Къæс-къæс кодта
 Стыр Бæласы зæнг,
 Скъуыдысты уидæгтæ,
 Фæлæ уæддæр
 Нæ уагъта
 Чысыл бæлæсты
 Фæлдæхын —
 Йæ аууон сæ бакодта.
 Уад йæ зæнгыл асаста
 Стыр Бæласы,
 Йæхæдæг та æрдæгмардæй,
 Тыхсастæй
 Фæлыгъд Пыхсынаëй.
 Хур райсомæй куы скаст,
 Уæд бындзыд-батъара бæлæстæ
 Кæрæдзийæн дзырдтой:
 “Стыр Бæласы
 Тыхджындæр хуыдтой махæй,
 Фæлæ йæм кæсут —
 Лæг рабæрæг вæйый
 Зын сахат”.

ЦАЕРУКЪАТЫ Владимир

КАТАЙ

Сыхагәй зәгъ, кәнә дәрддагәй, —
 (Хуыңдау сәе ралгъыста бынтон)
 Сә ләбурд — Ирыздыхъмә рагәй...
 Кәуыл та акәндзән фыдбон?..

Ирон йәе къонайә ысхъиуы,
 Фыдгул нәе уәлкъәсәр ныссах...
 Хәрзбын нәе баистәм кәд иуыл, —
 Куыд ләууәм къулбәрзәйә маx?..

Гәр, ницыуал — ирон ләджы бон?
 Йәе хуымыл нал цәуы йәе бар?
 Уәдә нын афтәмәй рәхдҗы бон
 Хәддзу куы бауыздән әлдар...
 Къоста нәм ингәны цар хойы,
 Бындарәй банкъуысы йәе цырт...
 Йәе сау катай әмәе додойы
 Мәрдты дыккаг мард кәнә ныр...

ХУЫГАТЫ Сергей

КЬОСТАЙЫ ҮЫНГ

Ирон фысджыты, композиторты 'мәе нывгәнджыты фәндиди, цәмәй ныры Сабырдинады проспект суыдаид Къостайы проспект. Ацы бульвармә цыд изәрыгәтты Къоста, ам-иу ын уыд әхсизгон фембәлдүтә. Ам иу бадти бәләстү бын. Фатер-иу ацы үынгмә хәстәг ран әххуырста. Max әнхъялдтам, нәе фәндөн нымад әрцәудзәни растыл.

Уәд ныффиистон ацы әмдзәвгә.

Фәләе хицауад немәе не сразы: исчи, дам, нәе раст қуы нәе бамбара. Чи нәе хъуамә ма бамбәрстаид раст, цәй тыххәй нәе хъуамә ма бамбәрстаид раст, уый тыххәй сә никуы ничи ницы загъта.

Автор

Ам изәры дәр — рухс әмәх хъарм.
Мәнә удәхдон! Фарн дзы фемәхст.
Бәласы зәңгмә бахастон м' арм,
Стәй йәм сабыргай бауагътон ме уәхск.

Үдән — дзуарыбын ләууынау әңдон.
Зәрдә ивгъуыд рәестәджытәм афтыд..
Уый ләууыди уәд ацы цъәх бәласы 'нцой,
Мәнә абор әз күнд ләууын, афтә.

Ам йә рәэты бәләсты дыууә рәғъы 'хсән
Дзыллә — алыгъәд — змәлыд дыууәрдәм,
Дзыллә — иутә — донән дәр нуәзтой сырх сән,
Иннәтән та нә уыди къәбәр дәр.

Цымы суләфы-базмәлы бәласы зәңг,
Үәлә къалиутыл абады уадымс,
Никуы разыны амы хуызән —
Иу хур не 'йяфынц хуры бын адәм.

Иу фәңәуы зәлдәгты тыхтәй,
Зәнгтә хъазынц әрттиваг зәлдәгтәй.
Иниә уыды зәлдәгты тыххәй
Рафтыд, нал хәссы, бецау, йә зәнгтә.

Зәрдә сагайы судзаггаг масть,
Цәстү абады, сгуыпп кәнү артау.
Чидәр базары — зарәг ирон ләджы скаст, —
Йе 'мдзу чи кодта кард әмәх уартау.

Сабыр базмәлы бәласы зәңг,
Бәлас уләфы — ләг әй хаты.
Никуы разыны амы хуызән —
Иу нә зоны иннәмән хатыр.

Никуы разыны амы хуызән —
Ныр ныллаудзәни хурхәтән мәнә.
Үәд сәуәхсиды худгә тәмәнәй
Ам әнәфенгә рухс бон уыдзән,
Ацы бәләсты дыууә рәғъы 'хсән.

Амә баңауы ләджене ныфс, —
Хизы дадзинты, ахъары уәнгты.
Зәрдә агуры: зарәг ныффысс,
Дудгә зарәг наә тәрхоны ләгтыл.

Стәй изәры хәдзармә куы цыд,
Цыд сындәггай — йә къах ай наә хаста:
Уым аәм йе 'ххуырсгә уазал къуым касти,
Ам та, аәдде, фыдыуәзәг уыд.

Ацы сабыр уынг ацы дзәбәх!
Кәд наә фыдаелты удыбастан дә?!
Ды йә райдайән — ардыгәй цәуы гыццыл
Иры зәхх,
Ды йә кәрон — ардәм ыздәхы фәстәмә.

Ацы сабыр уынг — уынгты хуыздәр!
Д' алы къаҳдзәфы — Къостайы къаҳвәд.
Фәлә, оххай-гъе, адәмы хъәр,
Адәмы хъәр куыннаә хъуысы махмә?!

... Иры Къостайән хәдзар наә уыд, —
Иры наә акуыссыди йә рухс зынг,
Ацы сабыр уынг уыд йә уынг,
Ацы хъарм аәмә рухс уынг.

ХОДЫ Камал

ТУРИСТТЫ ХӘЕДЗАРЫ

Зәрәмәдҗы әнәрәңдойә уары.
Тәссар дымгәтәе сай къәвда хәссынц.
Әрныллаег арв.
Йә фәндаг фурдмә дары
Адайы дон.
Йә уыләнтә тыхсынц.

Ныттыгуыр ысты дондыпшыр хәристә,
Сә цәссыгтә Адай-донмә тәдзынц.
Фәндаггон адәм — хурмондаг туристтә —
Сә цатырты ныгъуылдтытә кәнинц.

Кәссынц әңхъәлмә:
Сау айнәг күү стәфса,
Сә фәндаг та уәд Урс әффәгмә — гом...
Ныр уаләм бон нәма башкади къәвда!..
Йә зараг мәргүтәй бавдәлон и ком.

Мә сәрән нал дән.
Фыссән сис та 'rbайстон...
Фәндаггәттә... Күйд сәм кәнин хәләг:
Уырны сә — хур ныггуылф ласдзәни райсом...
Тыхсты сахат йә ныфсәй цәры ләг.

ХӘЕМЫЦАТЫ Албег

УДХАЕССАЕГ

Дәуимә нәй хъәбысәй хәңдән, нәй,
Нә сәфы а зәххыл дә хъәстә.
Æз не 'мбарын цы агурыс мәнәй,
Цы зилыс, туджджынау, мә фәстә?

Мәнән нырма мәлыны афон нәу,
Мә уарзт нәмарайхәлди хурмә.
Æма чысыл фәгәедзә кән, фәләуу, —
Хъысмәт дә не 'руадзән мә цурмә.

Фыст у мә ныхыл м' адзалы уысм, зон,
Нә ивы равгмә гәсгәе царды.
Мәнүл рәхдҗы нә батар уыдзән бон,
Мә уд нә басудзән дә арты.

Поэт дән æз, мә Хуыцауы раз — раст,
Дәуыл нә раңаудзынән хинәй.
Ды та мә уәлхъус аләууыс әваст,
Мәллис, хъыззыгәнгә, фырцинәй.

Фәлә дә курын, бауда мә цәрын,
Фәуон кәронмә фыст мә зарәг.
Ыстәй-иу уәд, мә удхәссәг, фәзын,
Дә фәндтә нал уыдзән хъыгдарәг.

Ныр та уал уәгъды ма риссәд дә сәр,
Уләф әнәмәтәй дәхицән.
Цы тагъд кәныс? Дә къәппәгәй уәддәр
Ләгән най аирвәзән, лиձән...

ФЫДОХЫ БОНТАЕ

Туджы сәвдыйд Ирыстон — нае уәзәг.
Зәрдә мастиәй ныттыпыр, ныддур.
Сәфы фидән!.. Нырхым ис ирон ләг,
Батар бонәй йә сабитыл хур.

О, дәлдзәх фәуат, уастән, фыдгултә,
Кәд цәмән хәссут хъизәмар, масти!
Тугәй байдзаг нае сахар, ыскултә.
Бәстә — сонт хъәр, гәрахтә, цъәхахст.

Хъуысы хәдзәрттәй сау марой-хъарәг,
Хох нырризы, фәрчытә кәны.
Тоны дзыккутә мургай ныйярәг,
Арв хәкъуырцәй Бесләеный кәуы...

Быдыр, сабиты хъазән цъәх быдыр,
Фестад иууыл уәлмәрдтә — ингән.
Сты дыууә Иры 'рхәндәг, сәргүбыр,
Нәй сә мәтән ныхәстәй зәгъән...

Басгуыт бирәгътә удхор зәххонтәй,
Нал у с' азарәй махән нае бон.
О ыстыр Хуыцау! Ракәс бәрzonдәй,
Рахәсс не знаг ләгсырдтән тәрхон.

ФÆЗМÆГОЙ

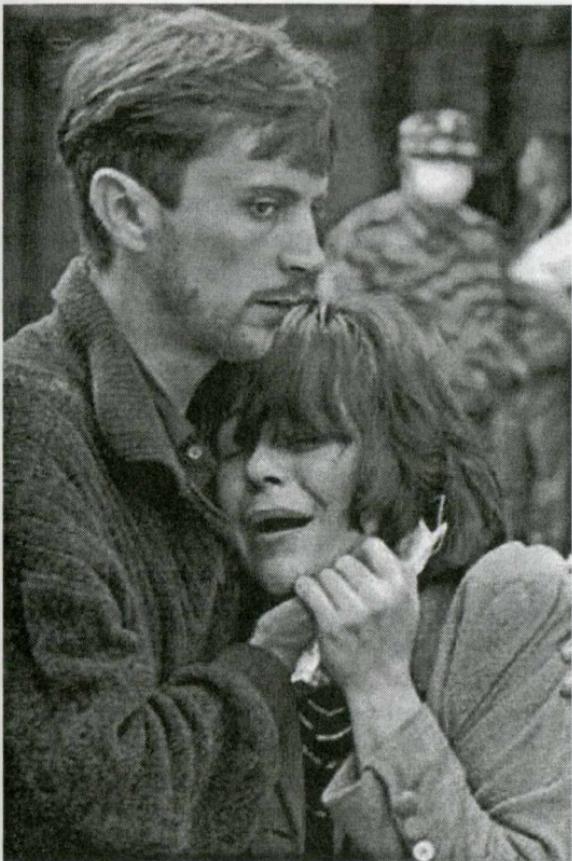
Фарста
 “Циу, циу?”
 Лæппын цъиу.
 Уый нæ зыдта,
 Гакк-гукк циу.

“Гакк-гукк,
 Гакк-гукк,
 Гакк-гукк у,
 Раттут-ма
 Мæнæн гукку”.

Гакк-гукк
 Рафыхт,
 Рамæсты,
 Цъиуы систа,
 Ахаста.

Цивилизацион дуне тасы бафтауыны охыл сæ бон кæдæмты ацæуын у, цытæ бакæнын, уый ма нын террористтæ иу хатт бамбарын кодтой ноджыдæр. Мах хъыг кæнæм, æнаахкосæй чи фæмард, уыдоныл. Хуыцауæн табугæнгæйæ, мах стæм Уæрæсейы адæмимæ.

Джордж Буш,
Америкæйы Иугонд Штатты президент

АДӘМӘЙ АДӘМГӘНӘЕГ — АДӘМ

(Хицән нывтә ивгъуыд рәстәгәй)

* * *

Саджы фисынтыл амад ләппу Руслан хәхтәм әввахс Терчы был бады, әрдзы ныв кәны. Йә фарсмә магнитофонәй хъуысы зарәг “Цъәйдон”, хаттай ләппу йәхәдәг дәр базары. Тағъд-тағъд әрбацәуы Ритә, зарәгмә хъусыныл фәцис. Ныvgәнәг әй ауыдта. Фәуагъта йә күист, йә размә фәци:

— Ритә!

— Цы хорз у, кәй дә ссардтон, уый,
— загъта чызг.

— Исты хабар у?

— Мемә дын әнә аңаугә нәй.
Цәвиттон, ног хицау нәм ссыд әмә мын
цыдәртә бахәс кодта.

— Чи у?

— Йә мардәрцыд дәр уый мидәг ис,
әмә йә нә зонын... Күистмә нәма ра-
цыд... Йә секретарь Женя мын загъта,
цы мә бакәнын хъәуы, уый.

— Гъер та мә ды демә кәныс исты
куистуат адәмон контролы комитеты
номәй бәрәг кәниңмә.

— Зондәй Санаты Сем дә.

— Нууадзут уә рабәрәг-
бабәрәгтә. Дон азмәнтут әмә та
фәстәмә әрбады.

— Рәдийис...

- Рәдигә... әз?... — уәзбын баҳудт Руслан. — Зәгъ-ма, зәххыл әппәты тыхджындәр bogal чи у?
- Хъаныхъуаты Бола! — фәкодта Ритә.
- Нагъ.
- Годжиты Пойда!
- Нагъ! Адәймаг нәу уыцы bogal, фәлә... Зәххыл әппәты тыхджындәр bogal у әхца! — (иे 'нгуылдзтәй нымайы.) — Адәймаджы ахәстоны дәр смидәг кәны, фәстәмә дәр әй раудазы. Хорз күисты нылләүүәггаг — әхца. Дуканимә хорз товартә райсын — әхца. Ахуырмә баҳауәттаг — әхца. Йед...
- Да ныхасты ис рәстдзинад. Фәлә, кәм баҳъяуа, уым дәр әй зәгъдзына?
- Зәгъдзынән! Хуыздәр ма мә цәмән хъәуы...
- Әмә уәд зәххыл әппәты тыхджындәр bogal әхца нәу.
- Уәдә?
- Адәймаг. Рәстдзинад дзурын чи уәнды, уый.

* * *

Цынә әлхәнәг, курәг, кәнә хуымәтәг әрбацәуәжды фенән ис бон изәрмә, фәсарәйнаг дзаумәтты базә кәй хоныңц, уый хиңау Цәрәджы кусәнуаты.

Бады Цәрәг йе стыр стъолы уәлхъус, дымгәгәнән әм здәхт, бындз абадын ыл нә уадзы. Скълады хиңау Хуындәг йә разы ләууы әмә йә хиңауы дзыхмә кәсү. Әддаг уаты дуар чысыл гом. Уырдыгәй зыны Хъазыбег. Цыдәртә фыссы блокноты.

Хуындәг дуары зыхъхырәй ракаст, баҳгәдта йә әмә Цәрәгмә баздәхт:

- Далә уым иу ләппуләг бады, әмә...
- Дзаумәтты әхца әвәстиатәй дуканиты хиңәуттыл сәмбәлын кән, — йә ныхас ын ницәмә әрдәрдәтта уый, фәлә та Хуындәг загъта:
- Цыдәртә фыссы йә блокноты...
- Газетәй ма уәд, кәнә та адәмон контроләй...
- Уәдмә Хъазыбег йәхәдәг әрбацыд:
- Әмбәлы уәм?
- Табуафси, уазәг — хуыңауы уазәг... Фәлә нәм цалдәр боны размә уыдысты... де 'мбәлттә, — баҳуыр-хъуыр кодта Цәрәг.
- Цәй әмбәлттә мын ис?

— Иннæ уацхæсджытæ. Кæнæ контролертæ...

— Эмæ сымах куыд фæнды? Газеты кусæг разынон, æви контролер-ревизор?

— Цы уæлдай у, — схæцыд йæ уæхсчытыл Цæрæг. — Фæлæ уæлдæр...

— Эмæ, зæгъæм, газеты кусæг разындтæн, уæд мын мæ фарстайæн дзуапп нæ раттиккат?

— Цæуылнæ. Фæлæ дæм æвдисæндар ис?

Хуындæг куы сæ иумæ бакæсы, куы аннæмæ. Йæ ныфс ницы-уал сдзурынмæ баҳаста: “Фырытæ хæцынц — далыстæ хизынц”.

— Эмæ ахæм фæрстытæн æнæ æвдисæндар дзуапп раттæн нæй? Зæгъæм, хуымæтæг советон адæймагæн?

— Эмæ ам исты фарстытæ æмæ дзуаппты изæр у?

Уыцы рæстæг дуары къуырцц-къуырцц рапхъуист, æмæ Варварæ мидæмæ дуарæй æрбакаст:

— Бахъыгдарон уæ?

— Нæ уыныс? Нæ нæ æвдæлы, — дуар ыл ахгæнынмæ хъа-вид Хуындæг, фæлæ Хъазыбæг фæраздæр:

— Табуафси, табуафси, мæн æвдæлы, — загъта, æмæ сыл-гоймаг мидæмæ бацыд.

— Бузныг, — къуылымпытæгæнгæ райдыдта уый, — тынг зынтæй æрбацыдтæн... Мæ цæсгом æрбатардтон...

— Цыбырдæрæй иын зæгъæн нæй? — æлхынцъæрфыгæй йæм кæсы Цæрæг. — Бирæ хъуыддæгтæ нæ ис...

Фысымтæй сылгоймагæн сбад куы ничи дзырдта, уæд ын Хъазыбæг бандонмæ ацамыдта.

— Бадгæ скæн, хорз ус.

— Бузныг, — æрбакаст æмæ Варварæ æмæ та Цæрæгмæ дзу-ры: — Иу ныхасæй, нæ лæппуйæн завод йæ хорз куысты тыххæй путевкæ радта Болгаримæ, — фæныфсджындæр кæддæры ах-уыргæнæг, — æмæ, йæ уæлæ рог пъалтойæн цы скæна, уый нæй. Бахуийын къухы нал бафтдзæн, дуканиты та йæ аккаг нæ разынд... Эмæ, дам, уæм цыдæр фæсарæйнæгтæ ис...

— Ницы нæм ис ахæмæй! — цæхгæр алыг кодта Цæрæг.

— Знон ардыгæй ахастой... Эмæ сæ базары цы аргъыл уæй кæнынц, уыцы аргъæй мæ бон нæу.

Цæрæг йæ ныхас фæкарздæр кодта:

— Ницы нæм ис, зæгъын, хорз ус!

Сылгоймаг ма цыдæр сцæйдзырдта, уæдмæ Цæрæг Хъазы-бæгмæ хъастгæнæгтæ бакаст:

— Гъе, афтә әдзух. Алкәй раз дәр дзуапп дәтт. — Варварәйырдаәм баздахт: — Бамбар әй, ам дукани нәу, ам базау, стәй хүыматәджы базә дәр нә.

— Зонын әй, — сразы йемә ус.

— Нә зоныс... Цәвитетон, хъяуты әмбырд кәнәем къумбиль, әйчытә, царв, дзиңза әмә сә 'рвитет капиталистон бәстәтәм. Уырдыгәй нын әрвитынц фәсарәйнаг дзаумәттә — уәләдарәс, къахыдарәс, гауызтә... Мах та сә уарәм райпоты дуканитәм, хъяутәм, уыдон та сә уәй кәннынц колхозты, совхозты, күистуәтты раззагдәртән. Уартә кәрты стурвосы сәфтижытә федтай?

— О. Әз ма дис дәр фәкодтон.

— Уыдон дәр әрвист цәуынц капиталистон бәстәтәм.

— Әмә дзы хәрәджы сәфтижытә дәр куы ис...

— Уыдон дәр әрвист цәуынц уырдаәм. Уыдоны ахсажи-агән хъяуынц.

— Уәдә ныр та хъус мәнмә, — бауырдыг әм кәддәры ахуыргәнәг, — цы товартаә райсуг, уыдонән сә фылдәр уәй кәнүт колхозтән нә, фәлә, колхозтә кәм сты, уый дәр чи нә зоны, ахәм адәмән. Райпоты дуканитә зәгъыс, фәлә уыдон дәр әхца йеддәмә товар уынгә дәр нә фәкәннынц. Уәдә сә базары дәр цалдәр хатты зынаргъдәрәй фәуәй кәнүт.

— Хорз ус!.. — Хуындәг къухәй дуарырдаәм азамынта, фәлә йә ус ницәмә 'рдәрдата:

— Әз ахуыргәнәг дән.. Уыдтән.. О, әевзәр нә уыдаид, уе скълады уын әхгәдуарәй алыхуызон дарәс йә уәлә рабар-бабар чи фәкәнъ, уыдонәй искәмән иү хатт йә хызыны фәсарәйнаг дзаумайы бәстү, капиталисттән цы хәрәджы сәфтиәджытә әрвитеттүт, уыдонәй куы нывәриккат, уәл! — әмә уәл йә фәдыл дуар ныггуипп ласта. Хъазыбег хъәрәй ныххудт. Цәрәг әм фәзылд:

— Әппынфәстаг, чи дә? Чи дә ды та?

— Советон адәймаг, — сабырәй загъта Хъазыбег әмә фәцәуәг.

— Алы дзырдхәссәг та йәхи советон адәймаг хоны, — баҳудт хицауы цәстмә Хуындәг.

* * *

Ресторан. Бадынц иу-цалдәрәй. Хърынц, нуазынц, Фәндир-Азат. Чызг әмә ләппу адәмы къәрцәмдәгъдәм тымбыл кафт кәннынц. Хъазыбег хибарәй бады. Официанткәтә дыу-уәрдаәм кәннынц. Рацыд рестораны хицау Хъызыл. Фәлгәсү.

Официанткæ Клавæ йæ разы алæууыд.

— Кизил Александрович, абоны чындызæхсæвæй дын хуын,
— цыдæр æм дæттынмæ хъавы.

— Ёппа сдæ? — акаст алышдæм. — Чи ма нымадта фын-
джы аргъ демæ?

— Ничи... зынаргъ агуывазæтæ æмæ сыл тæбæгъты
“згъæлæнта” дæр ныммыхуыр кодтон.

— Ды адæймаджы искуы исты фыдбылызы ныссадззынæ.
Дæ митæн кæрон скæн...

— Хорз, — къленцгомау загъта Клавæ.

— Куы та дзы анызтай.

— Ёнгүирстуаны дзаг... Мæ цæræнбоны тыххæй мын ра-
уагътой сидт уæртæ уыцы къулбадджытæ, — æртæ æрыгон
лæппуйы цы стъолы уæлхъус бадынц, уыцырдæм бацамыдта чызг.

Хъызыл ацыд, йæ фæстæ Клавæ дæр. Фæзынд уалынмæ ресторана
зы зарæттæнæг Регинæ, йæ къухы микрофон. Къухæмдæгъд, хъæртæ:

— Регинæ! Дзигойы зарæг! Дзуццаты Дзиго!

Регинæ фæлмæн баҳудт. Зары:

Хъæдгæроны фæсивæд куы ’rbambyrd сты,

Дзуццаты Дзигомæ афтæ бадзурынц;

— Цæй-ма, Дзиго, æддæмæ ракæс,

Цæуæм Мæздæгмæ мæнæу ласынмæ!

Къухæмдæгъд. Чызгмæ æхцатæ калынц.

Фæци минас Хъазыбæг æмæ фæдзырдта официанткæмæ:

— Нæ хо, банимай, — æрæвæрдта туман стъолыл.

Клавæ æркъуырццытæ кодта нымайæнтæ.

— Бузныг, фаг у, — æхца йæ дзыппы авæрдта æмæ фæцæуы.

— Бахатыр ма кæн, — фæурæдта йæ Хъазыбæг.

— Хъусын, мæ зынаргъ, — æнахуыр фæлмæн худт æм ба-
кодта Клавæ.

— Ёхсæз сомы уæлдай айстай, — загъта Хъазыбæг.

— Ацафон рестораны æргътæ уæлдæр вæййынц!

— Цы хабар у, æфсымæр? — рацыд хъаугъамæ Хъызыл æмæ
Хъазыбæджы раз æрлæууыд.

— Цæй аргъ сты сæны агуывазæ, лангет, дзул æмæ бæгæныйы
ав? — амоны фынгмæ Хъазыбæг.

— Гъы, цыппар сомы, — анымадта Хъызыл.

— Ацы чызг та мæ айста æнæхъæн туман.

Хъызыл Клавæмæ бакаст:

— Цас?

Клавә, йә цәссыг сәрфгә:

- Мә сәр сәмтъеры... нымайгәйә фәрәдыйдән...
- Әппүн уә иу иннәрдәм күяннә рәдий? — баздәхтәм Хъазыбег.

Хъызыл рамәсты, фәхъәр кодта:

- Ратт ын йе 'ксәз сомы әмә дзы хатыр ракур!

Клавә кәнгә ныхасәй:

- Да хорзәхәй, ныххатыр мын кән.

Уый мәнәй хатыр курыс, фәлә мә размә цы мәгуырты бастыгътай, уыдонәй та чи ракурдзән хатыр?

- Мәгуыртән рестораны цы күист ис? — фәңарәхст аәм Клавә.

* * *

Цы уа сәрды тәвд бонты сатәджы абадынәй хуыздәр? Уәлдайдәр та Дайраны комы... Дыргыцәхәрадәттә дәлвәэсты әмә уәлвәэсты, цъәхсәр уәладзгүйтә, хәрзәфснайд кәртыйтә...

Уәлдай фылдәр адәм ам фенән ис сабат әмә хуыцаубоны. Уәладзигджын цъәхсәр хәдзәртты фәзының сә хицәуттә әд бинонтә сә рог машинастыл.

Мәнә йә чысыл мусонджы раз бады зәхгәс Петрович — ацәргә ләг. Халамәрзәнимә цыдәртә архайы. Къуләнцой әвәрд у йә иуәхстон.

— Байрай, наә фыдыхай...

Зәхгәс әрбацәуәгмә хәрдмә скаст.

— Хорз цәр, — сәзырдта әрәджиау, йә күист ныуудзгәйә.

— Цы 'нтәф бон у, — загъта Хъазыбег.

— Ам әнтәф никуы вәййы, — әнәбары дзуапп радта Петрович.

— О, ам сатәг у, — загъта, йә алфамбылай акәстгәйә, әрбацәуәг. — Әвәццағән дзы дыккаг горәт дәр уымән аразыңц.

Зәхгәс та йәм скаст, фәлә ницы сәзырдта. Сыстад, къуылых-къуылых халамәрзән къуләнцой топпы фарсмә бавәрдта.

— Бахатыр кән, әхсәвгәс дә?

— Әмә бонгәс дәр... Петрович фәстәмә йә бынаты сбадт.

Хъазыбег дәр бәласы лыггагыл әрбадт, тамако сдыымда, къопп Петровичмә бадардта, фәлә уый йә сәр наә, зәгъгә, банкъуыста.

— Уазәг хынцфарст вәййы... Да ном цы хуыйны?

— Петрович.

— Мәнән та — Хъазыбег... Ардәм сәрмагондәй дәумә

ссыдтән. Цыбырдырдаәй мә чысыл цыдәртә сбәлвырд кәнын фәндү... — Уәртә, цымә, уыцы әddәгуәлә кәй у?

— Районы хицәуттәй кәйдәр. Уәртә уый та цавәрдәр бәрнөн кусәджы. Мәнә экскаватор кәм кусы, уый та нә зонын. Йә хицау никуы уыд ам, — раләхурәгау кодта зәронд.

— Адон мын иууылдәр нымайгә сты?! Эххәсткомы сә номхыгъд әппәтән дәр... Алкәмән дәр — закъонәй.

— Хатыр... Хорз дын фидың, Петрович?

— Цы 'мбәлү, уый.

— Бонән авдҗы фаг дәр ма дәм әрхауы, әвәццәгән, ацы галуанты хицәуттәй? — хъазгәмхасән ныхас скодта Хъазыбег әмә сыстад.

— Уый сәрмә 'рхәссинаг нәу! — Петровичән йә ныхас фәхъыг.

— Петрович! Амә ныр уартә уыцы экскаватор аборн йә күисты хъуамә ма уа? Чи зоны, мызд дәр ын цәуы уым.

— Цы нә зонын, уый нә зонын... Иу ләгәй мәнән йә уынәргъын әхсизгон у.

— Ома?

— Танкист уыдтән хәсты, — иучысыл ахъуыдыйы фәстә сдзырдта Петрович.

Хъазыбег әм дисхуызәй бакаст. Уый әмбәрста: йә фысым нырма нәма загъта йә зәгъинәгтә, стәй сә, әвәццәгән, әнционәй нә зәгъдән.

— Петрович! — Хъазыбег хъахъхъәнәгмә комкоммә бакаст. — Ныр ацы галуанты хицәутты әрфәрс, ацы әddәгуәләтә цәмәй аскъәрдтой, зәгъгә, уәд цы зәгъиккәй?

Хъазыбеджы фарст та йын әхсизгон нә уыд, ноджы йә нәма бамбәрста, чи у, цы йә хъәуы, уый.

— Ма хъаз зәронд ләгәй, — Петрович сыстад, — зәгъ, кәцы ран дәттың дәуән та хай цәхәрадонән.

— Хъазгә нә кәнын, — сыстад Хъазыбег дәр. — Хай агурәг не ссыдтән. Закъон агурәг ссыдтән, йе та йә хъахъхъәнәг ацы дзәнәтү рәнмә.

Петрович әм бакаст. Иуцасдәр сә дыууәйә дәр ниминал ницы сдзырдта. Зәхгәс бамбәрста, уазәг хъазгә кәй нә кәны. Фәфәсмон кодта, йе 'вдисәндармә йын кәй не 'ркаст, ууыл. Дыккаг хатт бафәрсын та йәм аив нә каст. Йә хъуыдитә йын фәссырдта Хъазыбег.

— Уәдә, зәгъыс, танкист уыдтә, и?

— Сержант. Танк Т-34 командир, — фәңырд Петрович.
 — Номдзыд танк уыд уый... Уәдә дәм хәрзиуджытә дәр
 уыдзән...

— Дыууә ордены аәмә аст майданы, — сәрыстырәй загъта
 сержант.

Хъазыбег ын йә уәләдарәс, йе 'ууәлтәм әркаст... Зын ын
 уыд ахәм ләджы ахәм уавәрты уынын.

Петрович бәрzonд хәдзарырдәм къухәй ацамында.

— Уәртә уый хицауән йә фыд хәстү мемә уыд Комсорг уыд
 нә ротәйи. Ие сныхас — зынг, йә цәстәнгас — цәхәр. Ныб-
 бырсты — әдзух разәй. Хъәбатыраәй фәмард... Йә фырт ныр
 йәхициәй бирә хистәр у. Әз ын айфыщаг хъазгәйә афтә куы
 бакәнин: цы зәгъид ныр дә фыд, искуыцәй куы 'рбакәсид ацы
 цъәхсәртәм, уәд? Мә фыд, дам, цардәй ницы федта, уадз ацәрәнт
 йә фырт аәмә йә цоты цот... Мәхі нал баурәдтон аәмә йын йә
 афәдзы мызд әрнимадтон — фылдәр-фылдәр айдагъ къултә са-
 майыны фаг. Уәдә ма дзы, зәгъын, бинонтә дарын дәр хъәуы..
 Уый мәм йә сырды дәндәгтә февдыста... Уәвгә йын сыгъдәг
 сыгъзәринәй уыдышты... Уәд ахъуыды кодтон: "Йә фыд ын уыцы
 галуаныл йә танк баскъәрттаид..." Әмә цытә цәуы нә советон
 дунейи, цытә!.. Цәй номыл ныккалдатам уәд нә түг?..

— Уый дә цәстүтә доны куы разылдысты... — Хъазыбег
 аәм нымдзаст.

— Цыдәр бахауд мә цәстү... нынныхст мә зәрдәйи... —
 Ныр Петрович әнкъард нылләг хъәләсәй дзырдта. — Кәддәр
 мын мә чызг ахәм хабар ракодта: институтмә фәлварәнтә
 ләвәрдта иу ләппу аәмә ма иу чызгимә. Фәлварәнты рәстәг
 иумә бадтысты. Әмә йә мә чызг уыдта, цы әгүйдзәг сты,
 уый... Тәригъәд дәр ма, дам, сын кодтон... Фәлә уыдон
 бахаудтой, уый — нә. Суанг ма йәм куысты фәлтәрд дәр
 уыд, уыдоммә та — ницы... Фәлә афтидсәр ләппу бәрнөн
 күсәджы фырт уыд, әгүйдзәг чызг та әхчаджыны чызг... .

Петровичи сагъәссаг ныхәстә фәптырх кодта Хъазыбеджы
 домгә ныхас:

— Әмә кәм уыдтә ныронг? Хәстү фесгуых хъәбатыраәй,
 стәй... Стәй сдзырдхъом мауал у!..

— Уым зыдтон, знаг чи у, кәм и аәмә йемә куыд хәцын
 хъәуы, уый! Ам та? Кәй ныхмә хәцион? Куыд? Чи у мә хәстон
 аәмбал?!

— Фәдфәливән миты ныхмә! Социалистон закъон хал-

джыты ныхмæ. Күйд? Мæнæ ацы давæггаг, æнæзакъон миты тыххæй күйд радзырдтай, афтæ! Кæм æмбæлы, уым!..

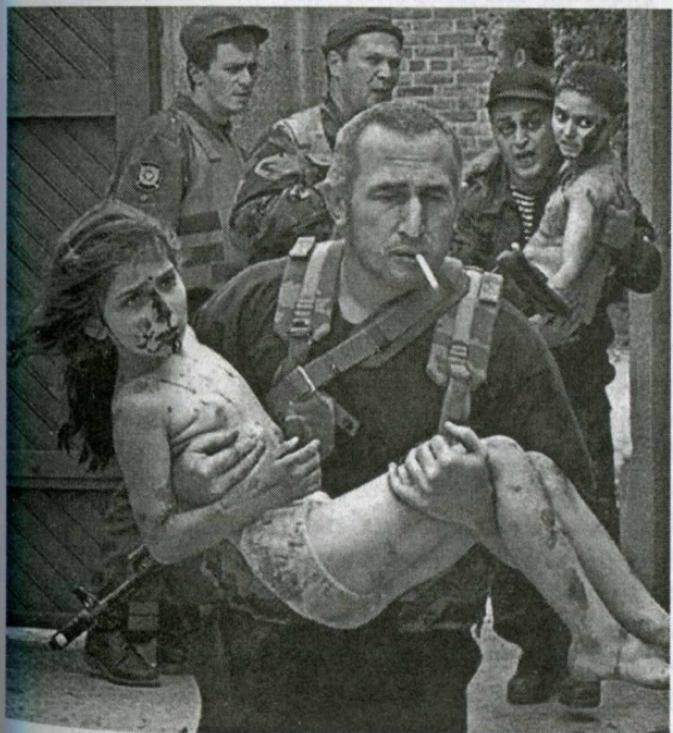
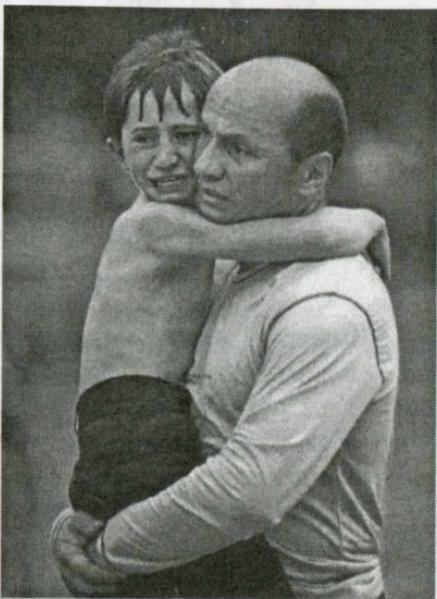
— Цæмæ сæ хъæуы дзурың, кæм æмбæлы, уым?. Алы бон газетты фыст куы вæййынц.. Уæдæмæ адæм адæм куы нал вæййынц, уæд паддзахгæстæ дæр давджыты æмçæдисонтæ свæййынц. Ди æрьи-гон дæ æмæ бавзар дæ хъарутæ семæ. Æз мæ гærзтæ æрæвæрдтон — афон дæр мын у... — Петрович иуцасдæр фæхъус, стæй сындæг-гай систад æмæ сабыргай фæраст йæхи хъуыдæгты фæды.

Хъазыбег йæ фæдыл хъуыдызастæй кæсгæйæ бæzzад, йæхæдæг йæхиуыл баҳудæгау кодта: “Адæмон контролы хицауæй мæ снысан кодтой. Æмæ адæмы номæй кæйдæрты бафхæрдзыстæм.. фæлæ... Фæлæ сын сæхи та, адæмæн сæхи күйд сконтроль кæнон æмæ сæ күйд бадомон, цæмæй æцæг адæм суой, уий?..”

Сабиты æмæ сын сæ хион-хæстæджыты ахæм æвирхъau æфхæрд чи бакодта, уыдонмæ мæ маст күйд фыцы, уий мын тынг зын зæгъæн у ныхæстæй. Фæлæ нæ хъуыдыты æмæ Хуыцауæн табугæнгæйæ мах стæм, чи фæмард, кæнæ та чи фæцæф, уыдоны бинонтæ æмæ хæлæрттимæ, стæй æппæт уæрæсейаг адæмимæ.

Тони Блэр,

Стырбританийы премьеер-министр

ИРЫ СТЫР ХЪАРАЕГ

Фәцис мә Ир фыдазарәй фыдвәззәг,
 Бындурылд әмә царәфтыд фәцис.
 Хъәрзы ңәфтәй мә зәрдәйау нә уәзәг,
 Йә уәдәй ма йын чи сласдзән әрхъис?
 Кәдәм хъуысы нә хъәр әмә нә хъәрзын,
 Кәмә хъары нә хъыг әмә нә рист?
 Әдзәм мастиәр рәхүист галау ныккәрзын,
 Әхгәд хъуыры ыскъуыбар ис әелгъыист.

Мә зәрдә, фест фыдохы бон дзәнгәрәг,
 Да хъәләсәй нә иры масти нәрәд,
 Да цъәхахст дардыл азәләд хъәргәнәг,
 Да хъәрәй Зәхх йә хъәбултыл кәуәд.
 Бесләнәй абор судзаг марой хъуысы,
 Мәрдон фәздәгәй баталынг нә бон.
 Нә тәригъәдәй арвы къәй әнкъуысы,
 Цәрдудәй мах куыд әвзарәм зындон!

Нә урс хәхтә! Цәмән ләуут әндзыгәй?
 Әркалд мә Ирыл сәфты бон йә цар...
 Куыд нә ңәут сәххъис сауты мәрддзыгой?
 Цәуылнә кәнүт додой әмә сар?
 Нәрәемон Терк? Цәмән уынәргъыс тарфәй?
 Нә хъуысы дард хъаймәты бон уынәр!
 О Хурты Хур! Куыд сабыр кәсис арвәй?
 Куыд уромыс да поты сәфт ды дәр?
 О Бонвәрнон! Куыд ма скастә сәударәй?
 Сәуяхсиды нә фыцгә туг ысцәм.
 О сау хъәдтә! Куыд нә сыстут бындарәй,
 Цәмән ыстут әмыр әмә әдзәм?..

Кәмәй хъаст кәнөн? Арв дәр әмә хох дәр
Мә Иры хъыг нае фәразынц зәгъын.
Әрцыд хъаймәт — ахәрәтәй фыдохдәр,
Нае йын зәгъдән мә хъараег дәр йә зын.

Охх, раирвәэти Артъауыз йә бастәй,
Әрләст зыдай әвирхъау калм — Руймон.
Хәтынц бәстыл сә цъаммар зәйц әвастәй,
Ыскодтой Зәхх сә хәрамәй Зындон.
Вәййынц ләгсырдтә сонт әмә гәрдахтә,
Әнәбонты раз — хъал әмә къәйных:
Әхсынц чылдымәй сабиты вайнахтә,
Әвзарынц хъулгъа устытыл сә тых.
Гыңцыл зәдтә тәхгә-тәхын әрхауынц,
Сыгъдәг удтә цәфбазыртәй кәлынц.
Сә разы зинтә судзгә цәхәр тауынц,
Сә дидинджытә туг-цадты мәлышнц.
Ыскъафы мад йә сыгъд сабиты артәй,
Әхгәны сә йә цәф риуәй ирон...
О Стыр Хуыцау, әрбамбәрз сә дә уартәй,
Ыскән хъаймәтән — афон у! — кәрон!
Дзыназынц дәм зәрдәхәлд адәм тарстәй,
Күзд кәсдзынә әфхәрд цәстытаем ныр?
О Уастырджи! Әлгъяг хәрам кәд барстай?
Кәдмә кәнис ләгбиригътән хатыр?
О Мады-Майрәм! Бахиз нае әфхәрдәй,
Нә гыңцыл хуртән бахъакъхъән сә цард.
О Арв-Уацилла! Мауал хъяз дә наердәй,
Ләгхорты кән дә карз дзәхстәй дзыхъмард!..
Цәй жерра дән! Кәмә сидын мә тыхстәй?
Кәд хъуысти арвә сәфты зәххәй хъәр?
Әнамонд ир әгады ‘фхәрд фәбыхстой,
Ныххъәндзысты сә сай цәфтыл ныр дәр.

Зәгъынц: Аллах, ды сәфелдистай әппәтдәр,
Цы цауы, уый — дә барвәндәй әрмәст;
Ды дәттис цард, дә бәрны ис мәләт дәр,
Ды сныв кәнис сабырад кәнә хәст.
Кәд афтә у, уәд алы ран дәр әрдзы

Дæ зонд æмæ дæ бархъомыс зыныңц,
 Уæд бирæгты үот а зæххыл дæ фærцы
 Лæджы хузыы æдæрсгæйæ хæтыңц.
 Эппæтхъом у дæ тых, бағуыдæр, — уый та
 Дæтты лæгсырдтæн мондаг æмæ цард,
 Аергæвдыңц нын нæ сабиты дæ куыйтæ,
 Аңдазарыңц сонтæй рухс галуаныл арт.
 Дæ фæдонтæ — æмзонд æмæ æмдзæхдон,
 Хæцыңц дæ номæй шейх æмæ лæгмар...
 Дæ хъусы ныр мæ дзæнгæрæг ныцæгъедон,
 Зæгъ-ма, цы сты дæ зонд æмæ дæ бар?
 Ды суагътай, ды, хъæддаг сырдтæн сæ дзыхтæ,
 Ды не стыдтай лæгмары къухæй кард!..
 Кæд афтæ у, уæд марг ысты дæ тыхтæ,
 Дæ дин дæр уæд — дæ фæдонтай — мæнгард.
 Уæд тугхор æмæ удхор у дæ бындар;
 Фыдракæнд кæд дæ фæндæй ىæуы ам,
 Уæд ды хуыдау нæ дæ, фæлæ кæфхъуындар,
 Уæд дын фæуæд нæ сыгъдæг туг хæрам!

Кæмæ дзыназон? Бафтыд ныл гадзрахат,
 Кæныңц бынсæфт Иудæйы үот мах.
 Ныпшырх нæ Цæдис, нал нын ис паддзахад,
 Аеркъуыртой ныл нæ фыдгултæ сæ къах.
 О стыр фæтæг! Кæмæн бazzад дæ бæстæ?
 Дæ зад дыргъедон — нæ тугхортæн хæтæн?
 Уыдисты уымæн хицæуттæ дæ фæстæ
 Тæнсæр, гуымыдза, шут æмæ сæрхъæн...
 Ды скодтай, ды, гæвзыкк бæстæ домбай,
 Уыдисты уæд хæдбар адæм титантæ.
 Пырхæй лыгъдисты арæнтыл антантæ,
 Йæ зонгуытыл æрлæууыд самурай.
 Дæ рихи-иу куы базмæлый, уæд дæр
 Нæрыдис арв Европæйæн йæ сæрмæ,
 Уæд кодтой махæй дунетæ æфсæрмы,
 Нæ хъуысти дард фæсденджызтæн сæ хъæр.
 Уыдтæ нæ фары, нæ рухс цардæн гæнах,
 Аерæнцад хæст, ныууагъта знаг йæ хахуыр,
 Ды скодтай, ды, нæ тугдзыхты æрмакуыр,

Зыдтой сæ бынат турк æмæ вайнах.
Бæстыл æрфидар фæтк æмæ æнцой,
Ыстыдтай карзæй цъиусуртæн сæ ныхтæ,
Куыстой тæссæй лæгмар æмæ къærныхтæ,
Фæлитой кодта салд зæххыл фæллой...
Ныр нын æлдар — бынхор æмæ хæтой,
Ныр нæ къуырынц пигмейтæ дæр сæ къахæй,
Цагъартæ скодтой ног хазартæ махæй,
Нæ зæххæн цъирынц не знаётæ йæ сой.
Ыстыр лæгæн йæ рæдыд дæр — ыстыр:
Адзалы хъæд йæ бындарыл куы цагътай,
Уæд ын йæ уидаг саумæры ныууагътай,
Ысуагъта уый хъæстæ талатæ ныр.
Хæдаг кæлмытæн бæззади лæппынтæ,
Хæрынц зыдæй нæ туг æмæ нæ магъз,
Хæрынц зыдæй нæ зæхх æмæ нæ бынта,
Нæ уадзынц мах нæ дзаг фынгтæм æввахс...

Кæм дæ ды та, Аæфсæн Феликс! Зынгау
Сыгъта фыдгулты знает дуджы дæ каст дæр,
Уыдис дæ тæрхон арвы цæфæй раstдæр,
Аæвæрдтай ды закъон æмæ æгъдау.
Рæвдыштай ды нæ сидзæрты дæ уарзтæй,
Дæ рухс тыхæй нæ зæххы быр ныммарзтай,
Бæстыл фыдгæнæг нал цыди сырдау...
Ды нал дæ ныр... Дæ фæдонтæ хүргæстæн
Нæ бæззынц, нæ! Ахца ссиывн — сæ куыст.
Нæй хъахъхæнæг нæ цард æмæ нæ бæстæн,
Вæййæм рæстæй зæрддæф æмæ рæхуыст.
Нæ хүм нын сафынц сай рынау мæтыхтæ,
Бынхорты уый кæм æндавы уæддæр!
Кæмæй тæрсой лæгсырд æмæ къærныхтæ?
Хæры лæгмар сæрдаримæ къæбæр.
Кæм æмбæхсынц нæ сæрхъзыйтæ? Уыдон
Кæнынц мыстай æвæрæнтæ æрмæст.
Кæнæм сæ хин, сæ азарæй дывыдон,
Нæ цард ысси тыхтона æмæ хæст.
Кæдæм кæсынц тæрхоны лæгтæ? — Уастæн,
Фæуæнт æд зæйп, æд галуантæ зæйласт.

Нывонд ыстәм фыдәфхәрд әмә мастан,
Сә фәндәй мах — зәрдәскүүд әмә саст.
Цы сконон әз омон кәнә специзы,
Фәздәгәй арт куы нае иртасынц, уәд?
Әргәвдү бирәгъ фосы дзуг сә разы,
Уәеддәр ын адон агурынц йә фәд.
Кәм и салдат? Уәрәсейы әфсәддон
Йә инәларән аразы хәдзар...
О сәфт бәстә! Да зынтә дын куыд сәттон?
Кәнин дә хъыгтәй додой әмә сар...

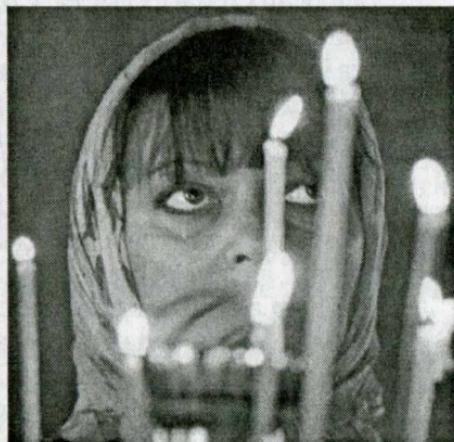
Нә тулынц зәххыл сау мигътә, — цәуынц
Әгас ир абор сау зәххыл мәрддзыгой,
Сә хил сын дымгә ахәссы бындзыггай,
Сә цәстытәй сә сау тутгә кәлынц.
Нә нәры арв, — сә хотыхтәй фыдгултә
Цәхәрау калынц зынг әмә ызгъәр.
Нә туг, нә цәссыг Иры дзыхъхы скултә,
Ыстыр хъараәгәй айхъуысы нае хъәр.
О тугуарән! Әрвгәлән у, тыгъызәй!
Нә рыстәй дуне утәхсән кәндзән.
Нә туджджынта зәрдәхъәлдзәг, рыстхуызәй
Кәнинц тәфәрфәс — хин әмә кәлән.
О, чи ныйгардта арвы бын ләгсырдтә,
Йә марг әхсүрәй чи схаста ләгмар,
Фәүәнт хәсгәмард уыданән сә фырттә,
Сә уәзәгыл сын ма рәзәд бындар!..

Сәркъуләй сисәм, хорз адәм, нае худтә, —
Нә кәнинц арвыл урс цъиутә пәр-пәр:
Тәхынц дзәнәтмә сабитән сә уdtә,
Кәнинц ма “дон-дон!” артсыгъдай уәддәр.
Нә гыцыл хуртә, ныр уыдзән уә хъазән
Дзәнәты цъәх науу — ирд әмә фәлмән.
Уыдзән уын фаг йә сау суадонәй нуазән,
Йә дыргътәй уын хәрыны бар уыдзән...
Нә Хурты Хур, зәрин пәләз куыд дарыс?
Нә мадәлтә зәрддзәф куы сты... Дәддәй,
Нә чызджытән сә урс фәлыш — сә дарәс

Цәмән фестади сау мәрдзаг сыгъдәй!
 Цы мәе бон у... Дзәнәты маргъ уын зардән,
 Уә дидинджытыл хъаздәни әртәх.
 Уә рухс ном уын фәстаг зәххон дәр ардән,
 Нә уын халдән уә рухс әңцой фыдах...

О Иры зәхх! Хъаймәт ысты дә цаутә,
 Фәлвары ныл йә саурынта фылдуг,
 Бәрәгбонты дәр нал исәм нә саутә,
 Кәнәм мәстәй нә цәссигты хүдүг.
 Сыгъдәг кәнән сыгъд зәххырыг әртәхәй,
 Фәлтәрд әмә әвдудон у ирон.
 Дзырдтой фыдәлтә: бирәгъы фыдәхәй
 Тыхджындәр вәййы дзуджы фарн... Уыдтон:
 Нә ләгтә артәй сонт сабиты скъәфтой,
 Уыдис ирон мад алкәмән йә зәд...
 Нә тәрсын әз мә адәмән бынсафтәй,
 Нә уыдән ир фыдвәд әмә әвәд!
 Уыраугә хъуысы дунетыл нә хъарәг,
 Кәнәм сәркъуләй додой әмә сар,
 Уәддәр та зәлдән иу афон нә зарәг,
 Нә хүмтү суадзән фарны хор әвзар¹.

2004 азы 11 — 12 сентябрь

¹Әмдәвгәйы авторы иуәй-иу хъуыдитимә редакци разы нау.

ЦӘЕППОЙЫ МЫСТУЛАӘГ

Рагон хабар

Цәргәс дәр зивәггәнгә кәдәм стәхы, сәрдыгон ахсәв гогызы цыиутә кәм баргъәвсынц, уыцы рагон хохаг хъәумә Асыйы бәстәйә кәңүидәр дуджы аәрбафтыд мызыхъхъарәэт ләппу Созай. Зәды къалиуы хуызән хәрзуынд, хәрзәгъдау ләппу күиннә фәңцидаид фысымты зәрдәмә. Ног аәрцәуәг йә уазәджы фынгыл бирә нә фәбадт. Фысымтә йын разиу кодтой, әмә фәzzәджы йәхи къонайә фәздәг пихләйттә суагъта.

Бонтә бонты ивтой. Рәстәг хъал бәхаяй ә сәрәй хъазгә цыд әмәй йә сыйнәгәй кәй уәлвәндагмә әнтъыхта, кәй та дәлвәндагмә схуыста. Созайы әнәсахъат бәласы та донхорыг кодта, әмә дыккаг уалдзәджы йе 'цәг хуыз күы разында, уәд әмә амонды дидинағмә бакуытта.

Хуыцау кәрәдзийән кәй саккаг кәны, уыцы чызг әмә ләппу арвы фәйнә кәрәттү күы цәрой, уәддәр сә кәрәдзи ссарынц, әмә сыйн хъысмәт сә сәртә иу базыл аәрәвәрын кәны Созай әмә Госәзи дәр афоныл кәрәдзи ссардтой. Ахсәр бәлас әмә хуымәлләгау кәрәдзийыл әнгом сыйдыхстысты, сә къуыртт фәрәстмә, әмә сыйн рухс Мады-Майрәм ирон авдәны аузын кодта әртындаң цәрәццаг хъәбулы. Бәлвырдәрәй та фараст әфсымәры әмә цыппар хойы

Үәды къуындәг дуджы дуканиты хъумәңтә-йедтә хәххон адәммә сә кой дәр нәма уыд. Кодтой зәххы аәмә фосы күист, әндәр сәм никәәцәй ницы аәфтиаг хаудис. Уымә гәсгә цыбыр-къух бинонтә бирә цот раудзынмә уыдисты әнәныфс. Исчи-иу Созайы күы фарста, уыйбәрц цот цәмәй дардзынә, зәгъгә, уәд-иу йә мидбылты фәлмән баҳудгә, дзуапп радта:

— Ма тыхс, алчидаәр сә йәхи амондәй цәрдзәни.

Сә амонд нә фәсайдта Созайы бәгънәргагъ, бәгъәмвад сыз-тъәрин талаты Фыщаг уал сә рәстәг сә фыды сәрты акәсын кодта. Сә астәуты уәлдай хъултә нә уыд, сә фыдау сәм зивәг әмгәрон нә уәндыйд, аәмә зәххы цъар дәндагәй әхсыдтой. Әлыгәр зәронд хәдзары фәйнә фәрсты фәзынә ног агъуыс-тытә. Кәм нәуу састой, кәм хъәды әрдүзтә, афтәмәй сә хуым-ты, сә уыгәрдәнты гәппәлтә уәрәхәй уәрәхдәр кодтой.

Табу хоры Уацилла аәмә фосы Фәлвәрайән. Уыдон сә бәркәтә күистдзагъд дәрзәг къухтәм радтын уарзынц аәмә Созайты сәуәхсидхуыз, зад хоры хуымты дәр уадымс уыләнтәй хъазыди. Сә фысты дзуугтә Здароны бәрзонд фәхстыл сау адартой. Әниу чи амбылдтаид Созайы сахъ цәргәсты зарынмә, кафынмә, кәнә уадынdziәй цәгъдынмә!

Ходы хъәуы цәрәг авд мыггагән сә сәрдигон фосхизәнтә уыдисты Урсхохы фәсдзәгат. Уым айтынг сты, хуры цәст дәр кәуыл не 'хәсссы, ахәм кәрдәгджын уәлвәзтә, дәлвәзтә аәмә разагъды Саухъәд. Зайы дзы арвы милтыл аәмбәләг алы мыггаг әнусон бәләстә.

Саухъәд йә бирә атагъатә, уәлвәзтә аәмә дәлвәзтимә, йә хъәддаг дыргұтә аәмә давоны хъәздыг әвәрәнтиимә Ходы хъәуән Хуыцауы ләвар уыдис. Сәрдигон әнтәф мәйты ам фылдәр вәййынц әнәбынди сатәг бонтә. Фосы буар дзы, әвдадзы хосәй сәрдәгәу, рәстәгәй-рәстәгмә әрәхсынц фәлмән сәлфынәггәнаг къәвдатә.

Әмбисондән хуымәтәджы нә баззад: уалдзәджы, дам, Сау-хъәды стәгдар аппар аәмә фәzzәджы фырнәрдәй йә цармы нал цәудзән.

Хъәуәй ардәм айтынг 20 — 25 версты дәргъән хохаг гакъ-он-макъон дәрзәг къахвәндаг. Кәм хәрдмә ссәуы Ходы бәрзонд әффәтмә, уырдыгәй та тәссар-тәссар уырдыгмә. Цыбыр ныхасәй, фәндаджы сәрәй йә къәдзилмә сардзины дәргъән ләг хәеццә кодта хурыскастәй хурныгулдмә.

Уыцы мыствәндәгтыл, кәм цуаны, кәм та скъуда аәмә давон-

дзау, Созайы фырттә иу әмә дыууә хатты нә аудысты. Сә цәст күйинә әрхәәцыдаид әвәлмөнү кәрдәгджын уәлвәэтә әмә дәлвәэтыл. Дон — арәх, суг — бирә. Ничи дә хъыгдардзән, никәй бахъыгдардзынә. Ёрбынат дзы кодтой әмә, сә фосдарән скъәттәй ногзад уәрыччыты уасын күн рыйхъуыст, ләгдоны сәрмә къонайы арты фәздәг цъәх цухъхъайы дысау йәхи күн систа, уәд сәм сырдтә әмә хъәддаг мәргүтә дәр холы әнхъәл сәхи ласын байдытой. Цәмәйдәридәр әрдз хъәздыг әлдары саурәсугъд чындзау әмә мидбылхудгә базмәлыд.

Үйдис уалдзыгон фәлмән бон. Хорасахуыз әврәгътә арвы цъәхы арынг сә хәлын әвзәгтәй амыты-уымыты асдәр-асдәргәнгә хәхты дәлфәдтәм хылдысты. Хур йә уарзон зәххы дынджыр риутә хъыдзыгәнгә Созайты скъәттәм цингәнгә кости. Уыцы бон фыййауы рад хастой әфсымәртә Сидә әмә Цәра, Цәппойы хал та уәтәргәсәй схауд әмә дысвәлдәхтәй йә хабәрттә кодта.

Әфсины күистытә нәлгоймагән иуыл әңцион не сты. Хъәдмә сугдзау әнә фәрәттәй чи цыд, арс кәрдо цәгъдын кәимә нә уәндид, уыцы Цәппо бафәллад. Ләгдонәй чысыл фалдәр цы стыр тәрс бәлас зади, уый быны аууоны, къодахыл йәхи әруагъта әмә арф хъуыдты аныгъуылд. Йә цъәх цәстисты раз февзәрд Едзиты саурәсугъд Гуассә, әмә йә къәхты бынәй суләфыд:

— Гъей-гъей, бәппу әмә дзыцца, уә раны стут! Уе 'ккой нырма авд ирәди, авд чындзәхсәвы ис!

Йә уәззаяу сагъәстәй йә фәецүх кодта хуыссәг. Бәласы ставд зәнгмә бакъул әмә йә хуыр-хуыр ссыд.

Адәймагән әрдзы знәгтә дәр ис әмә лымәнтә дәр. Цәппо комхәлиуәй йә тәккә тар фынтаам күн бахәццә, уәд әй иу цъәх дзыгъуыр калм милмә систа. Йә саджил әвзагәй әртхыриәнтәгәнгә йәм әввахсәй-әввахсәр хилы әмә хилы. Йә нысанмә ма йә дыууә — әртә къаҳдзәфы хъуыдаид, афтә урс дәллагхъуыр мыстуләг Цәппойы уәхскыл февзәрд. Йә хъусы йын бацьыс-цъыс кодта, йә бәрзәй йын аныхта, әмә быннагәс фехъал. Мыстуләг калмы размә асәррәтт ласта әмә, чи зоны, се 'хән цавәр тох бацайдагъ уыдаид, әд ләдзәг сә уәлхъус къәдзәхы йас ләг күйнә аләууыдаид, уәд.

Дардәр цы 'рцыди, уымә Цәппойы хәрзгәнәг кости, ләгдоны фәскүул агъуысты дәлбазыр ләппынта кәм руагъта, уыцы ахстанәй.

Цәппо йә хәрзгәнәджы хәс цы хузызы бафида, ууыл ай бирә сағъәс кәнын нә бахъуыд. Тәрс хъәдәй рәсугъд къоппа скъахта, фысы әхсирәй-иу ай байдзаг кодта, ләгдоны фәстә-иу ай бавәрдта, йәхәдәг-иу бәласы ставд зәнджы фәстә сләууыд, фәлә гыццыл мыстуләг йәхи хъахъхъәнын хорз зыдта, амәй йыл цәст нә хәңцид.

Цәппо алы мадзәлттәй архайдта йә ирвәзынгәнәджы әрбахәстәг кәныныл. Иуахәмы та йәм бынатгәс рад күү 'рхауд, амәй йә бирә күистытәй күү февдәлон, уәд та йәм бынаты фәскүулмә агурағ рацыд. Иунәг хатт ыл йә цәст, цармә күүд сгәпп кодта, афтә кәм әрхәңцид, уым ие 'хсыры къоппаймә әрләууыд. Сиды йәм күү фәлмән хъәләсәй, күү лыстәг әхситтәй. Уалынмә агъуисты дәлбазырәй йә хъустә цыдәр цъыс-цъыс ацахстой. Дурыл аләууыд, къухәй асгәрста амәй дын мәнә мыстуләджы ләппынта. Әд лыстән сә райста, бынатмә сә цингәнгә бахаста амәй сыл иу къуымы әхсирлы къоппаймә ногарәэт къәртә әрфәлдәхта.

Мады зәрдә зонаг у, фәзәгъынц. Мыстуләгән пыхсыны цуангәнгәйәй йә хурытынта ахсайдта амәй сәм ратындында. Ләппынта сә бынаты күүнә разындысты, уәд, мәгуырәг, зәрдәдзәфау фәцис. Йә гыццыл цәститә адонсты, афтәмәй иуырдәм, иннәрдәм згъоргә бирә фәцагуырдта, фәлә никәм сә хъуын разында, никәм сә къәм. Фәстагмә зәрдәрыст амәй фәлладәй фәскүул рәбынмә хауәгай әркодта. Къуымты разиләнтә кодта амәй, әхсирлы къоппа дәр йә бынаты күүнә уыд, уәд бынатгәсил фәгүүрүсхо амәй ләдҗы къаҳдзәфтәм смудгә ләгдоны смида.

Цәппойы размә цыма сыйгъәрин порти әрбатылд, уыйау йә зәрдә фырцинәй схъызды-хъызды кодта. Фәлә, күү фәтәрса, уый азарәй йәхи фынай әфсон скодта амәй йә цыннәдзастәй цинтәгәнгәйәхимә сайдта. Фәрәдыйдән, фәрәдыйдән, ләппынты мә хъәбысы уадзын хъуыд, зәгъгә, йәхи әфхәрдта.

Мад мыстуләг къуымты смудгә-смудгә әрдигигул кодта. Дәлгоммә фәлдәхт къәртайы алыварс дәр цалдәр хатты күү әрзилди, уәд ай, ацы бынаты хицау йә туджджын кәй у, уый бауырнында. Әввахсомау ам әрбадт амәй дзуры:

— Уаих фәуай, адәймаг, цәй фыд-зәрдә дын ис! Әз уә мыстәй, уырытәй, хилджытәй күү хизын, уәд хорздзинад күүнәннә хатут?! Уә мә уды гыццыл гагатә, уә уында амәй әнәхай чи фәкодта, уымән хатыр нә уыздәни...

Бындызы тәригъәды дәр чи никәәд бацыд, уыңы Цәппой гыццыл цәрәгойы рәсугъудзинадмә кәсынай не 'фәст. Тарсти, куы фенкъуыса, әмә уый куы фәтары уа, уымәй әмә дзыйәхи цынндзастай рәвдидта.

Мастисәг мыстуләг йә маргхъәстә ссыртәй ләджы хурхы сәртәм ныхъехъавыд, фәләй йә ләг ахъуыды кодта, — мемә ахъазын әй фәнди, зәгъә, әмә күулырдәм азылд. Мыстуләгән цыма йә уадул ракъуырд, уйайу фәзылд әмә цәджындзыл хәрдмә сызгъордта. Уым гәрз бәттәнәй — ауыгъд, дзаг әхсырыл цыхт ахсынмә дыууә-әртә уидыджы кәмәй әркалынц, ахәм тәнгъәд. Мыстуләг ма ләджырдәм иу дзагъул фәкодта, гъе стәй дурыны әрәмбәрзән фәниварс кодта әмә дзы дыууә хатты куы ныууәлхъытә ласта, уәд сындағгай әрхызт әмә дәлгоммә фәлдәхт къәртайы сәрәй йә сырх цәститә фынәй ләджы ныццавта.

Бынатгәсі ауыгъд ахсәндонәй мәләтты тас бацыд. Йә цъәх цәститә сә күуырфытәй рацәйхаудысты. Буар къахәй сәрмә сисбынта абадт, сонтәй фестад әмә йә куистдзагъд къухтә кәрәдзийыл ныццәгъды:

— Уә Дунедарәг Хуыцау, маңы мын кән! Кәд тар фынты на адзәгъәл дән, уәд мәнә Царциаты диссәгтә! Уылынджы йас цәрәгойән йә зонд кәуылты ахсы? Иу гәрахән на әртә әфсынмәрәй афәлдахынмә хъавыд!

Цәппо дурын аппарынмә куы фенкъуысыд, уәд мастисәг къәртайы сәрәй асенк ласта әмә кәмдәр талынг къуымы аныгъуылд.

— Фәләуу-ма, фәләуу, ахсәндоны дурын мын ничердәм аирвәздзән, фәлә, цымә, мыстуләг цы ми кәндзән, йә ләппынты йәм куы равдисон, уәд. — йә уынаффә аивы бынатгәс әмә дәлгоммә фәлдәхт къәрта иуварс авәры.

Әххормаг ләппынта рухсмә базмәлыйсты әмә сә мадмә цыыс-цыысгәнгә сидтысты. Тәнзәрдә ләг иуварс бандоныл әрбадт әмә сә цәстәнгасәй рәвдидта.

Диссәгтә, әмбисәндтә! Мыстуләг йә хуры гыццыл тынты дзәбәхәй куы ауыдта, уәд йә цәститә адынджыртә сты. Иуцасдәр аджих, гъе стәй йә цәстәнгас бандоныл әнцад бадәг ләгыл расәрфта. Рухс цәсгом, худгә цәстәй тасдзинад куынә зынд, уәд йәхі йә уды гагатәм фехста. Йә цинтә, йә хъарм хъәбыстән ма кәрон кәм уыди!

Ләппынты мад әнцад бадәг бынатгәсәй дәр йә цәст нә

иста. Йæ рухс цæстом, йæ худгæ цæстæнгасыл ын уыдта хæргæнæджы нысантæ. Эрмакуыр гæдыйы лæппынау æм базгъордта, йæ уæхсчытæм ын сгæпп кодта, йæ дæллагхъуырты цалдæр хатты цингæнгæ æрзылд æмæ та йæ лæппынтæм цингæнгæ базгъордта.

Цæппо сындæггай лæппынтæм бацыд. Аæд лыстæн сæ ахаста æмæ сæ сæ райгуырæн ахстоны арæхстгай бавæрдта. Цон, ныр дурын æрисон, зæгъгæ, бынатмæ куы 'rbazdæхт, уæд æм мыстулæг йæ разæй фæци. Цæджындзыл рог сызгъордта, гæрзбæттæн ахсыдта, æмæ дурын зæххыл дыууæ дихы фæци.

— Нæ, ам æндæр цыдаær ис: æвæцçæгæн нæм нæ бынаты бардуаг мыстулæджы хуызы цæры, — йæ армытъæпæнтæ кæрæдзийыл ныццæгъдгæйæ фæзæгты, Цæппо. Къоппа æхсырæй айдаг кæны æмæ йæ фæскъулмæ ахæссы.

Мæй цæлхыдзагæй скаст æмæ Созайты скъæтыл йæ дынджыр цæст æрæвæрдта. Стыр кæрты дзаг æфсæст фосы дзуг, чьиу æууилæгау, синæр цагътой. Аæмыр хъæдæй хъуыстысты уыдджы гуымиры гуым-гуым æмæ ололийы æнкъард "мæ-æ рæ-æгъяу!" Фæлæ тæрс бæласы бын мынæг арты фарсмæ къодæхтыл бадæг æфсымæртæн уыдæттæ сæ хъусты æлгæты дæр нæ уадысты. Фынтæ уыдтай, зæгъгæ, сæ Цæппойы ныхæстæ нæ уырныдтой æмæ кæл-кæлæй худтысты. Фæлæ мыстулæг Цæппойы уæхссыл, мæнæ дæн, зæгъгæ, куы февзæрд, йæ дæллагхъуыр куы атихст, уæд фырдиссагæй сæ дзыхтæ хæли-уæй аззадысты.

Хорздзинад канд цæрæгойтæ нæ, фæлæ, дам, хъæды бæлæстæ дæр æмбарынц. Ахæм изæр нал уыд, æмæ мыстулæг Цæппойыл ма ацинтæ кæна.

Рæстæг хъал бæхай йæ сæрæй хъазгæ цыд. Хатгай-иу Цæппойы баҳьюыд хъæумæ, сæхимæ хæрæгуæргътæй цыхтытæ, къуымбилтæ æмæ фысдзæрмтæ хæссын. Мыстулæг дæр-иу кæнæ къуымбиты, кæнæ цæрмтты бамбæхстаид, хæйрæг йæ зонæг, фæлæ, дам-иу, бинонты къорд æхсæвæрыл куы 'rbadтысты, уæд, дам-иу, мыстулæг дæр зæххы бынæй фелвæсæгау фæзынд æмæ-иу йæ ахуыр бынаты æхсыры къоппамæ æнхъæлмæгæсгæ февзæрд. Иу цыбыр ныхасæй, Цæппо æхсæвиuat бæласы мæры куы кодтаид, уæддæр-иу йæ мыстулæгæн уым æнæ февзæргæ нæ уыдаид.

Нæ зонын, Цæппо кæцы дуджы царди, фæлæ-иу нæ хъæу-бæсты хистæртæ махæн, фæдылдзæуæг сабитæн, уайдзæф кодтой, кæд мын Цæппойы мыстулджытæ не стут, зæгъгæ.

ДЗАСОХТЫ Музатер

ХЪӘБУЛЫ АД

ЗӘРДӘЕДЗӘФ ИРЫСТОН

Нәз зәрдәмә ныхъхъавыди фыдгул,
Зәрдәйы түгәй Иры зәхх ыскул.
Кәндзәни знаг ҇аестысыгты дәлдон,
Әнхъәлмә йәем кәсис мәрдты зындон.

2004 азы 14 сентябрь

УЙЙ РАДЖЫ УЫД

Билаонты Долоресән

Уыдыстәм мах әрыгәттә, уый раджы уыд, кәеддәр.
Ды бazzадтә әрыгонәй, мәнән ысурс мә сәр.

Йә бәрәгастәу сәрттывта, дәхи фенән дзы ис,
Дәумә нә уәндыңц афәдзтә, куыннае дыл кәнөн дис?!

Дә зәрдә зары, уый тыххәй нә кәныс ды зәронд,
У уыл дзурәг адәмән дә уынд әмә дә конд.

Аз арах мысын, Буроны¹ куыд хъәлдзәг уыди сәрд! —
Хәчъассәтә 'мә Колятән нә хъазән уыд сә кәрт.

Нә-иу ләвәрдтай ләппутән дәр иу хъуыддаджы бар.
Дә хъыджы исчи баңауәд, йә сәр уәд кодта сар.

Куыд-иу хылдыстәм къәдзәхтән сә бәрzonдdәрмә уәд,
Фәстәдәр афтә акодтай ды аивадмә фәд.

Дә зарәг хәхтәй райхъуысти, ныйайазәлды дард,
Дә зарәгау кәеддәриддәр уәд аивзәл дә цард!

2002 азы 12 февраль

¹ Долоресы фыд Коля әмә мә мадыфсымәр Хосаты Хәчъассә цардысты Буроны поселочы.

НЫЙАРӘДЖЫ МАРОЙ

Цәмән мын фәраст дә кәйдәр гуырәнбонмә?
 Цәмән дын әрластой хәәбәстәй дә мард?
 Цәмән хъустай дәлимон-хәйрәджы коммә,
 Йә алышынан дәр күни уыди мәңгард?

Ныр фесты дә мәрдәй нае бинонтә къахыр,
 Даю мысгәйә уайы нае рустыл цәссыг.
 Цы сабиты кодтай ыскъолайы ахуыр,
 Аңусмә ныууагътай ды уыдан жәд хъыг.

Дә чындзэзон фәлышт дын күни ивтой мәрдонәй,
 Цәмән уыдта афтә тынг коммәгәс уәд?
 Цәмән дәм фәкасти мәйдар аексәв бонәй
 Рәсугъедәр, рәсугъедәр күни нае уыди, уәд?

Ави дын әрцу әмә ма 'рцуйы бәстәм
 Фәндагыл ныччынди хъастә къухәй мыд?
 "Куыд кәнон, цы кәнон" күни кәннын дә фәстә,
 Мә сәрыл күни зиле куыройы цалх-фыд.

Уәд та мәм дә къамтәй күни рахизис иуәй,
 Күни 'рләууис мә цуры, күни сдзурис жааст,
 Уәд зәрдәй йәх хъараәгәй фенцаид риуы.
 Уәд зарәг фәсурид мә зәрдәйә масть.

Фәлә наәй, әвәеццаәгән, къамәй дәр хизән,
 Мәрдтәй та — фәстәмә ыздәхән, цәуән.
 Кәйдәр гуырәнбонәй ыскодтай дәхицән
 Мәлән бон, мәнән та... мәнән та — кәуән.

1998 азы 23 — 27 апрель

ХЪАРАТЫ КЪОЛАЙЫ МАДЫ КАТАЙ

Хуры мигътә батыхтой сә кәрцы,
 Дымгәсиста агъуудау хъәрзын.
 Базыдтон хъабулы ад дә фәрцы,
 Бавзәрстон дә мәрдәй цоты зын.

Мæ тæригъæдæй, уастæн,
 Кæрон ма уа йæ мастæн —
 Чи сласта дæ сыгъдæг удмæ кард!
 Фæсмон кæна ныйяраæг,
 Кæмæй райгуырд лæгмарап,
 Разила йыл галиумæ йæ цард!

Зæрдæ дуды сагъæстæй, фæлмæцы,
 Нал æм кæсы хурзæрины тын.
 Базыдтон хъæбулы ад дæ фæрпы,
 Бавзæрстон дæ мæрдæй цоты зын.

Знагимæ хъæбатыр лæг фæхæцы, —
 Бахъуыд дæ фыдгулимæ хæцын.
 Базыдтон хъæбулы ад дæ фæрпы,
 Бавзæрстон дæ мæрдæй цоты зын.

Удкæссæг, дам, хуыздæрты фæхæссы —
 Хуыздæртимæ бакуымдтай хæссын.
 Базыдтон хъæбулы ад дæ фæрпы,
 Бавзæрстон дæ мæрдæй цоты зын.

1998 азы 25 июль

ИУÆЙ-ИУ СЫЛГОЙМАËГТАЕН

Сымахимæ мæ нал фæнды цæрын,
 Уæ бакастау мын у уæ дарæс рын.

Уæ даргъ хæлæфтæ, худтæй — зæрдæ цъæх,
 Сымахимæ мын скъуындæг и næ зæхх.

Ирон æгъдау уæм — къæхты бын æвæрд,
 Уæ кадау уын фæзи уæ цæсгом хæрд.

Цæмæй уыдистут мадæлтимæ баст,
 У уыдонмæ къæйных цæстыты каст.

Фыдæлты цытæй нал ныууагътат мур,
 Аенусмæ фарныл аныгуылди хур.

Ирон цәмәй уыд чызг кәеддәр ирон,
Нылвәста уый хурх аборн калмау рон.

Фәздәг ма калы къонайы нә арт,
Хъыңтыданау мын мастиад кәны пард.

2003 азы 13 марта

* * *

Уалдзәгмә зымәджы сәрты кәсын...

Грис

Фәззәгәй уалдзәгмә зымәджы сәрты
Хаттай-хатт акәсын вәййы мә зәрды:
Ауайой хурбонтау къәвдатә цәстыл,
Амонд — тәнбазыр — ёртәха мә рәэты,
Къахвәд мә ахона уыцы бәстәмә,
Ногәй кәм фестон ёрыгон фәстәмә,
Баууәндөн царды кәрдәгцъәхдәр дугыл,
Зәрдәйи хорәрзад аскъуыя тугыл...
Фәззәгәй уалдзәгмә зымәджы сәрты
Акәсын хаттай ёрәфты мә зәрды...

2000 азы 12 ноябрь

* * *

Анафоны мит уалдзәджы
тәрсын фәкәны хатт,
Фәлә дзы уый нә фәтәрсы,
нә дзы ныхсы йә фат.
Фәләбуры йәм уадимә,
әрдахсы йын йә зәхх,
Фәбынәй кәны кәрдәджы
цыбыр рәстәгмә зәгъ.
Йәхинымәры базары
цыпурсау тъәндҗы мәй,
Артхъирәнгәнәг мәйән ын
әнәбахъырнгә нәй.
Йәхи фәхоны сонт уазал
цъәх арвы бын аелдар.
Армәст йә цин нә ахәссы
уысмы бәрдәй фылдәр.

Æрбацæуы кæд заргæйæ
йæ саулохагыл хъызт,
Уæддæр фæстæмæ аздæхы
цæссыгkalгæ, кæд рыст.

2003 азы 30 мартъи

* * *

Фæцыдæр мæ уалдзæг, фæцыдæр мæ сæрд,
Мæ фæззæг дæр ацыд, нæ дзы дæн æфхæрд.

Æрлæууыд мæ зымæг, æруарыд мыл зæгъ,
Мæ фæндаг — бырынцъаг, мæ развæд — кæлæх.

Нæ зонын, цы ран ыл фæбырдзæн мæ къах,
Уысмы фæстæ юви нæ уыдзæн уый тагъд?..

1999 азы 22 сентябрь

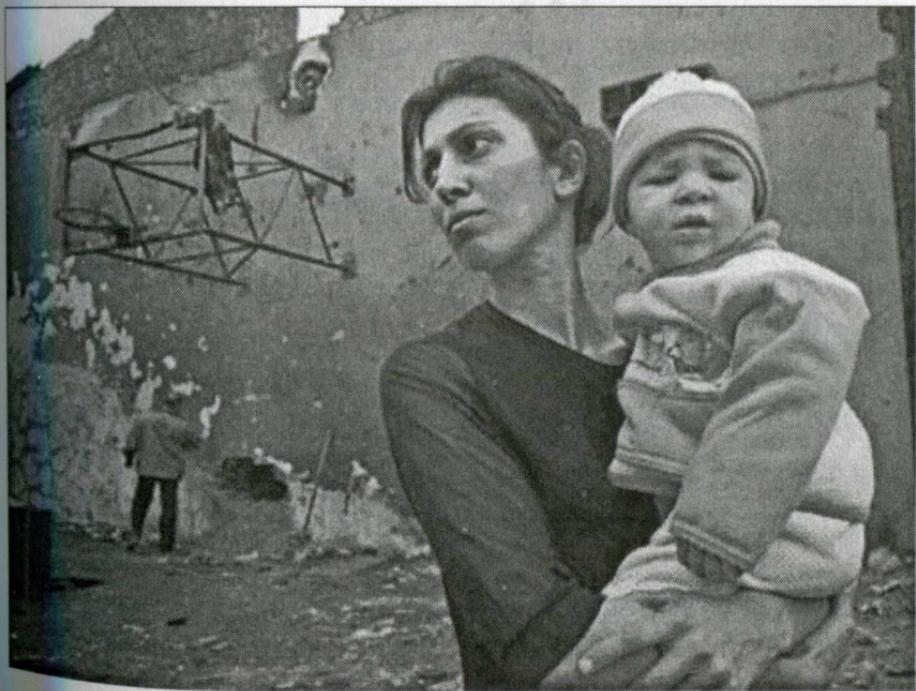
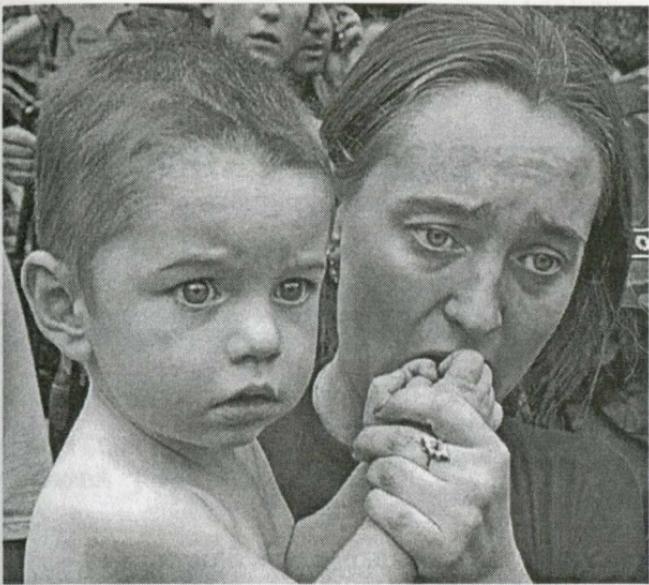
* * *

Куы дын аппærстой хицæуттæ ыстæг,
Уæд нал æвзарыс хъуыддæгтæ лыстæг.
Фæлæбурдтай æхсынынмæ сырдау.
Цæмæн ма кæнай хицæуттыл ныр дау,
Цæмæн ма дзы ыссарай иумæ фau,
Кæд базыдтай “æфсарм” æмæ “æгъдау”?!
Дзаджджын фынгæй дын рахстæуыд къæрис,
Ныр ма дæу хуызæн амондджын кæм ис?!

2003 азы 25 — 26 мартъи

Коррупциийыл куынæ фæуæлахиз уæм, уæд
никуы фæуæлахиз уыдзыстæм террорыл.

Владимир Рыжков,
Паддзахадон Думæйы депутат

ТАГАЕРБАЛАСЫ СЫРХ ФАЗЗАЕГ

Бәласән йә уидәгтә күң хус кәнәй,
үәд йә къалиуты мәт нал фәкәны.

* * *

Бәхы хорз, дам, дугъы бәрәг у,
Ләдҗы хорз хъуыддаджы — бәрәг.

* * *

Асәрф, Ир, дә цәссыг әмә бахуд, —
Де знәгты фыдаһән.

* * *

Мах, Хуыцауы дзәгъәл цъиутә, — тәхәм,
Кәдәм тәхәм — нахәдәг дәр на зонәм.

* * *

Бынхор ләгтә... Сә койә дәр ныккәрзын,
Бынхор ләгимә ма асәтт дә кәрдзын.

* * *

Дзырдхәсджытән фәци сә рәстәг,
Әерцыди къәрныхтән сә рад.

* * *

Әз ныры онг не 'мбәрстон, мә хуртә,
Кәй ис Ирыстон уарзгәйә кәуән.

* * *

Кәддәр Заманхұлы бәрзонд рәгъты сәрмә,
Дыгоппон цъиуау, арвы риуыл зарыд... мә зәрдә.

* * *

— Мә хүйкком ыснараәг, — хъаст кодта зығъарәг, —
Кәдәм ма фәхәссон мә сәр.

* * *

Йәхи 'взаг, йәхи 'тъдау кәмән най,
Уымән фыдызәхх дәр най.

* * *

Аңә дәу мын афтид у бәстәе,
Аңә дәу мә дуне — мәгуыр.

* * *

Мады тызмәг дзырд — уалдзыгон миты хуызән, —
Райсомәй рауарыд, сихорыл атад.

* * *

Зәрдәбынәй куы узәллай, куы уарзай,
Үәд хус бәлас дәр рафтаудзән сыфтәр.

* * *

Дә хорз бәхты байрәгтәй баивтай,
Фәлә дын дә уәрдон та чи ласдзән, чи?

* * *

Хуыцауы йәз зәрдәйә чи уыны,
Амондджын уый у аәрмәст.

* * *

Адәмәй иутә сты адәмы фидауц,
Иннәтә — адәмы фидис.

* * *

Нә зондамонәг раздзәуджытә — бирә,
Үәд хорз ләгтә цәмән ысты гыццыл?

* * *

Талынг арвәй зырнаәджыты кәуын хъуысы, —
Кәд иә арынц хъарм бәстәем фәндаг.

* * *

Нæ фыдæлты зæххæй ирон зарæг хъуысæд,
Æндæр нын Ирыстон цæрдзæн.

* * *

Зæхх мæ йæ хъармæй рæвдауы,
Хур мын мæ цæссыг сæрфы.

* * *

Уазал сæлфынæг кæны...

Сауцьиу йæ хуылызд сау базыртæ бацагъта, —
Тæгæрбæлласы сырх фæззæг æрхæццæ.

* * *

Зарæг

Зæрдæйы базыртыл тæхы...

Зæрдæйæ зæрдæмæ.

* * *

Æрмæстдæр

Сылгоймагмæ уарzonдзинад

Дæтты рæсугъд хуыз цардæн.

* * *

Уæздан лæджы бафхæрын чи уарзы,

Йе чи кæны хорзы дзырддаг,

Гъе афтæмæй исказей туг чи нуазы,

Æз — уыцы гуымирыты знаг.

* * *

Хæмыцаты Зинæйæн

Хъысмæт рæсугъд у амонд æмæ фарнæй,

Дæуæн та радта сагъæс æмæ мæт.

Дæу цардуалдзæг нæ батавта йæ хъармæй,

Дæ царды фæззæг амондджындæр уæд!

* * *

Нæ бон нæу фæндон хорз ыссарын,

Цард афтæ æруагъта йæ уæз.

Кæмæндæрты хъуысы сæ зарын,

Кæмæн та — йæ кæуын хъæлæс.

* * *

Сугъароны хъәләс йә ингәнәй

Нырма кәуылты у дә фәндаг,

Нырма дә цас хъәуы фыссын.

Әрбад әмә ысуадз дә фәллад,

Ды уазәг дә, аз та — фысым.

* * *

Кәд исчи уыд зәрдәзәгъгә кәстәр,

Уәд уыйау басгуых зонд әмә әңгәсәй.

Ирыстонән хәргәнәгәй фәпәр,

Әмә фәзар дә сызгъәрин хъәләсәй.

* * *

Фәрныг сылгоймаг кадджын уыди Нарты,

Йә намыс у ныртәккә дәр бәрzonд.

Фәрныг сылгоймаг музықә у царды, —

Зәххыл нә кәны музықә зәронд.

* * *

Мә цардыуаджы иу хорздзинад хатын,

Әргомәй мә йә зәгъын дәр фәнды:

Мәгүыр ләгән аз иунәг сом куы радтын,

Уәд мын Хуыцау та мин сомы дәтты.

* * *

Фыдаелты зәхх уарзын — Хуыцауы ләвар,

Йә суадонәй царды цин нуазын.

Нә ирон дзырды змәлд — мә зәрдәйы бар,

Йә айзәлд мә уды бәрц уарзын.

* * *

Л-йән

Ды цардәй, мә хур, ацыдтә әдзардәй,

Аз та мә риуы де стыр хъыг хәссын.

Әмә нә иунәг хъәбулмә әнкъардәй

Цыма дә фәллад цәстытай кәссын.

* * *

Нæ къона, нæ артдзæст! Аэрхауд дыл уæларвæй,
Дзырд-арфæйы бæсты цæссыджы æртах.
Фæлæ ныр кæй арт дæ? Кæй тавыс дæ хъармæй? —
Дæ зынг нын кæйдæр у, дæ фæнык та — мах.

* * *

Кæд адæмы зæрдæ нæ хæссыс дæ риуы,
Сæ рыст дæм нæ хъары, нæ хатыс сæ мæт.
Зæгъ-ма мын, ирон лæг, Ирыстоны зиуы,
Цæй зиууон дæ махæн, цæй ирон дæ уæд!

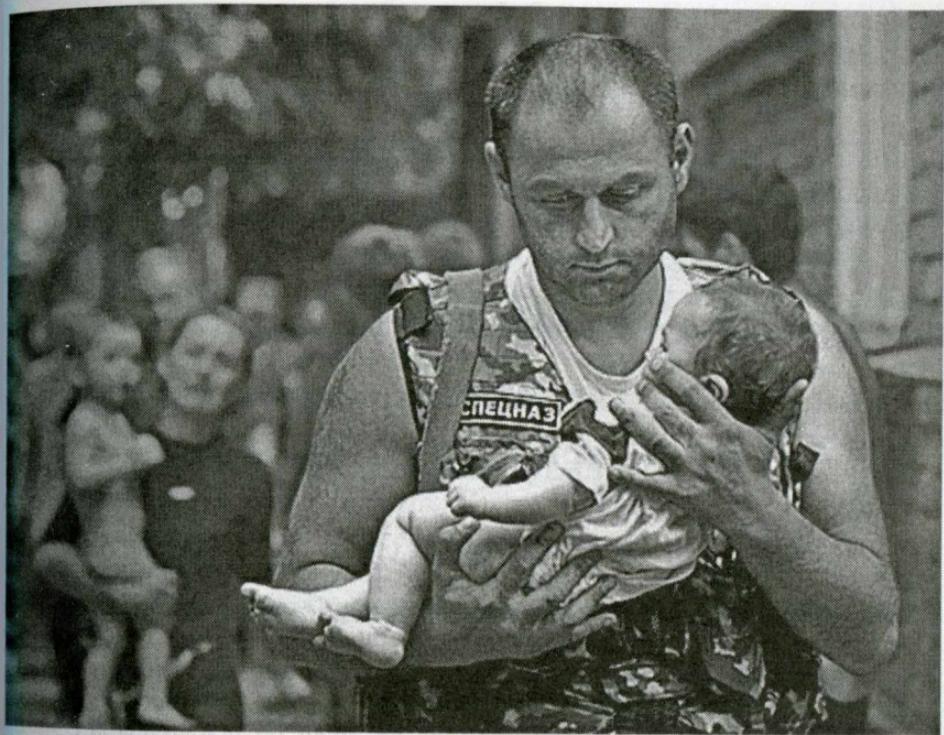
* * *

Кæм дæ, мæ Ир?
Аэз бафидон дæ хæрзтæ.
Кæм дæ, мæ Ир?
Фæкæнон дын мæ хъаст.
Мæхи зæххыл
Аэз агурын мæ бæстæ,
Цы фестут, цы
Мæ цин æмæ мæ уарзт?

Беслæны трагеди нын нæ зæрдæты фыдæх
кæй нæ бацæрын кæндзæн, æмæ Цæгат Кавказы
уавæр февзæрдæр кæннынæн æфсон кæй нæ
фæуыдзæн, уымæй мæ ныифс ис.

Нæ республикæйы цæрджытæ нæ хæстæгдæр
сыхæгтæ æмæ æфсымæрты бæллæхæй зæрдæ-
хæлд фесты. Фæкастысты сæм æмæ ма сæм но-
джыдæр фæкæсдзыстæм алы хузыы æххуысæй
дæр. Нæ дыууæ республикæйы мидæг бирæ
бинонтæ баст сты хæстæгдзинадæй.

Валерий Коков,
Кæсæг-Балхъары Республикæйы президент

УЫДОНÆН РОХГÆНÆН НÆЙ

(Скъуыдзаг)

Арын дзы, немыцаг фашисттæ кæй фехстой, уыцы æвзонг пионертæ-æфсымæрттæ Гасанты Ханафи æмæ Омарбийы нæмттæ.

АРХАЙД ЖЫТА:

Аминæт — 50-аздзыд, хæрзконд сылгоймаг.

АЗæмæт — йæ фырт, 13-аздзыд, пионер, домбæйттæ арæст. Зыны йæ азтæй хистæр.

Арсæмæг — 24-аздзыд, фæскомцæдисон, бæзæрхыг.

Гæлæу — 13-аздзыд, Азæмæты хæлар.

Комендант — 45-аздзыд немыцаг афицер.

Хъахъхъæнæг.

Архайд цæуы 1942 азы Цæгат Ирыстоны.

Гæлæуы кæрт. Рахизырдыгæй коменданты уат. Ис дзы фыссæн стъол, радиоприемник, къæлæтджын бандæттæ, алы рæттæй хаст дзаумæттæ. Къулыл цинел ауыгъд, йæ фарсмæ каскæ æмæ автомат. Стъолыл телефон. Рахизырдыгæй дуар цæуы фæссценæмæ, галиуырдыгæй — рудзынг кæртмæ, йæ уæлæ бæзджын æмбæрзæн. Хæдзары тигъæй сценæйы галиу кæронмæ фæйнæгæй конд ныллаæг быру. Йæ фæстæ уынг. Изæр. Уынджы рацу-бацу кæнæ хъахъхъæнæг. Исдуг æрбазынд, кæртыл йæ цæст ахаста æмæ ацыд рахизырдæм. Галиуырдыгæй йæ сæр сдардата Азæмæт, алырдæм акаст, æргагæпп кодта быруйы сæрты.

АЗæмæт (байхъуыста, сусæгæй фæстæмæ адзырдта). Гæлæу! Кæм ныффиынæй дæ, цæй-ма! Ничи дзы ис, рахиз. (Гæлæу бырумæ сбырыд, фæлæ ныссуйтæ æмæ хъæлæбайæ байдзаг кодта.)

Хъахъхъæнæг (хъæлæс уынгæй). Іерлæуу! Кæдæм?!

Гæлæу (тæрсгæ-ризгæйæ). Уый æз дæн, Гæлæу... Нæхимæ цæуын...

Хъахъхъæнæг. Кулдуарыл марш!

Г æ л æ у. Мæнæ цæхæрадонмæ бауайон... кæдæмдæр...

Х ъ а х ъ х ъ æ н æ г. А-гъа, æрсырдта дæ... (Бамыр-мыр кодта.) Цу, цу, хæлиудзых! (Гæлæу æргæпп кодта. Исдуг æрæмбæхстысты.)

Г æ л æ у. Алæ, стæ, æз тæрсгæ кæнын... Даццы дæр нæхимæ нæй... Мардмæ ацыди... Уартæ дын комендантты уат. Цалынмæ нæма æрбацыд, уæдмæ рудзынгæй бакæс... Эз нæхимæ цæуын.

А з æ м æ т. Эцæг, æцæг, Гæлæу, фæнæмдзæни дæ, кæй мæ æрбауагттай, уый тыххæй. Фæлтау ацу æмæ дæхи ницызонæг скæн. Эз æрмæстдæр иунæг каст бакæндзынæн æмæ цæхæра-дæттыл асенк ласдзынæн. (Гæлæу фæцæйцыд.) Хъус-ма, Гæлæу! Ницы федтай, ницы зоныс. Искæмæн, ам уыдтæн, уый куы схъæр кæнай, уæд дыл æз дæр комдзог рацæудзынæн, уый мæ сардыд-та, истытæ дзы радавæм, зæгъгæ, æмæ нæ дыууæйы дæр — хъихъ!

Г æ л æ у. Алæ, стæ! Цыфæнды дæр кæн, æз ницы федтон, ницы зонын... Цæмæн мæ хъуыди... (Хъуыр-хъуыргæнгæ ацыд.)

А з æ м æ т. Ауай, ауай, Гоцо! (Быруйы сæрты сусæгæй акаст, стæй рудзынг фегом кодта æмæ уатмæ багæпп ласта, рудзынджы бын æрæмбæхст, стæй сабыргай систад, уатыл йæ цæст ахаста. Эдде цыдæр хъæллæба ссыд Фæхъус. Чысыл банхъæлмæ каст æмæ стъолыл йæхи ныщавта. Рахæцыд лæгъзтыл — иууылдæр æхгæд. Фæкомкоммæ цинелмæ. Йæ дзыптытæ йын асгæрста. Фæстæмæ та стъолмæ бацыд, хæрынкъа фелвæста æмæ астæу-кæг лагъз бакæныныл архайы. Уынгæй ærbайхъуыст машинæйы уынæр. Азæмæт исдуг сагъдауæй аzzад, стæй рудзынгыл йæхи ныщавта, фæлæ уыцырдыгæй райхъуыст хъахъхъæнæджы хъæр.)

Х ъ а х ъ х ъ æ н æ г (уынгæй). Чи дæ?

К о м е н д а н т (уынгæй). Къуырма дæ?!

А з æ м æ т (дуарырдæм фæци, фæлæ та — ницы). Байрæ-дæжы ис... Энхъæлдæн бабын дæн.. (Скатай уаты къуымты, стæй рудзынгæмбæрзæн фæстæ амбæхст.)

К о м е н д а н т (æрбацыд сырх-сырхидæй, оффытæгæнгæ, цырагъ ссыгъта, систа йæ хæцæнгæрзтæ, раласта йæ китель, æрцауыгъта йæ. Бæрæг у, нозтджын кæй у, уый. Бацыд чысыл стъолыл графикмæ, раугъта дон, нуазы. Йæ лæуд фæци раст Азæмæты фарсмæ, æрмæст — чыылдымырдæм. Дон нуазгæйæ йæ хъустыл цыдæр ауад. Йæ нуазын ныуагъта, фæлæ йæ къух дæллæмæ нæ исы, афтæмæй лæмбынæг хъусы. Стæй, цыма ницы æрцыд, уийау агуывзæ æрæвæрдта, бацыд, йæ дзаумæттæ кæм

әрцауыгъта, уырдәм әмә сонтәй фәзылд, дамбаца йә күүхү, афтәмәй). Чи ис ам?! Әхсын дә!

Азәмәт (рацыд йе 'мбәхсәнәй). Уый әз дән.

Комендант (феррайау). Да? Чи "әз"? Чи у "әз"?

Азәмәт. Әз... Сыхаг ләппу...

Комендант. Ам? Кәцәй? Арвәй? Зәххы бынәй?!!

Азәмәт. Әз әрбацыдтән...

Комендант. Цәмә?

Азәмәт. Гәләүимә... ме 'мбал у... мәнә дә фысымты ләппу Гәләү... Иумә хъазыдыстәм әмә, дам, махмә цом...

Комендант (дзуры мидәмә, йә сәр нә зилгәйә). Хуырым! (Рацыд Гәләу.) Чи у?!

Гәләү. Ме 'мбал...

Комендант. Цәмән и ам? Мә уаты?!

Азәмәт. Әмбәхсынташ хъазыдыстәм әмә ардәм әрбалағытән... Дә уат у, уый нә фәхъуыды кодтон.

Комендант (иे 'хәрфарсын ныттарах ласта). Хъуыды кән!

Азәмәт. Хорз! Бахъуыды йә кәндзынән!

Комендант. Фесәф! (Йә дамбаца йә дзыппы нывәрдата. Ләппутә фәңәйцидысты). Фәләуу! (Ног та йәм ныдз-дзагъул.) Кәмдәр ма дә федтон? (Цыдәр әрәмисыд, мәстәлгъәдәй.) А-гъа-а... (Фәләууыд.) Нәй! Цәугә! (Ләппутә та араст сты.) Фәләуу! (Стъолмә бацыд, раугъата нозт.) Абон бәрәгбон у. Мәнән. Цин кәндзыстәм! (Анызта, ног та раугъата. Азәмәтмә йә дәтты.) Нуазгә!

Азәмәт. Нә нуазын.

Комендант (ныббогъ кодта). Нуазгә! (Азәмәт әй анызта, ферхәцыд, хуыфы). Хорз! (Чысыл бамыр-мыр кодта.) Кард!

Азәмәт. Нәй мәм.

Комендант. Къулыл. (Әрбадти стъолы цур. Азәмәтмә йә чылым сыздәхта әмә йә цуры цыдәр тыхтон әрәвәрдата. Азәмәт къуләй дынджыр финкә райста, йә кәрддзәмәй йә сласта әмә иу каст кардмә фәкодта, иннә — йә хицаумә. Йә цәститә цәхәртә акалтой. Чысыл-ма бахъәуа — әрри-уыгъа йә). Хорз у? Әри. (Райста финкә.) Операцигәнән у. Уацайрәгтән. Күйд фәкәнын? Де 'нгуылдз! (Азәмәт әм кәсси ници әмбаргәйә.) Амонән! (Азәмәт тәрсә-ризгәйә ие 'нгуылдз радаргъ кодта.) Әрәвәр әй. Стъолыл. (Азәмәт зыр-зыргәнгә ие 'нгуылдз әрәвәрдата стъолы кәрон. Комендант дард фәхаста кард.)

Гæлæу (тарст хъæр ныккодта). Уа-аяуу! (Алыгъд.)

Комендан т (йæ къух не 'руагъта, афтæмæй акаст Гæлæуы фæдыл, худы). Тæппуд! Гье-стæй дзæхст — æмæ æнгүйлдз атахт. Цæмæн? Куы алидза — æнцион араЙн у. Йæ къухыл — гакк. Нæ фæтарстæ? (Тыхтон райхæлдта, лыгтæ кæны карк.).

Азæмæт (йæхи тыххæй уромгæйæ). Нæ!

Комендан т. Хъæбатыр. Уарзын хъæбатырты. Тыхджынты. Дæ цонг. (Азæмæт æм йæ цонг бадаргъ кодта, уйй йæ асгæрста.) Дæ къах. (Æрысгæрста йæ.) Дæндæгтæ. (Бакаст ын йæ дзыхмæ.) Хорз! Тынг хорз. Max ахæмтæ хъæуы. Германмæ. Дæ мыггаг, дæ ном? (Гом кæны стъолы лагъз, кæсы номхыгъдтæм.)

Азæмæт (чысыл атыхст, стæй фидарæй). Алидзаты Сайд.

Комендан т. Сайд, ныртæккæ. (Кæсы номхыгъдтæм.) Нæй. Ау? (Ног та кæсы.) Нæй. (Йæ нозт ыл тынгдæр зынын байдыдта, богътæ кæны.) Цæуылнæ дзы ис ахæм товар?! Хæлиудзыхтæ! (Систа ручкæ.) Куыд загътай, дæ мыгга?

Азæмæт (гæххæттытæй йæ цæст нал исы). Алидзаты Сайд.

Комендан т (фыссы). Сай-айд. Хуыцаубоны — тю-тю...

Азæмæт. Хуыцаубоны?!

Комендан т. Ай-гъай. Цин кæн! Тагъд фендзынæ æртыккаг империйы рапгуырæн. Арфæ кæн!

Азæмæт. Арфæ дын кæнын, господин комендант.

Комендан т. Комендант нæ, фæлæ гауптмæн.

Азæмæт. Бузныг, господин гауптмæн.

Комендан т. Æмбаргæ. Дзырдарæхст. Æз мæ мадмæ ныфысдзынæн... Уадз æмæ дæ уйй балхæна.

Азæмæт. Бузныг, господин гауптмæн!

Комендан т. О. Абонæй фæстæмæ — гауптмæн. Оберлейтенант нал, фæлæ гауптмæн. (Йæ пъагæттæм амоны.) Мæнæ уынис? Сымахырдыгонау гм... капитан. (Дзиизда баппæрста Азæмæты цурмæ.) Хæргæ! (Азæмæт æм кæсгæ дæр нæ кæны) Ныр та найгæ æмæ хуысгæ! (Хъæр кæны мидæмæ.) Дон! Хъарм дон! (Ацыд иннæ уатмæ. Азæмæт йæхи номхыгъдтыл ныццавта, йæ роны сæ афсæрста, автомат раскъæфта æмæ рудзынгмæ фæци. Æрбахызт комендант. Азæмæт автомат йæ фæстæ амбæхста.) Кæдæм, коммунисты лæппин? Кæй сайыс, къæбыла? (Стъолмæ фæкомкоммæ.) Гæххæттытæ?! Номхыгъдтæ?! (Дамбаца фелвæста, фæлæ йыл Азæмæт уæдмæ автомат баскъæрдта æмæ рудзынгæй агæпп кодта. Комендант ма йæ фæдыл иу æхст фæкодта, стæй ныккæрзыдта, ныббогътæ кодта æмæ æрфæлдæхт. Уынгæй ærbайхъуист фæди-сы хъæртæ, хъæлæба, автоматы къæр-къæр. Рухс ахуыссыд.)

* * *

Исдуг сценә у афтид. Стәй райхъуыст команда, автоматы къэр-къэр, Аминәты тарст хъэр: "Мә хъәбултә!" Паузә. Бәгъәмсарәй, йә кәлмәрзән йә къухы, афтәмәй рауд Аминәт: "Кәм, кәм стут?! Кәм?! Кәсгрә аzzад иу ранма, стәй сабыргай бараст. Уыцырдыгәй дәр та райхъуыст немыңаг хъәртә: "Кәдәм? Фәстәмә? Хәстәг сәм ма цу! Фәстәмә!" Аминәт әй хъуыды дәр на кәны, афтәмәй җәуы размә. Фәауон. Райхъуыст цыбыр хәсты уынәр.

А р с а м а г (рауд автоматимә). Байрәджы кодтам... Бециайуаг, Азәмәт... Бәргә уын загътон, хивәнд ми ма бакәнүт, зәгъгә... Фәлә дә сыйғдағ зәрдә нә баурәдта маст. Нә ныббарстай де 'фхәрд! Рухсаг ут, мә хъәбатыртә, мәзынаргъ чысыл әрдхәрдтә! Цалынмә мә уд мә мидәг уа, уәдмә уын уә галстуктә тырысайән хәсдзынән әмә сә нә уәлахизы бон бабәтдзынән уә сәрибар әмгәрттыл. Размә, әмбәлтә! (Азгъордта.)

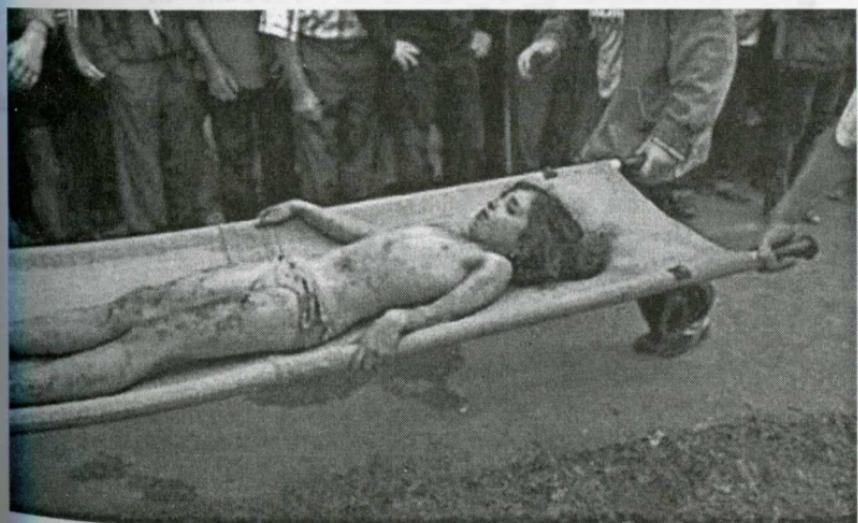
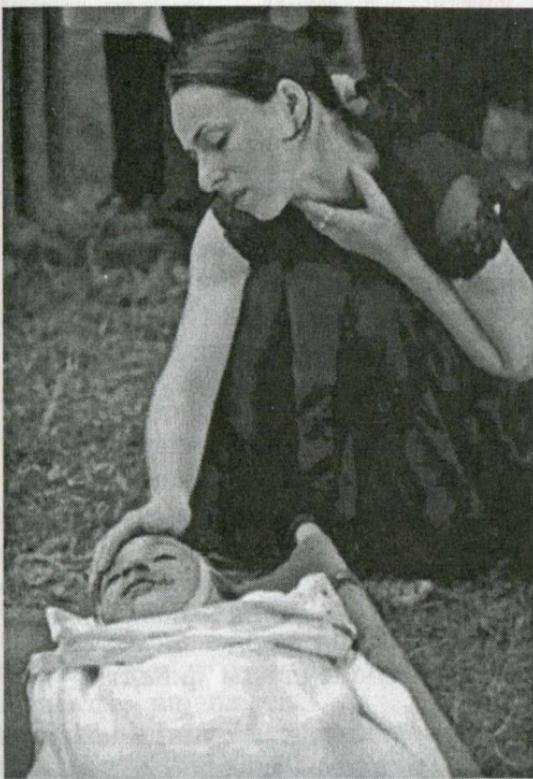
Раңызды Аминәт. Рахаста йә ләппүты хәдәттә, ныхас кәны семә.

А м и н а т. Мадау уә әлгъитгә дәр куы никуы ракодтон, уәд мын афтә әнамонд җәмән разындыстут? (Иу хәдон йәриумә балхъывта.) О, мә фәлмәнзәрдә, мә чиныгуарзаг Мәхәмәт, кәмән ма бабуц кәндзынә дәхи? (Ныр та дзуры иннах хәдонимә.) Да та, әгәнен? Де 'фсымәры сәрыл-иу дәхи куы мардтай, уәд әй ныр куыд ауагътай, Азәмәт? Мәнә дзәгъәләй куыд аззадтән, мәнә?! Куы бахус зәххыл мә кәрдәджы хал, куы батар сты арвыл ме 'рттиваг стъалытә... Куы мын стыдтой мә зәрдәйы уидәгтә... Уәд ма куыд цәрон а зәххыл, мә хуртә?! Цәуыннә аңауын уә фәдыл?!

Сабыргай йә алыварс рухс әрмина, зыны ма әрмәстдәр йә цәсгом. Дардәр йә ныхас кәны фидарәй-фидардәр.

Уә фәдыл? Нә-ә! Нә мә баудззыстут уәхимә, цалынмә уын уә марджыты сәрысәфт фенон, уәдмә, цалынмә уын уә маст райсон мәхи къухтәй, уәдмә! Әмә йә райсдзынән! Сомы уын кәнын уәхи сыйғдағ нәмттәй! Арв әмә зәхх ме 'вдисән фәуәнт! (Хәдәттә тырысатау хәрдмә систа. Музыка.) Әлгъыст фәуәнт, мах адәттә кәй ахкосәй бавзәрстам, уыдан! Әлгъыст фәуәнт әнустәм, искуы ма адәмы фылдылызы баппарынвәнд чи скәна, уыдан!

Әмбәрзән

ÆХСЫНЦ НЫН НÆ ФИДÆН

Фыдгултæ нын æхсынц нæ фидæн.

Ныр та Беслæны акалдис йæ туг.

Ныхъхъус ыстæм. Äermæстдæр ма сæ 'лгъитæм,
Кæнæм нæ маst нæ цæссыгтæй хуыдуг.

Фыдгултæ нын æхсынц нæ фидæн.

Тæрсын, тæрсын, куы акæла йæ рындз.

О диссæгтæ! Цæф нал хъары нæ иутæм!

Фæдисмæ нæ, æхпатырдæм бырсынц.

Нымайынц иутæ доллæртæ, о, мах та

Нымайæм, oxx, нæ сабиты мæрдтæ.

Фыдбоны катай мады зæрдæ скъахта,

Ныссуйтæ сты йæ кæддæры фæндтæ.

Фыдгултæ нын æхсынц, æхсынц нæ фидæн.

Нæ аbon дæр фыдцæф у, уæдæ цы!

Дзыназгæ 'вналынц устытæ сæ хилтæм...

Быхсаг ыстæм... Нæ Хуыцау нæм хæцы...

КЪАДЗАТЫ Станислав

* * *

Ацæуын æнцон у,

Тынг зын у ныууадзын —

Удæн ам æхцон у

Алцыдæр æвдадзау.

О, фæлæ дзы хæйраæг —

Кувæндоны хицау,

Уый — бæллахты сæйраг,

Уый къухы — къæбиц дæр.

Зинтә махмә — минтәй,
У сә бар нә рабын,
Хинтәй ныл сә цинтә,
Зәйтә та — арвгәрон.

Цард — цымара, хъамыл —
Сау фыдах куы зәрды.
Зәрдә уымән — саджил,
Уымән ис дызәрдыг.

Фәлә ис Фыдызәхх,
Ис наәртон дзырды фарн!
Үйдон ма — зынг-сыгъдәг,
Үйдон ма — арвыг-арф!

2004.31.08

* * *

Никуы уыд әдзәсгомдәр
Ацы цъаммар дугәй —
Асәрфы йә цәсгомәй
Ту дәр әмә түг дәр.

Фәлә рәстәг мах ыстәм,
Адәмтае, нә бәстә.
Оххай-гье, ныссагъдистәм
Цымарайы цәсты!..

2004.10.09

ДАУЫРӘ

СКАЕНДЗӘН АМОНДЖЫИНДӘР БОН

КУРДИАТ ФЫСДЖЫТЫ ЦӘДИСМӘ

Баппарут мә исты куызы фурды, —
Ленк кәна мә бәләгъ дәр уә цурты.
Уыләнтәй мә хъакъхъәнүт аәрмәст,
Дарут мәм зәрдәаивәй цәст.

Тыгъд быдыр куыд ысфидавы тауҗай,
Афтә фурд та фидауы уә науҗай...
Уаддымгә куы стыхджын уа кәддәр,
Ратдзынән уә наувәлтау мә сәр.

2003.22.07

АГОНГӘЙ

Цъэхилты Маринәйән

Ағонгәй, ма баком әвзәрән, —
Кәндзынә иудадзыг фәсмон.
Аңәфәзынгә наёй әмсәрән.
Ыскәндзән амондджындәр бон.

Ағонгәй, ма фәрәди царды, —
Үәлхохмә у фәрвкъодах уаргъ...
Уындынә судзаггаджы марды
Ахсәвәй-бонәй. Фәндаг — даргъ!

Еүүәнд мыл: ләппүты дзәбәхдәр
Фәзындузән уадафсургыл тагъд.
Аңкъуысдзән чындузхәсджытәй зәхх дәр!
Кәм дә, цъэхснаг фәндры цагъд!..

М. Ф. ЙӘН

Абон дын дә зынджы хай хәсдзысты,
Сараздзысты ингәны раз арт.
Уардиты куырисбастмә кәсдзысты, —
Сәххәст кодтон аэз, мә бон, мә ард:

Фыцдаг ахсәв арвыстон дә разы,
Ме 'вдисән — мынәджы цъиутә, уыг.
Дидинджытә — базы бәсты, базы,
Айста мын дә хъарм сыйджыт мә хъыг.

Цәстүсигән цастә хъәуы, цастә,
Ис мын, ис, фәкәуынән әфсон...
Цадәггай фәмысыдтән наё азтә,
Мәрдты 'хән мыл тар ахсәв ысbon.

Раңыдтә дә зәнәгәй, дә усәй, —
Иу наё кодта авд азы хъысмет.
Баззадтә-иу джихәй әмә хъусәй, —
Уыд әдзух дә фәстаг бон дә мәт.

Аздæхтæ дæ цæуæтмæ, дæ къæсмæ,
 Аргъау-цардыл систай ды дæ къух.
 Тахтис, дам-иу урс цæргæс цæргæсмæ,
 Арвы тыгъд сæ никуы фæзи цух!..

Арв дыл ныр фæкуыдта фаг сæх-сæхæй,
 Касти дæм дыдзыхур дæр фæлмæн.
 Хохаг дымгæ тилы хи уæлбæхæй.
 Зарынц цъиутæ! О, фæлæ кæмæн?

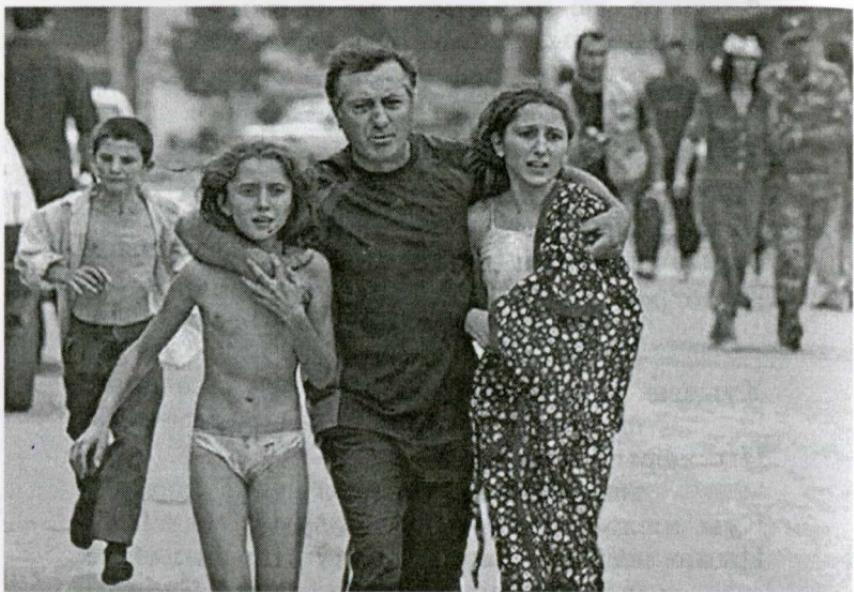
2003.07.09

* * *

Хуысгæ дæр иунæгæй,
 фысгæ дæр.
 Ныххæрын иунæгæй
 мæ къæбæр.
 Куы мæлон иунæгæй — мæ мæт...
 Цымæ ѡемдзæрæн у дзæнæт?

Адæмты кæрæдзиуыл сардауыны, Цæгат Кав-
 казы хæст ракъахыны охыл террористтæ
 æппындæр кæй ницæуылуал бацауæрдзысты,
 ууыл абор гуырысхо кæнæн нал ис... Абор
 адæмæн рæстдзинад æххæстæй дзурын хъæуы,
 хицауад хъуамæ æнæмæнг хъæугæ хатдзæгтæ
 скæна, цы 'рцыд, уымæй...

Фадзайты Арсен,
 Паддзакадон Думæйы депутат

АЙЛАРТЫ Измаил

НÆ РÆСТАЕГ — НÆ ИРВÆЗЫНГÆНÆГ

Æнусты дæргъы Ирыстоныл бирæ фыдбылызтæ әрцыди кæм әрдзон, кæм та әхсæнадон-социалон тыхты ахæсты, әмæ дыу-уæ хуызы сæфты цаутæн дæр уыд әфсæннтæ, аххостæ. Æнæ әфсон әмæ аххосæй нæдæр әрдзон фыдбылызæн ваййы әрцæуыны мадзал, нæдæр әхсæнадон-социалон. Әрдзон фыд-былызты әфсæннтæ, аххостæм адæймаг ницы бар дары, әмæ йæ сæ сæфты цаутæй азымы дæр нæ бадардзынæ. Әхсæнадон-социалон фыдбылызтæн әндæр у сæ ахаст. Райдайæнæй кæронмæ әрцæуынц әхсæнады аххосæй, хицæн социалон къордты амынð әмæ архайдæй, иугай хивæнд хицæутты фæндонæй.

Æгас дунейы рæстаг кусæг адæм әхсæнадон-социалон фыд-былызты ахæсты бахаудтой фæстаг дæс-фындаæс азы, әмæ әппæт фыдбылызы цаутæн дæр ис бæрæг әфсæннтæ. Стырдæр нымадæй абоны әхсæнадон фыдбылызты аххосæгты сæйрагдæр әфсæнтыл нымайынц фыдгæнæг къордты архайд, лæгмарты (террористты) хæст сабырæй цæрæг адæмимæ. Уыдон алы фыд-гæнды нæмттæй хонгæйæ паддзахадты хицауадтæ кæрæдзимæ сидынц, цæмæй әмзонд-әмдыхæй әрлæууой лæгмарты ныхмæ, әмæ пырхонд әрцæуой әппæт мадзæлттæй дæр. Фæлæ лæгмарты гæрзифтонг тыхтæ-къордтæ цæй фæрцы фæзындысы-ты цыбыр рæстæгмæ, уымæн дзуапп раттæг нæй нæдæр тых-джындæр паддзахæдты разамонджытæй, нæдæр әрхъуыды-джындæр зонадон кусджытæй, ахуыргæндтæй, цима дунейы цыфыдæр фыдгæнджытæ-лæгмартæ уæларвæй әрхаудтой цæттæйæ, гæрзифтонгæй, тугмондагæй, уый хуызæн...

Æнусты ахæсты, историйы талынг къуымты цыдæриддæр Фыдбылызæй, фыдгæндæй әрцыди, уыдон уыдысты фыд-зæрдæ, әгътатыр, тугмондаг, кæнгæ кадыл хæсæг адæймæгты фæндон әмæ архайдæй. Фыдгæнæг адæмæн ваййы фыдгæнæг паддзах, хæрзгæнæг адæмæн — хæрзгæнæг паддзах. Хъæубæстæ

федзæræг, уәд ын вæййы рувас æлдар. Цыбыр ныхасæй, адæмæн хъæуæй паддзахадмæ хъæуы уынаффæдон, уым та — уынаффæйы рæстаг лæгтæ иугæндзоны хæрзаудæн æмæ æрхъуыдæджынæй. Ахсæнадон лæгдоны фыдгæнджытæ куы свæййынц уынаффæйыл, уәд дзы фидæны хорзмæ æнхъæлмæ кæсæн нæй. Цавæр тыхтæ, къордтæ лæууынц ныры дуджы дунейы стырдæр, хъомысджындаr паддзахæдты сæргыы хицауды номæй, хæргæнджытæ æви фыдгæнджытæ?

Советон хицауд, социалистон бæстæтæ архайдтой кусæг фæллойгæнæт адæмты царды сабырдзинадыл алы мадзæлттæ æмæ фæрæстæй. Авдай азы дæргы Уæрæсейы талынгдæр, рæбинагдæр къуымты лæгмар къордтæ сæ сæр схыил кæнын дæр нал уæндыдысты. Советон хицауд куы фехæлд, социалистон бæстæтæ капиталистон цардыуагыл куы ныххæцыдысты, уәд сарæх сты, фæскъæвдайы маргхъæстæ зокъотау, бенлæдентæ, масхадовтæ æмæ басаевты лæгмар тутмондаг къордтæ. Гъемæ уыцы сæфты цаутæм комкоммæ рæстаг цæстæй куы акæсæм, уәд, дунейы кусæг адæм æмризæджы кæмæй ризынц, уыдонæн марæнгæрзтæ чи радта, чи сæ сахуыр кодта хæцыны, марыны дæсныйадыл?

Лæгмар къордты ныхмæ дæр æмæ мидбæстаг фыдгæнджыты ныхмæ дæр митингтæй, æртхъирæнтæй, гæрзтæй æвзиdgæйæ тох кæнын у æнæрхъуыдайы, æдзæлгъæды миниуæг куыд бынæттон хицауды кусджытæн, афтæ хуымæтæг кусæг адæмæн дæр. Стыр мæрдджын стæм, фæлæ иугæндзоны кæуынтау, фыдохы уынгæг хъарджытæй нæ уавæр нæ фæхуыздæр уыдзæни. Стыр мардæрçыдæн стыр адæм хъæуы, æмæ ныр æгъгъæд у кæуынæн, саутæ дарынæн. Нæ иумæйаг куырой ссинаg донмæ фезгъæлдта нæхи æнæмæты, æдзæлгъæды аххосæй, æмæ нæ сасир йæ фæдыл мауал æппарæм, фæлæ æрбадæм фæсмардæрçыд иу адæмау сыхты, хъæуты, сахарты æмæ ахъуыды кæнæм фыццаг нæ рæдыдтыл, стæй нæм сыхаг адæмтæ цы цæстæй кæсынц, цы зæрдæ дарынц, уыдоныл æмæ, æнæ масты фæдыл цæугæйæ, æнæ æртхъирæнтæкæнгæйæ ныллæууæм раст фæндæгыл. Уый та домы рæстæджы ахастæй цалдæр хъуыддаджы: фыццагæн — нæ сæр сæрмæ хæссын дзыллон уагæй, дыккагæн — æмдзу кæнын Уæрæсейы рæстагдæр адæмтимæ æмæ агууын хæларæй кусыны, цæрыны мадзæлттæ сыхаг дзыллæттимæ. Андæр фæндаг нын нæй дунейы сконды...

УДЫ МОНОЛОГ

Алы бәстәты адәммә дәр ис сәхи хицән-
дзинәйтә. Раппәлиаг әмә рафауинаг
хъуыдәгтә әмә миниуджытә. Ирәттә
сәрыстыр сты сә хәстон хъәбатыртәй,
ахуыргәндәй, уазәгуарзондзинадәй, нә
фарсмә цы 'ндаәр адәмыхәттүтә цәры,
уыдонимә фидыдәй цәрынәй. Ирәттә
сты, чи зоны, уәлдай фәразон, бараг, са-
быр зондыл хәст. Ис нәем аиппыта дәр,
рәсугъд цәрын нә чи нә уадзы, ахәмтә.
Уыдонән сә ахсджаигәртә сты фаг нә
хъуыды кәнәм нә фидәны цардыл.
Нәхәдәг куыд сыгъдәгзәрдә, әнәхин
әмә цәстуарzon стәм, иннәты дәр афтә
хонәм. Карзәй бафхәрын кәй фәхкәуы,
уымән тәңзәрдә разынәм әмә йын ных-
хатыр кәнәм, кәд әм хуыздәр зонд
әрцәуид, зәгъгә. Уый ахкосәй иу фыд-
ракәндәй иннә фыдракәндмә, иу
бәлләхәй иннәмә сәрәсәфәнмә
хәстәгдәргәнгә цәуәм. Куырм бәхтау
нә размә нә уынәм әнәбын къардиу әмә
нын тәссаг у, куы йәм асхыиуәм, уымәй.

Æппәт дунейи истори абоны онг цы
нәма федта әмә фехъуиста, ахәм әвир-
хъау фыдбылызы хай баци Бесләнүхъәу.
Уыцы стыр бәлләх ныл нә фыддәр фын-
ты әрцид, әви нә хъаләй, уый абор дәр
бирәтә нәма раиртәстой. Чи йә базыдта,
уый та йәхи дәр әмә йе 'мбәлтты дәр

бафәрсы, цәмән әрцид, уымәй. Кәй әххуысәй әмә кәй аххосай? Кәмәй бацагуырдауа дзуапп? Чи йә ссара?

Бәлләх не 'р҆цәудзән, уйй нә хъахъхъәнджытә нә зыдтой, зәгъгә, уйй абор зын зәгъян у. Күй нә йә зыдтаиккой, уәд рагацау сә цәрәнуәтты дәр, сә күистуәтты дәр хъалагъурты нә сәвәрдтаиккой. Хәцәнгәрзәй ифтонг салдәттәсын сә сәрты циу атәхын дәр күй нал уагътой. Афтәмәй мингәйттә та әвәгәсәгәй бабын сты. Иу дзы нә загъта, нәхи күйд хъахъхъәнәм, афтә адәмы дәр бахъхъахъәнәм, зәгъгә.

Алчи дәр бамбәрста, нә фыдгул йә хуыз кәй аивта, уйй. Не знат зноны знат нал у. Уйй нә раздәр иугәйттәй мардта. Әхста нә фәскүләй, къудзитәй, хъамылтәй — сусәгәй. Абор нә марын райдытта әргомәй әмә бирәгай лыстәг сасирәй луәрст сәрмагонд программәмә гәсгә. Кәйдәр амындәй, кәйдәр ардыдәй. Зоның нын нә ләмәгъ бынәттә әмә нә цәвыйнц уыцырдыгәй. Раздәр кәд нәлгоймәгтимә хәцьысты, уәд ныр та нә сылгоймәгтә әмә әнахътом сабитимә райдытой. Уыдонаимә хәцьын та ләджы хуызән ләг сәрмә дәр никуы хаста. Сывәллонимә бирағъ дәр күнәе 'вналы... Знат зоны, Ирыстоны сабитә чысыл кәй гуыры, уйй. Әмә нә хъавы әнә фидән фәкәннымә. Райсом сын уәд әнциондәрәй басәтдзыстәм. Нәртон адәмы байзәддаг, аланты фәдон ирон ләг нал әххәст кәни йә әрдзонгүйрдзон хәс. Йә фыдәлты уәзәгыл йәхи хицауыл нә, фәлә әңгәлөнүл нымайын райдытта.

Раздәр ныл цы бәлләхтә әрцид, уыдонаи аххосәгтә афоныл әргомонд күй әрцидаиккой, уәд, әвәеццәгән әмә, Бесләнүхъәуыл тугуарән не скодтаид.

Ирыстоны хъәутә әмә горәттү азәй азмә фылдәргәнгә цәуы наркотиктә уәйгәнджыты нымәц. Се 'хсән бирә ис, ирону чи нә дзуры, ахәмтә. Наркотиктә чи уәй кәни, уйй дәр ләгмар у, фәлә йә ие 'цәг номәй иу рахонәг нәй. Әмә хәмпәлгәрдәгау нә фәсивәды әхсән рәзынц наркоманты рәнхъытә дәр. Алчи дәр дзы хъылма әнционәй ары әмә йәхи бабын кәни, йәхи цәрдудәй мары. Наркоманиимә чи хъуамә тох кәнид, уыдонаи иу хай хъылмауәйгәнджыты әмдзәхдон сси. Уыдонаи тугамәст әххатә сын систы сә бинонтә дарән фәрәз. Кәмән сә йә фадат күйд у, афтә фәсарәнты йәхицән әлхәнән цәрәнуат әмә йә кәстәрты уырдәм әрвити цәрүнмә әмә ахуыр кәниимә.

Бирә цыбырхъуыртә ис нә алыварс. Царды мидәг әнәбонәй бәрзонд стәхынмә чи хъавыд, хицау суәвыйнмә йә уды быцъы-

нæг чи тыдта, фæлæ кæмæн нæ бантыст, ахæмтæ. Уыдон æнæхин адæмы ардауынц республикæйи хицауд фæтæрыныл, цæмæй сæхимæ стыр бынаеттæ æрхая. Домынц хæст ракъахын, цæмæй не знаётты бæллиц сæххæст уа, фæлæ адæм куырм æмæ кьюр-ма не сты. Нæ зонджын æмæ дардмæ уынæг хистæрты уый нæ фæнды. Тæвдтуг чи у, тæнæгсæр, уыдон сидынц фæсивæдмæ туг райсынмæ. Семæ сразы вæййынц тæлтæг кæстæртæ, арахъхæй бафсис кæмæн нæй, судзинyl чи æрбадт, ахæмтæ. Æцæг сæхæдæг размæ нæ ацæудзысты. Фæлæ ма алчи дæр бæстон ахъуыды кæнæд, кæимæ йæ хъæуы схæцын? Кæмæй райсæм нæ туг? Куы схæçæм, уæд та цал æмæ цал ног ингæны фæзындзæн нæ уæлмæрдты, цал сидзæры, цал идæдз усы? Чи фæуæлахиз уыдзæн ахæм хæсты? Ничи! Æмæ уæд цæуыл силлæг стæм, хæсты цæхæрмæ куырм æрсытау цæуыл бырсæм? Ныры онг нæ цы туг фæкалд, уый нын æгъгъæд нæу?

Æз афтæ нæ зæгъын, æмæ нæ гæрзтæ æруадзæм, ныббарæм не 'фхæрд. Нæ! Тоx кæнын æнæмæнг хъæуы, фæлæ — зондæй, æндæр мадзæлттæй. Маст райсынмæ æндæр фæндагыл ацæуын æмбæлы. Стыр Уæрæсeимæ æмвæнд, æмзондæй. Цы калм ныл æртыхст, уымæн йæ сæр сссарын хъæуы. Уый сæрæй маргæ у, æмæ йæ иумæ куы нæ амарæм, уæд иугæйттæй ницы бакæн-дзыстæм. Не скъолатæ æмæ сывæллæтты рæвдауæндæттæ хъахъхæнæг æххуырсæм хъалагъуртæ, уымæй дæр — туджы аргъæй, фæлæ иу æмæ дыууæ лæджы кæй бахъахъхæндзысты, цы сæ бон у? Уый "Зарницæйи" хъазты хуызæн у æмæ дзы нæхи сайæм иннæ бæллæхмæ. Беслæны скъоламæ цы бирæгъты æрдонг æрбалæбурдта, уымæн цас зын аныхъуырæн сты ахæм дыууæ лæджы? Гье стæй, кæд милицæйи чи аива, ахæм хъалагъуртæ баххуырстам, уæд баххуырсæм разведчикты чи аива, сæ хæстæ сын чи æххæст кæна, ахæм кусджытæ дæр. Саразæм адæмон сгарджытæ дæр, нæхи æфсад, нæхи милицæ. Æмæ ма нæ уæд чи ис, уыдон та ма нæ цы болы хорзæн хъæудзысты? Чидæр хæрæг уасынæн куыд дардта, уымæн? Кæм сты уыцы бæрнон кусджытæ? Кæм сты нæ паддзахадон араенхъахъхæнджытæ? Кæдæр йæ сæрты маргъ дæр атæхын кæмæн нæ уæндыд, уыцы араентыл нын фæсарæйнаг æххуырст фыдгултæ ныр мæлæт æнцонтæй цæмæн хæссынц? Цæмæн æмæ сыл кæй æххуысæй æрбафсæрынц тутмондаг сæркъуыртæ наркотикты уæззау уæргъ-тишæ, тæккæ ногдæр хæцæнгæрзтимæ?! Нæ иумæйаг хæдзар — Кавказ кьюввитдон æмæ ривæддон куы сси алыхуызон фыдгæн-

дҗытән. Кәд та паддзахадон арәнтә дәр ныйиарджыты хъаҳъ-хъәниаг систы, уәд нын ай исчи афоныл зәгъәд, әмә та уыцы мастьы комдзаг дәр аныхъуырәм.

Милицә, әфсад әмә ма ноджы бирә кәмәндәртән дәр сә сәйраг хәс у адәмыл аудын, сә әдасдзинадыл кусын әмә сын сә бәстү хъуамә мачи әеххәст кәна сә хәстә! Йә күистмә сә чи нә арәхсы, науәд гәртамхор чи сси, уыдонәй та нә нәхи бахизын хъәуы әмә — цас раздәр, уыйас — хуыздәр!

Әнә уыцы әмә әндәр мадзәлттәй нә туджы зәйтә ницәмәй әрләудзысты, нә бахус уыдзысты. Фыдвәд әмә әвәд фәуыдзыстәм райсом. Сәфтән та әвгъяу стәм. Мах ацы фәлывид әмә мәнгард дунейыл ңәрынән рантыстыстыәм, әмә дзы хъуамә нә цард нәхи фәндиаг саразәм.

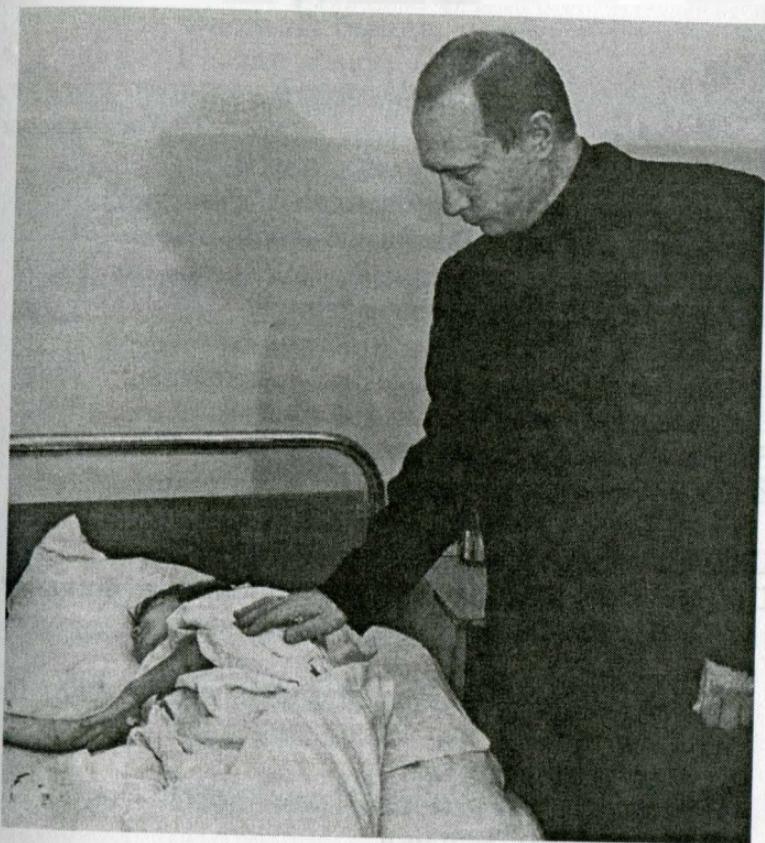
ТЕЛ СТАМБУЛӘЙ

*Нә зынаргъ хотә әмә әфсымәртә! Нә уарзон
Ирыстон, нә фыдаелтә тәхудыгәнгә кәмә амар-
дысты, уыцы Ирыстон!*

Уемә хъыг кәнәм, фыдохы арты бон уыл кәй скодта, Ирыстоны туг кәй ныккалд, ууыл. Бесләнү сывәлләттә әмә сә мадәлтү хъыгыл кәүәм уемә. Адәймагәй чи райгуырд әмә йәхи ләг чи хоны, уый нә сисдзән сывәллонмә хәцәнгарз, стәй йә әххор-магәй дәр нә мардзән. Нәй, никуы әмә никәцы дины фыст, уыдон цы митә бакодтой, уый, әмә сын Хуыщау ма ныббараШ.

Мах кәд ам ңәрәм, уәддәр нә зәрдәтә сты сымашимә. Ирыстон, дә зын нын у зын, дә цин та — цин

*Турчы ңәрәг ирәтты номәй
Хъаныхъуваты Рәмзи, Стамбул*

МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

* * *

*Æз раУон Иры хъарæггæнæг ус дæн..
Хостыхъоты Зинæ*

Нæ уд ныггуыбыр, сау рыстæй ныккука,
Нæй, нал ѡм хъары арвы тынаей рухс...
Дæ хъарджытæн сæ дуг æрцыд — ныкку та,
Нæ раУон Иры хъарæггæнæг ус.

Лæгсырдты азар, тугдзыхты æртхъирæн
Нæ зæххыл сæмбæлд арвы цæфау раст...
Ныzzылд йæ бындур йе 'цæгæй нæ Ирæн,
Йæ дæрзæг риуы арф ныххызти маst.

Цæмæн судзы сындзын арты нæ фидæн?
Цы 'лгъыст ныл æрцыд? Цавæр хæстæ фидæм?..

КАСАТЫ Батрадз

* * *

Цæссыгæй мигъты рагъ
Мæ цæстыты ысцæнд,
Æмæ мæм нал зыны æлгъыст бон...
Ныртæккæ рацæудзæн тæрккъæвда?
Мæ фæлмæст цæсгом
Къадаты фæз фестдзæн
Зæрдæйы суадæттæ — цæссыгтæй,
Фæлæ сæ уромын,
Зæрдæрисгæ сæ нуазын —
Сæ уындæй искæмæн
Цæмæн байсон йæ цин?!

БЫНДЗ

Уазал рудзынгыл
Фәхилы бындз.
Раззаг къахәй
Асәрфы йә фынды:

— Аэз-з-з куыд кәнон?
Аэз-з-з цы кәнон?
Дз-дз-дзабыртән
Амал цы скәнон?

Хорз-з-з мын сәрды уыд
Аәрмәст.
Къусәй-къусмә —
Гәпп, пәрраест!

Хурмә-иу мә гуыбын
Тавтон.
Тәбәегъәй хәринағ
Давтон.

Фәлә раләууыд
З-з-зымәг, —
У әнәхайыр,
Тыз-з-мәг.

Ныр кәуын,
Дзыназ-з-зын.
Нал мәм ңауы
Хъаз-з-зын.

СОКАТЫ Дианæ

Kъорд ирон аргъауы адәймаджы хъысмәт аразәг вәййынц бәласыл бадәг бәләттә, стәй әндәр алыхуызон мәргътә. Рагуацы хуызы се 'лгъыстытә фәдзурынц уәйгүиты устытә, кәнә та хъайтар фехъусы, йә дзурәг бәрәг кәмән нәү, ахәм пехуымпариуәггәнәг хъәләс. Бәләттимә баст рагуацы мотив аләмәтон аргъауы әвдист әрцәуы, зәгъәм, мәнә ахәм хуызы: «Уәд ын чызг загъта: «Дәлә уыныс әртә бәласы. Уыдоны бынмә ныщу, дә нымәты дәхи батух әмә, уәлгоммә хуысгәйә, дәхи мард скән. Уырдәм әртәхдзәни әртә бәлоны — уыдон уыздысты зәдтә. Хистәр зәд абаддзәни уәллаг бәласыл, астәуккаг — иннә бәласыл, кәстәр та — әртыккаг бәласыл. Сә бәләстыл бирә куы фәбадой, уәд дәм хистәр әртәхдзәни, әмә йәм мацы бавнал. Астәуккаг дәр дәм әртәхдзәни, әмә-иу уымә дәр мацы бавнал. Кәстәр дәм куы 'ртәха, уәд-иу уый ахсыны кой бакән. Куы йә 'рцахсай, уәд дын цалынмә Хуыцауы әүүәнк ратта, уалынмә йә ма суадз, стәй-иу әй суадз, әмә уәд фестдзысты әртә зәды. Уыдон дә фәрсдзысты, цы хорз дә хъәуы». Аләмәтон аргъауы зәдтә ләппу-хъайтарән алы хуызты уынаф-фәйә баххуыс кәнынц!.

Кәнә хъайтар калмәй базоны мәргътә!

жмә ңәрәгойты әвзаг, сусәгәй байхъусы иу ран бадәг әртә бәлонмә (уыдан уыцы рәстәг кәнынц йә кой) әмә уый фәстә пайда кәны йә зонындзинәйтәй².

Кәнә әртә зәды әрбадынц калм-ләппүйи раз әмә дзурынц йе сног кәныны, кәнә йә ныйгарджыты сдзәбәх кәныны фәдыл. Ләппү сәм байхъусы әмә, зәйтә куыд загътой, афтә бакәны³.

Кәнә дыууа бәлоны 'рбадынц әнәкъах ләппүйи раз; ләппү базоны, ңәй руаджы сдзәбәх уыдзән, уый әмә скорз вәййы⁴.

Ахәм дәңцәгтә ма ноджыдәр ис, фәлә ам се 'ппәты кой нә кәнәм.

Адәймаджы хъысмәтыл ахадәг бәләтты мотивәй уәлдай ма ирон аләмәтон аргъауы фембәлән ис дыууа әндәр хузыл, сылгоймәгтимә баст чи у, ахәмтыл. Чызджытә-бәләттә әхсыры ңадмә әрбатәхынц әмә дзы сәхи фәнайынц (арәх вәййынц Хур әмә Мәйи чызджытә). Зәгъын ма хъәуы мәсигимә баст чызджыты-бәләтты мотивы тыххәй дәр. Хъайтар алыхуызон сгуыхтдинәйтә равдисы, хәрзты баңауы бәләттән, әмә йын уәд уыдан дәр се 'ххуысы хай бакәнынц.

Бирә таурағтән сә сюжет арәзт у ахәм схемәмә гәсгә: хъайтар фехъусы сусәг хъәләс; байхъусы уынаффәмә, стәй бәләтты амындумә гәсгә баңархайы әмә, цы агуырдта, уый бафты йә къухы.

Мыггагон таурағты жанр та бахъахъәдта бәләтты сәйраг функции. Уыдан адәмән баңамонынц ног ңәрән бынат: «Хетәгкаты мыггаг нымад уыд уәздан мыггәгтыл. Хъалон никәмән фыстой-падзахәй фәстәмә, кәңүйән фыщаг фыстам фәйнә фондз суарийи, уый фәстә та фәйнә сомырдәджы. Хетәг Бигъулайә куы лыгъудис Нары коммә, уәд йә сәрмә тахтис әртә бәлоны. Әртә бәлоны раздәр әрбадтысты Сласы хъәуы Цымийи хъәды дәле, кәңүйи ран ис арәзт кувәндөн. Уый фәстә та әрбадтысты Нары къәдзәхыл, кәңүйи ран Хетәг скодта йәхциән ңәрән бынат, хәңәндөн. Әртыккаг бәлон атахт Сыпты коммә, ам дәр ис кувәндөн. Сыпты Уастырджиыйи раз уыд әхсыры ңад, кәңүйи уурс уәрыкк раленк-баленк кодта. Җәүән әм нә уыд. Иу хатт әм иу цуанон, Балаты Сасе, баңыд әнәзонгәйә әмә бакуырм».

Мәргүтә бәлвирд бынатмә кәй әрбатәхынц, уымән ис вазыгджын нысаниуәг. Дәңцәгән әнәхъәнәй әрхәссәм иу аләмәтон аргъау — ам байу сты алыхуызон сюжеттә.⁶

ДЫГУУӘ ХОЙЫ

Цардис әмә уыдис дыгууә хойы. Уыдон тахтысты арвәй зәххы астәу. Иу хатт күү үйдис, уәд дыгууәйә дәр басывәрджын сты. Дыгууәйән дәр райгуырдис ләппутә. Уыдисты хуызәй әмхуызон, сә ас дәр, сә сәры хил та уыдис сызгъәрин. Иу заманы уыдон фәцәйтахтысты. Уыцы рәстәг зәххыл фәцәйцыдысты дыгууә барәдҗы. Уәд дыгууә ләппүйи кәрәдзимә дзурынц: «Тәхуды, тәхуды, цымә мах дәр искуы уыдоны хуызән уыдзыстәм».

Уәд сә мадәлтә фәрсынц:

— Цы кәнүт, цәмә тәхуды кәнүт?

Уәд сәм ләппутә дзурынц:

— Дәлә ма уыцы барджытәм акәсүт, искуы уыдоны хуызән уыдзыстәм?

Уәд сә мадәлтә раздәхтысты, зәхх хуыздәр кәм уыд, уыцы ран әрбынат кодтой әмә скүвтой:

— Ацы ран ахәм уәладзыг агъуыстытә фестәд, әмә сәм кәсән дәр күүд нә уа, стәй уәд дыгууә бәхы, дыгууә топпы, дыгууә әхсаргарды!

Сәхәдәг уыцы күүвдү фәстә бахуыссыдысты. Райсомы раджы дыгууә хойы фестадысты әмә, күү ракастысты, уәд федтой, күүдәриидәр күүвтой, афтә. Бәхдонмә әруадысты, әмә дзы уыдис дыгууә бәхы, алы бәхән дәр йә идон йә уәлә, йә фарсмә та егар, йә нывәрзән — нымәт, нымәты бын та топп. Бадзыртой дыгууә ләппумә. Ләппутә фәгәппытә кодтой, базгъордтой бәхдонмә әмә сә чи кәүүл фәхәст ис, уый йәхи әд дзауматә. Ләппутә цуан кәнын райдытой. Уыдон уыдисты афтә иухуызон, әмә сә мадәлтә дәр не 'взәрстой, чи сә кәцы у, уый. Сә цүхъхъятә дәр иу, сә бәхтә дәр иу, сә егәрттә дәр иухуыzon.

Мадәлтәй иу амардис, әмә ләппутәй иу сидзәрәй бazzадис. Уәд иу бон ус ныхасмә рацыдис әмә дзуры:

— Ныр искәй цәмән хәссын? Мәхи ләппү кәцы у, уый күү зонин, уәд ын йә хәринаң дәр хуыздәр, йә дзаума дәр хуыздәр кәнин.

Ныхасы усән къулбадәг ус загъта, йәхи ләппүйи йын кәй бацамондзән, уый. Райсом дә ләппуты размә рацу, дә къухы хәсгард ахәсс, фәндаджы астәу дәхи ныггуыбыр кән, әмә дәм ләппутәй раздәр чи әрбацәу, уый уыдзән дә ләппу, иннә та

— дә хойы ләппу, дә ләппуйән-иу йә цухъхъа фәсаджил кән.
Райсомы ус йә ләппуты 'рбацыдмә фәндаджы астәу сләууыд әмәй йын, къулбадәгү ус күйд загъта, афтә бакодта. Ләппутә йә күй ауыттой, уәд сә иу тагъдәр әрбахәңцә ис әмәй, күй фәгуыбыр кодта, уәд ын йә цухъхъа фәлыг ласта. Ләппу йыл фәхъәр кодта:

— Цы кусыс ам, фәндагыл дәхи цы ныггуыбыр кодтай?
Уәд әм мад дзуры:

— Фәлваргә уәк кодтон, цы зәрдә мәм дарут, уый.

Изәры ус йәхі ләппуйән скодта дзаджджын хәринәгтә әмәй йын сәй йә хордзены нывәрдта. Иннәе ләппуйән та нывәрдта цъатаджынта, афтәмәй цуан кодтой. Уәд иу бон ләппутә кәрәдзиуыл нал фембәлдысты. Изәры маджын ләппу фәрсү иннәйы:

— Абон хәрынмә цәуылнә 'рбацыдтә?

Уәд әм ләппу дзуры:

— Әмәй цы уәлдай у, мәнмә дәр хәринағ әмәй дәумә дәр.

Афтәмәй иу цалдәр хатты ацыдысты цуаны. Иу бон та ацыдысты цуаны. Сихорафон күй сисис, уәд маджын ләппу дзуры иннәмә, рацу әмәй исты бахәрәм, зәгъгә.

Сидзәр ләппу наң күымдта, ницы мәхъәүү, зәгъгә. Уәддәр әрбадтысты хәрыныл. Раздәр маджын ләппу систа йә хәринәгтә әмәй уыдан бахордтой, стәй уәд сидзәрмә дзуры:

— Рахәсс дә хәринәгтә әмәй уыдан дәр бахәрәм.

Уәд әм сидзәр ләппу дзуры, цәй уыдан, дам, уал уадзәм.

Маджын ләппу систадис әмәй рахаста ләппуйы хәринәгтә. Систа сәй хордзенәй әмәй сәй күй федта, уәд сәй зәххыл ныццавта, әмәй йә фәрсү, кәдәй нырмә сты ацы хәринәгтә, уымәй. Сидзәр ләппу йын загъта, дә мад фәндаджы астәу күй ныггуыбыр кодта йәхі, уәддәй нырмә, зәгъгә. Маджын ләппу загъта, уымән әнә маргә наң, зәгъгә. Сидзәр ләппу йын загъта, зәгъгә, уый худинағ уыдзән, дә гуыбыны тыххәй исказмә күй сизурай, уәд, сылгоймаг әнәзонд у әмәй йә уадз. Сидзәр ләппу ныууагъта цуан кәнин әмәй йәхі цәттә кәнин райдыдта фәндагмә. Маджын ләппу бафарста сидзәр ләппуйы, цы кәнин, иумә цәуылнә цуан кәнинц, уымәй. Сидзәр ләппу йын загъта, балцы цәуинаг кәй у, уый.

Йә бәх фәхаста иу-дыууә къуырийы, стәй уәд ныллаууыдис балцы цәуыныл, ахсәвү загъта, балцы кәй цәуы, уый. Маджын ләппу йын загъта:

— Цы кәнис, цәмән хицән кәнәм кәрәдзийә, ацы дыууәйеддәмә күң нә стәм. Йе нын фыдырвад күң нә ис, йе мадырвад. Кәд дә ус хәссын фәндү, уәд әрхәсс, махән йәчызджы чи нә ратдзән, ахәм нәй.

Сидзәр ләппу йын загъта, ус күрын ай кәй нә фәндү, фәләй йә фәндү дард балцы ацауын.

Райсомы сидзәр ләппу хәрзбон загъта мадджын ләппуйән. Мадджын ләппу тыңг фәкуытта. Сидзәр ләппу күң параст, уәд әм фәсте дзуры:

— Фәләуу-ма, ләг күң ацауы, уәд фың цард дәр фәкәны, хорз цард дәр, әмә уәд әз уый цәмәй базондзынән?

Сидзәр ләппу разылдис әмәй йын загъта:

— Хурыныгуыләнмә кәс, әмә, кәд уыңы иухуызон уа, уәд уый зон, әмә әгас дән, кәд сырх хъуләттә хәсса, уәд уый зон, әмә әз нал дән.

Мадджын ләппу та йә бафарста, йә фәд та йын күңд ссардзән, уымәй.

Уәд әм сидзәр дзуры:

— Мәнә мә бәхү фәйтәм кәс. Цалынмә дуне фесәфа, уәдмә уыдонән фесәфән нәй.

Афтәмәй хәрзбон загъта әмә араст ис.

Ләппу цәуын байдытта иу къахвәндагыл. Иу афон бахәццә иу обаумә. Йә бәхүл архъан авәрдта, йәхәдәг обауы сәрмә схызт, йә нымәт әртытытта әмә уым әрхуыссыд. Хъусы әмә обауы бынәй уисойы хыртт-хыртт цәуы. Ләппу фәдис кодта, ай та цы диссаг у, зәгъгә. Фестадис әмә обауы алыварс разылдис. Уалынмә кәссы, әмә иу ран гыццыл къахвәндаг. Ләппу баңыд къахвәндагыл әмә дзы ауытта бынәй иу усы. Уәд ләппу сәзирдта:

— Oxx, ана, цәй фәллад бакодтон, цәй әххормаг сән.

Уыңы ныхәстәм әм обауы бынәй раудадис иу ус, йә иу дәндаг уәларвмә, иннә — дәларвмә.

Ус ын загъта:

— Oxx, әнайы кой күң нә скодтаис, уәд мын иу ахәрды фаг дәр нә дә, — әмә йә акодта мидәмә. Ус ын йәхи цәхсын кодта, хәринаг ын әрәвәрдта.

Усән уыдис рәсүгъд чызг әмә йә әддәмә дәр нә уагъта. Чызг ләппуйы күң федта, уәд йә мадмә дзуры иннә агъуыстәй:

— Уыңы ләппуйән мә күңнә раттай, уәд әз мәхү ацы ран амардзынән.

Уәд әмә мад дзуры:

— Амә дә кәд нә куры, уәд та?

— Уый дә хъуыддыг нәу, дуар бакән, дзуры та чызг йә мадмә.

Уәд ләппу афтә зәгъы:

— Рауадзут-ма йә әддәмә, џавәр хабар у.

— Цы у, уәртә нырма саби у әмә хынджыләг кәны, — загъта та ус.

— Ницы кәны, рауадз әй, — загъта та ләппу.

Уәд ус дуар бакодта, әмә дзы рацыдис рәсугъд чызг, җәстытә йәм тартә кодтой. Чызг әмә ләппу сә кәрәдзий зәрдәмә тынг бацыдысты, афтәмәй бazzадысты ләг әмә усәй. Дыууә боны фесты, стәй уәд әртыккаг бон ләппу систадис әмә дзуры чызджы мадмә:

— Нана, аэз цәуын, фәлә дә чызгән та цы уынаффә кәныс?

— Ныры онг чызг уыдис мән, аэз әй фәхастон әмә фәхъахъәдтон, ныр та у дәу, мән нал у, әмә дә цы фәнды, уый йын кән, — загъта мад.

Әртыккаг бон араст ис ләппу йә усимә. Уалынмә бахәцә сты иу паддзахы горәтмә әмә уыцы ран сәхицән скъахтой уәрм, дзәбәх әй сарәстөй әмә әрциардысты уым. Ләппу дыккаг бон бацыдис паддзахмә күистагур әмә ныллаууыд родгәсәй.

Иу бон куы уыдис, уәд паддзахы афтә чызджы рацыдысты сәхи аирхәфсынмә. Уыцы бон родгәстә дәр хъазыдысты сә родты раз. Ләппу дардта уәңъәфәй худ, җәмәй йә сизгъәрин цокора ма зындаид, уый тыххәй. Ләппутә йын хъазгә-хъазын аппәрстөй йә худ. Ләппу ма тагъд-тагъд бәргә акодта йә худ, фәлә йә паддзахы кәстәр чызг ауыдта әмә ныххъәр кодта:

— Чи цы федта, уый йәхи!

— Дәлә родгәс федтай әмә дәу фәүәд, — загътой йын хотә.

Иу дыууә зылды ма акодтой чызджытә, стәй уәд сәхимә ацыдысты. Фәндагыл сәм кәстәр хо дзуры:

— Ныр кәдмә афтә баддзыстәм, мыйаг, уырсытә куы нә стәм. Нә фыд нын афтә никүн зәгъдзән, аңаут әмә уәхихән цард ссарут. Кәрдо куы згъәла, уәй әй хәрын хъәуы, кәннод әмбигә кәны әмә никәй уал хъәуы уәд.

Сәхимә куы бацыдысты, уәд сын хәринағ ракастой, фәлә уыдон нә бахордтой, фәстәмә йә рарвыстой.

Уәд паддзах рацыд йә чызджытәм әмә сә фәрсы:

— Цы кәнүт, цәуылнә хәрут?

— Мидәг хор-донәй нә кәдмә хәсдзыстут? Афон нын нәма у? — дзуапп ын радтой чызджытә.

— Уый тыххәй бустә ма кәнүт, — загъта паддзах.

Райсомы паддзах арвыста адәммә хонджытә, усгур ләппу усгур әгъдауыл, иннәтә та чындзәхсәв хәрынмә куыд арбамбырд уой, афтә.

Адәм әрәмбырд сты әмә әрбадтысты фынгтыл. Паддзах бацыдис йә чызджытәм, радта сәм әртә нуазәнү әмә сыйн загъта:

— Аңаут әмә, кәй кәмән фәнды, уымән йә нуазән раттәд.

Чызджытә аңыдисты. Дыууә хистәры радтой сә нуазәнтә, фәлә кәстәр чызг раздәхт фәстәмә әмә йә нуазән йә фыды цур ныууагъта әмә загъта:

— Цы хынджыләг кәнис, ам адәмән се 'мбис дәр куы нә ис, уәд!

Паддзах рацыдис әмә йә хонджытыл схъәр кодта. Хонджытә загътой, иу родгәс, дам, ма быдыры йә родтә хизы, әндәр фәсте ничиуал бazzад. Желдар загъта, цәмәй уый дәр ракәной әмә исты бахәра. Аңыдисты хонджытә әмә йә тыххәй сластой. Уый дәр фынджы кәрон абадтис.

Паддзахы кәстәр чызг та рацыдис әмә та разылдис. Уалынмә родгәсси ауыдта, баздәхт әмә йә хай родгәсси разәрәвәрдта.

Уәд адәм ныххор-хор кодтой әмә загътой:

— Паддзахы чызг хорз агуырдта әмә родгәс ссардта.

Паддзах уый куы фехъуыста, уәд йә сәр әруагъта әмә загъта:

— Мә чызг мә фәхудинағ кодта.

Паддзах йәхи адәммә дәр нал равдыста. Чындзәхсәв куы ахицән ис, уәд паддзах йә дыууә хистәр сиахсән радта хорз бәхтә, хорз агъуыстытә, стәй уәд бирә мулк. Кәстәрән та радта иу кәркдон әмә фаджысласән бәх. Ләппу дәр бацыдис әмә рахәцыд йә усы къухыл, ракодта йә йәхи цәрән бынатмә, йә иннае усмә әмә сыйн загъта:

— Абонәй фәстәмә сымах уыдзыстут мә бинонтә әмә, кәрәдзи куыд уарзат, афтә.

Дыууә сылгоймаджы кәрәдзи тынг бауарзой әмә цардысты дыууә хойы хуызән. Иуахәмы паддзах сферд кодта йә сиахсты абаәрәг кәнис, кәмә цы хъару ис, уый базонын. Паддзах йәхи рынчын скодта әмә арвыста йә дыууә сиахсмә. Уыдан ^{әм} арцыдисты әмә йә фәрсынц:

- Цы кәнис, наэ фыды хай, цы дыл æрцыдис?
 - Цы ма кәнон, мәлүны къахыл куы нылләууыттән, уәд,
 - дзуры сәм паддах.
- Уәд æй сиæхстæ фærсынц, хос ма йын ис æви наэ, уымәй.
- Хос та мын куыд наэ ис, — загъта та паддах, — авд хохы сәр ис хъуаз æмә уый æхсырәй иу хуыпп куы акәнин, уәд фервәзин.
 - Уый мах бар уадз, — загътой та ләппуттә.
 - Уәдæ, кәд цәут, уәд уәхицән фәйнæ хорз бәхы æрцахсуг,
 - загъта сын паддах.

Сиæхстæ ацыдисты æмә æрцахстой сәхицән фәйнæ хорз бәхы балцы цауынмæ. Сцæттæ кодтой сәхи æмә ацыдисты балцы. Кæстæр сиахс дәр барвыста паддахмæ, цәммæй йын радта бәх æмә ацæуа балцы. Уәд ыл паддах схъэр кодта, дæу та ма цавæр бәх хъеуы, цы аккаг дæ, ахәм бәх куы айстай, зæгъгæ.

Уәд ләппу йæ фаджыскалән бәхыл фæстæрдæм сбадтис æмә афтæммæй уынгты рацыдис. Адæм ыл сәхи худæгæй схастой. Хъæуы сәрмæ куы схæццæ ис, уәд йæ идон батылдта, æмә йæхи бәх йæ разы æрбалæууыд, фаджысласән бәх та уадзгæ ракодта. Йæхæдæг йæ бәхы хъусы ауад æмә æд гæрзтæ иннæрдигæй раудис. Йæ бәхыл абадтис æмә сæ рæсты стахтис. Ләппуттæ йæ куы ауыдтой, уәд сæ бæхтæй рагæппитæ ластой æмә йын кувын байдыдтой:

- Цы зæд, цы дуаг дæ, баххуыс нын кæн, фæндараст наэ фækæн.
- Ләппу сәм фæстæмæ дәр наэ фækastis. Куы фæцæйхæццæ кодтой, уәд æм йæ бәх дзуры:

— Ардыгæй уырдæм фæндаг хорз у, фæлæ уыцы дыууæ хохы кæниснц хæст, æмә дзы у тынг зын бацæуæн.

Куы бахæццæ сты, уәд бәх дзуры йæ барæгмæ:

— Ахæм цæф ма мæ фæлас, æмæ мæ фарсæй уафсхор куыд схаяу, дæ армытъæпæннæй та гæбаз.

Ләппу бакодта, бәх ын куыд загъта, афтæ æмæ хохы фале фæцис. Уыцы рæстæг хъуаз кодта фыннæй. Хъуаззæн йæ дыууæ фæдæджы æхсыртæ уыдисты удхос, иннæ дыууæ фæдæджы та хуымæтæг æхсыртæ. Ләппу иу лалым байдзаг кодта удхосы æхсырæй, иннæ та хуымæтæг æхсырæй.

Куы рацæйцыдисты, уәд æм бәх дзуры:

— Ныр дыууæ хохы лæудзысты æнцад, фæлæ наэ фæстæ иууылдæр хъэр кæндзысты «фæхæссы», зæгъгæ, фæлæ-иу ды фæстæмæ дәр ма фækæс. Куы фækæсай, уәд ды дәр æмæ æз дæр цавддуртæ фестдзыстæм.

Куы раздæхтис, уæд йе 'мсиæхстыл амбæлд æмæ та йын ногæй скывтой:

— Цы зæд, цы дуаг дæ, баххуыс нын кæн.

— Аз зæд нæ дæн, стæй дуаг дæр нæ дæн. Аз уыдтæн æхсыр хæссынмæ, фæлæ сымах та кæм уыдыстут? — бафарста сæ лæппу.

— Мах дæр уыдыстæм æхсыр хæссынмæ.

— Ракæнүт ма уе 'хсыр, — дзуры та сæм лæппу.

Æркастис æхсырмæ æмæ сыл фæхъæр кодта:

— Ай цы хæссут, амæй æнæнiz адæймаг куы баназы, уæд мæлынмæ куы 'р҆цæуы, уæд сымах çæмæн марут лæджы?

Ныр уыдон та кæмдæр иу къамбæц æрдигътой æмæ уый хастой. Лæппу йе 'мсиæхстæн загъта, кæй у Хуыцауæй æрвист æмæ хъуамæ Хуыцаумæ æвдисæнæн исты рахæssa. Лæппутæ йын æхца лæвæрдтой, фæлæ уый не 'сразы ис. Уæд сæм лæппу дзуры:

— Азиут æмæ уын уе хъустæй фæйнæ къæртты раппарон, æмæ уын ме 'хсырæй дæттын.

Лæппутæ дæр сразы сты, æмæ сын сæ рахиз хъустæй æрдæджытæ ралыг кодта, æхсыр сын радта æмæ сын загъта:

— Адон та æз Хуыцауы раз æвдисæнæн æрæвæрдзынæн.

Лæппутæ паддахмæ схастой æхсыр. Сæ фæстæ кæстæр сиахс дæр сæрвиста æхсыр, фæлæ йын æй фæстæмæ арвиста, уый, дам, ницы æрхастайд, æвæцæгæн, кæмдæр иу мæллæг хъуг æрцахста æмæ уый æрдигътæ.

Æвæцæгæн афтæ уыдаид, загътой лæппутæ дæр.

Дыккаг хатт дæр та паддах йæхи рынчын скодта æмæ та арвиста йæ дыууæ сиахсмæ, мæлын æмæ ма уе фенон, зæгъгæ. Сиæхстæ æрçыдысты æмæ йæ фæрсынц:

— Цы кæнис, цы дыл æрçыдис?

Уæд сæм паддах дзуры:

— Мæлын, æндæр ма цы кæнон.

— Амæ дын хос ницыуал ис — дзурынц та йæм лæппутæ.

— Хос мын бæргæ ис. Сау денджеzы астæу иу нæл хуы ис, уыцы хуыйи ахсæны та ис зæрватыкк, æмæ уымæй куы фæхъæстæ уайн, уæд фервæзин.

Уæд ыл лæппутæ скор-хор кодтой, уымæй ма æнцондæр цы *уа*, зæгъгæ.

Паддах син загъта, çæмæй къулæй хæцæнгæрзтæ райсой, рæгъяуæй бæхтæ ракæной. Лæппутæ дæр паддахы амындаmæ гæсгæ къулæй райстой хæцæнгæрзтæ, рæгъяуæй ракодтой бæхтæ

әмә аңыздысты. Уалынмә та кәстәр сиахс дәр сәрвыста, әмәй йын ратта бәх, әмә уый дәр аңау хосагурәг. Падзах та йыл фәхъәр кодта, цы аккаг дә, уый айстай, зәгъгә.

Ләппу та сбадтис йә фаджысласән бәхыл, йе 'ргом фәстәмә, афтәмәй әмә та хъәуы уынгты араст ис. Хъәуы кәронмә күы рахәццә ис, уәд та йә родгәсі дзауматә акалдта, йә бәхы идон батылдта, әмә та йә бәх йә разы әрләууыд. Ләппу бәхы хъусы хуынчыы ауадис әмә әд гәрзтә рагәпп ласта. Йә бәхыл абадтис әмә йе 'мсиәхсты рәзты агәпп ласта.

Ләппутә та скүйтвой:

— Цы зәд, цы дуаг дә, баххуыс нын кән.

Ләппу сәм фәстәмә дәр нә фәкаст. Сау денджызы былмә күы бахәццә ис, уәд әм бәх дзуры:

— Сихорфон күы уа, уәд хуы йәхи найдзән, уый фәстә раңаудзән, хъамылы астәу иу бәлас ис, әмә уымә йәхи хафынмә. Әмә дә базондзән, йә фарс дәм сараздзән әмә дәм дзурдзәнис, хорз цуанон, мәнә дын сырд, зәгъгә. Уәд ын-иу ды зәгъ, әз сырды йә фарсәй нә фәмарын, зәгъгә. Уәд та дәм йә риу сараздзәнис әмә ын-иу уәд ды зәгъ, уәдә кәд афтә домбай сырд дә, уәд ма мәм дә ных сараз, стәй ын-иу зәгъ, мә топп иу әхстән нә хәцы, зәгъгә. Хъав ын-иу, йә ныхы астәу цы әртә әрдүйис ис, уыдоммә. Кәд ай амарай, уәд дә амонд, кәннод дә әгасәй нә ауадзәнис.

Уыцы ныхәсты фәстә бәх аңыдис әмә бамбәхстис хъамылы. Ләппу сихорфон кәсі, әмә хуы йәхи найы, стәй уәд әрбаңыдис йәхи хафынмә. Уайтагъдәр хуы базыдта, йә размә чидәр бады, уый әмә дзуры:

— Мәнә дын замманай сырд, — әмә ләппумә йә фарс сарәста.

Ләппу йәм дзуры, әз сырды йә фарсәй нә фәмарын, зәгъгә. Уәд та йәм хуы йә риу сарәста. Ләппу йәм дзуры:

— Уәдә кәд домбай сырд дә, уәд ма дә ных әри, — зәгъгә. Әмә мә топп иу әхстән нә хәцы.

Ләппу уыцину хъавд ныккодта, әмә хуы уәлгоммә ахаудта. Уалынмә бәх дәр рауадис, әмә хуийы иуварсмә рахастой. Ләппу хуийы күы акъәртт кодта, уәд ын бәх загъта, әмәй йә сындәггай къәртт кәна, науәд алидзән. Йә зәрдәйис дыууә зәрватычы, иу дзы у удхосы, иннә та хұымәтәдже. Ләппу дәр сындәггай къәртт кодта, стәй, сә къәхтә күы разындысты, уәд сә әрцахста, аргәвста сә, хицәнтәй сә батыхта әмә сә сәвәрдта.

Фәстәмә куы раздәхтис, уәд та йе 'мсиәхстыл амбәлдис.
Куы йә федтой, уәд та йын скуывтой:

— Цы зәд, цы дуаг дә, баххуыс нын кән.

Уәд сәм уый дзуры:

— Әз зәд дәр нә дән, дуаг дәр нә дән, фәлә, кәңәй
зәут, уый ма мын зәгъут.

— Мах уыдыстәм Сау дендҗызы был хуы марынмә, —
загътой ләппутә.

— Ракәнүт-ма, кәй амардтат, уый, — дзуры сәм ләппу.

Уыдон кәмдәр иу әнәуый хуы амардтой, стәй
зәрватыччытә 'р҆цахстой әмә уыдоны рацәйхастой. Уәд сыл
ләппу фәхъәр кодта:

— Мә бәхы мын тухийә дәр ма амардтат. Мән Хуыцау
сымахмә фәдиси рарвыста!

Ләппутә та йын әхца ләвәрдтой, фәлә әхца нә бакуымдта.
Се 'рәгътәй сын фәйнә гәрзы руагъта, стәй сын уәд радта
әнәуый зәрватыкк.

Сәхимә куы 'рбацыдысты, уәд кәстәр чызджы ләг дәр
сәрвыста йә удхосы зәрватыччы әрдәг, фәлә йын әй нә
бакуымдтой, уый, дам, дәлә быдыры кәмдәр амардтай, зәгъгә.
Стәй сәм уәд паддзахән йәхи чызг ссыд әмә фәрсы йә фыды:

— Мах дын кәй сәрвитәм, ууыл ңауылнә әрвәссис? —
зәгъгә.

Стәй уәд сиахс дәр ссыд әмә фәрсы паддзахы:

— Дә сиәхстән сә худтә къул конд ңәмән сты?

— Хъал сты әмә уый тыххәй, — загъта паддзах.

— Әмә уәд гүбыр та ңәмән сты? — бафарста та ләппу.

— Буц сты әмә уый тыххәй, — загъта та паддзах.

— Уәдә ма сын сә худтә сис, — загъта ләппу.

Систой сә худтә, әмә сә хъустән се 'рдәджытә сә
уәлә нәй. Уәд паддзах загъта:

— Кәд сын нә уыд, уәд та?

Стәй сын ләппу сә хәдәттә раласын кодта, әмә сә
фәсонты туг акалд. Уәд сә паддзах фәрсы, цы кодтат, зәгъгә.
Уыдон дзуапп радтой, нә топпытай схаудтой нә фәсонтә,
зәгъгә. Уәд ләппу йә дзыппәй систа хъусы әрдәджытә әмә
гәрзытә әмә сын сә абарста, әмә раст сә гачы агадтысты.
Уәд әлдар ехс фелвәста әмә фәсирдта йә хистәр сиәхсты.
Стәй йә кәстәры фәрсы:

— Цы хорздзинәдтә дә хъәуы мәнәй?

— Иу уаты къуым мын ратт цәрынмæ, æндær мæ ницы хъæуы, — загъта уый.

Падзах ын сарæста стыр галуантæ, æмæ цәрынтæ байдыдта. Уæд иуахæмы куы уыдис, уæд лæппу сфæнд кодта цуаны ацæуын, мæ егæрттæ, дам, бандзыг сты, зæгъгæ. Йæхи срæвдз кодта æмæ ацыд. Иуахæмы куы уыдис, уæд бахæццæ, æртæ фæндаджы кæцçай райдыдтой, уырдæм, æмæ дзы фыст: «Ацы фæндагыл куы ацæуай, уæд дзæбæхæй æрыздæхдзынæ; ацы фæндагыл куы ацæуай, уæд зындзинæдтæ фендзынæ, афтæмæй æрыздæхдзынæ; ацы фæндагыл куы ацæуай, уæд нал æрыздæхдзынæ».

Уæд лæппу загъта: «Фыццаг дыууæ фæндагыл сылгоймæгтæ дæр ацæудзысты. æз цæуын æртыккагыл».

Цæуы, цæуы æмæ бахæццæ иу хохрæбынмæ. Кæсы, æмæ хæхтыл дуне сырдтæ. Уый сæ æхсы æмæ дзы иуыл дæр næ уайы йæ наемыг. «Ай цы хабар у, зæрватыкк дæр мæ куы næ ирвæзы, уæд?»

Уæд æм хæхтæй уæйыг дзуры:

— Лæппу, дæ топп сыгъдæг нæу, æмæ дын мæнæ фат, æмæ йæ ссыгъдæг кæн.

Лæппу фат топпы хæтæлы куы ацавта, уæд уым анæрсти æмæ йын сæфтауын нал бакуымдта.

Уæд æм уæйыг дзуры:

— Мæнæ дын рæхыс æмæ дæ куыйты бабæтт, æмæ дын æй æз сласон.

Рæхысæй куы абаста куыйты, уæд кæрæдзиуыл аныхæстисты. Стæй уæйыг æрбацыд æмæ лæппуйы бахордта.

Лæппу хæрд куы 'рцыдис, уæд, куыд загъта, афтæ арв сырх кæнын райдыдта. Уæд ие 'фсымæр загъта, ме 'фсымæр мард æрцыд, æмæ цæуын æмæ йæ базонон, кæм ыл цы 'рцыд, уый.

Йæхи срæвдз кодта æфсымæр æмæ балцы ацыд. Цæуы, цæуы, æмæ иу обауы рæбынмæ бахæццæ. Куы бахæццæ, уæд йæ бæхæй æрхызтис йæ фæллад сувадзынмæ. Куы æрхуыссыд, уæд хъусы, æмæ обауы бынæй хыртт-хыртт цæуы. Бацыд мидæмæ, æмæ дзы зæронд ус хæдзар мæрзы.

— Эна, тынг бафæлладтæн æмæ ма мæ истæмæй хорз фен, — загъта лæппу.

Зæронд ус æй куы федта, уæд ыл цинтæ кæнын райдыдта, æнхъæлдта, æмæ йæ сиахс у. Эфсымæр дæр æй фембæрста æмæ йæхи не 'схъæр кодта. Райсомæй бон куы æрбацъæх, уæд фестад, йæхи арæвдз кодта æмæ йæ фæндаг дардæр адардта.

Цас фæццидаид, чи йæ зоны, фæлæ иуахæмы бахæццæ падзахы

хәдзармә. Йе 'фсымәры устытә йә куы федтой, уәд ын хъәбыстә кәнын әмә цинтә кәнын райдытой. Изәры куы хүссысыты, уәд хистәр ус йә рахиз фарс әрхуыссыд. Уәд әфсымәр йә топп райста әмә йә усәй йәхси әхсән әрәвәрдта. Кәстәр ус куы 'рхуыссыд, уәд уымәй йәхси әхсән та әрәвәрдта хъама, әмәй йыл сә буәртәй маңы аныңдаид, уый тыххәй.

Райсомәй бон куы 'рбацъәх, устытә дәр наема райхъал сты, афтә фестад, йә бәхыл саргъ авәрдта әмә ацыдис дардәр. Цас фәецьдаид, чи зоны, фәлә иуахәмы бахәццә, әртә фәндаджы кәрәздзийә кәм хицән кодтой, уырдәм. Фыстытә бакаст әмә загъта: «Цәуын әртыккәгәмил, әвәццәгән, ме 'фсымәр ацы фәндагыл фесәфт».

Ацыдис, уәдә цы уыдаид. Иуахәмы бахәццә иу хохы рәбүйнмә. Кәсы, әмә хәхты фәрстыл алыхуызон сырдәтә кағынц. Топпәй әхсы, әхсы, әмә дзы иу дәр дәләмә нә хауы. Уәд уый дисы баңыд: «Ай ңавәр диссаг у, сырддонңыуы тәхгә-тәхын куы әрәппарын, уәд ныр цы әрцидис?»

Уыцы хъуыдытәкәнгәйә йәм хәхтәй уәйыг дзуры:

— Ләппу, дә топп хорз сыгъдәг нәу, әмә дын мәнә фат, әмә йә ссыгъдәг кән.

Уыцы рәстәджы йәм йә бәх дзуры:

— Ма райс, де 'фсымәры дәр дын уый амардта.

Уәд ләппу дзуры:

— Кәд дә, мә топп сыгъдәг уа, уый фәнды, уәд ардәм рацу әмә мын әй асыгъдәг кән.

— Кәд дә афтә фәнды, — дзуры йәм уәйыг, — уәд дын мәнә рәхыс, әмә куыйты бабәтт.

Уәд та йәм бәх дзуры, ма райс, зәгъгә. Куы ницы бакуымдтой, уәд уәйыг смәсты әмә сәм әрбаләбүрдта хәрынмә.

Фәлә йәм ләппу, бәх әмә куыйтә фәләбүрдтой әмә йә сбастой. Куы йә сбастой, уәд ын ләппу зәгъы:

— Ныртәккә мын ме 'фсымәры әри, кәннод дә марын!

Уәйыгән дәр ма цы гәнән уыд әмә йын зәгъы:

— Мәнә мын мә амонән әнгуылдз дәргымә алыг кән, әмә уым де 'фсымәр.

Ләппу әцәгдәр афтә алыг кодта, әмә йә әфсымәр уырдыгәй раңыдис.

— Әмә уәд йә бәх әмә йә цуанон куыйтә та кәм сты?

— бафарста йә әфсымәр.

— Мәнә мын мә къах-къухтә алыг кән, әмә уым, — загъта уәйыг.

Æфсымæр æцæгдæр афтæ бакодта, æмæ та бæх æмæ күйтæ дæр уырдыгæй рацыдысты. Уый фæстæ уæйыджы амардтой, кæй зæгъын æй хъæуы.

Сæхимæ куы раздæхтысты, уæд ын æфсымæр радзырдта, уыдонмæ куыд бафтыд æмæ йыл куыд цин кодтой йæ устытæ, уый. Уæд кæстæр лæппу ахъуыды кодта, æвæццæгæн мын мæ устытæй фæхынджылæг кодта, зæгъгæ. Стæй йæхи фæсте фæурæдта, ўе'фсымæры багæрах ласта æмæ йæ амардта. Сæхимæ куы 'рхæццæ сты, уæд та йыл цин куыннæ кодтаиккой! Йæхæдæг дæр сыл тынг цин куыннæ кодтаид! Уæд æй устытæ фæрсынц, зонц çæй хъуынтъыз уыдис, хуысгæйæ йæ дыууæ фарс топп æмæ æхсаргард куы сæвæрдта, зæгъгæ.

Лæппу йæхи фæтар кодта æмæ уайтагъд бамбæрста, йæ æфсымæры дзæгъæлы кæй амардта, уый.

Стæй уæд лæппу загъта йæ устытæн, уый ўе'фсымæр кæй уыд, стæй йæ ирвæзын дæр уый кæй фæкодта æмæ йын куы радзырдта, йæ устытимæ кæй уыдис, уый, уæд æй куыд амардта.

Уæд устытæ баудысты, æмæ ма сæм цы хъуазы æхсыр æмæ зæрватыччы туг уыдис, уыдон радавтой æмæ ацыдысты, мард æфсымæр кæм уыдис, уыцы ранмæ. Мардæн йæ бæх лæууыд йæ разы æмæ йæм хæстæг ницы уагъта. Æфсымæр бахæццæ, мард лæбырын куы райдыдта, уæд. Куы бахæццæ сты, уæд æй раздæр хъуазы æхсырæй цынадтой, стæй йæ зæрватыччы тугæй байсæрстой, стæй, æлдарæй цы нымæтын exc райстой, уымæй йæ куы 'рцавтой, уæд, цы уыд, авд ахæмы фестад.

Уый фæстæ сæхимæ æрцидысты Иу къуырийæ иннæ къуыримæ куывдтæ фæкодтой æмæ ма афонмæ дæр дзæбæхæй цæрынц.

¹Аллар-билары аргъау. ЦИГСИИ-ы архив, 17.01.1891 азы йæ радзырдта Галазты А., ныффыстой йæ Æрыдоны семинары ахуыргæнинæгтæ æмæ йæ радтой Токаты К., уый та йæ радта Æрыдоны цæрæг Æмбалты Цоцкомæ.

²Фæфæндасты лæппу. Радзырдта йæ Тотраты Л. (75-аздзыд), 11.07.1938 азы йæ ныффыста Беджызаты Д. Х.

³Лæппу калмы хуызы

. Радзырдта йæ Беджызаты Д. (107-аздзыд), 01.09.1943 азы йæ Едысы хъæуы ныффыста Беджызаты Д. Х.

⁴Авд æфсымæры аргъау. Радзырдта йæ Хохы Дæргъæвсы цæрæг Хæдзарæгаты Х.

‘Хетæгкаты тыххæй. Радзырдта йæ Гиоты Н. Д. (110-аздзыд), 10.07.1932 азы йæ Бабиты хъæуы ныффииста Цæллагты М. М.

‘Дыууæ хойы. Радзырдта йæ Дзантиаты А. З., ныффииста йæ Санаты А., Бруты хъæуы Цымыдисаг у аргъаугæнæгæн йæхи хъысмæт. Алыхсандр райгуырд Хуссар Ирыстоны 1880 азы, йæ фыд у Хъуылымбеты Бутайы фырт Зураб. 6 азы йыл куы сæххæст Алыхсандрыл, уæд Зураб амард. Саби цасдæр фæцард йæ фыдыфсымæртæм, стæй рафтыд Цæгат Ирыстонмæ.

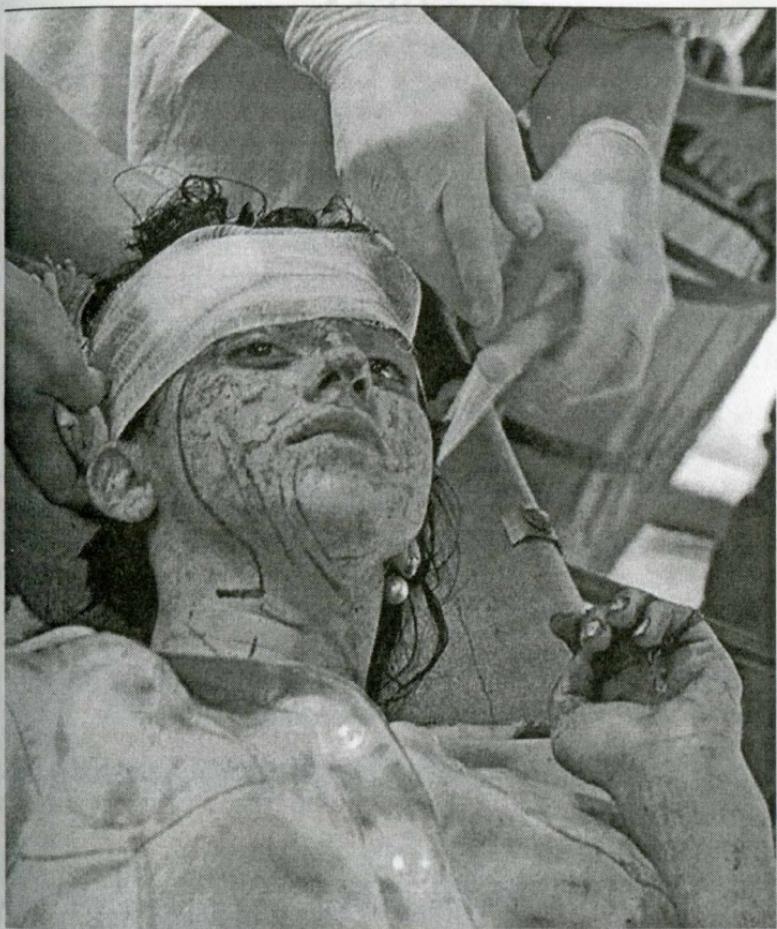
Брутаг Дзантиаты Уырысби дзы фырт загъта йæхицæн æмæ йæ мыггагыл ныффииста. Алыхсандр зæронды бонмæ дæр тынг зæрдæджын уыд, чысылæй цы аргъæуттæ фехъуыста, уыдон дæр дзы næ ферох сты, æнæкъуызгæйæ сæ дзырдта.

Æмæ мæнæ фанатикты къухæй Уæрæсейы сарæзтæуыд, уæвæн цæмæнты уыд, уыдонæн сæ тækкæ фыддæртæ — æвирхъяу теракттæ. Беслæны скъолайы æбуалгъ тугкалды хабар фыст æрцæудзæн адæмты стырдæр бæллæхты номхыгъды. Уый у кавказаг Орадур¹, æмæ дунейы историйы баззайдзæни зæххон дзыллæйы худинаджы хъæрау. Дунеон æхсæнад цæуылнæ систад, егъау фыдракæндтæ саразыны бæрн йæхимæ чи райста, стæй Уæрæсейæн уыцы фыдракæндты аргъ цас систдзæн, уый дæр ма, йе 'фарм бынтон бахæргæйæ, чи банимадта, уыцы æнаккаг, тугдзых æррайы ныхмæ? Ноджы ма афтæ зæгъы, сыгъдæг Аллахы номæй, дам, кæнын ахæм митæ, афтæмæй Хуыцауы ном худинаггæнæг у!

Фаутæ йыл æвæрыны бæсты Уæрæсейæн фæлтая, næ бон цы у, уымæй баххуыс кæнæм терроризм ба-сæттыны хъуылдаджы. Махмæ дæр уыцы фыдбылыз сабыргай кæй æрбацæуы, уый næ рох ма уæд.

Морис Дрюон,
францаг фыссæг

¹ Орадур-сюр-Глан — хъæу Францы, 1944 азы йæ æд цæрджытæ бабын кодтой немыцаг фашисттæ. Йæ хæлддæзæгтæ йын бахъаххъæдтой — фидæны фæлтæртæн зонды хос цæмæй уа, уый тыххæй.

УС-БОГАЛ

1906

азы скодта диссаджы хъарм фәэzzæг. Дзәуджыхъәуы хиңау Байаты Гаппойы уынаффәмә гәсгә фәлладуадзән парчы уыди стыр равдыст-армуқъа. Канд Ирыстоны нә, ағас Кавказы цәрдҗытә дәр ластой, кәмә цы уыдис, уый. Уыцы рәстәг нә сахармә әрбаңыди Бетъирбухы цирк дунейы хъуыстонд bogal-тимә; Гаппойы хъуыдымә гәсгә, нә номдзыд Болайы кадән. Хиңән стъолы фарсмә әрбадтысты Ирыстоны номдзыд ләгтә: Секъа, Колыты Аксо, инәлар Хоранты Созырыхъо, Гаппо йәхәдәг, бетъирбухаг bogәлтты тренер Иван Лебедев. Уымәй размә, сәрды, Бола Хосхәрән рагъыл хос кәрдгәйә йә къах ныццавта әмә нә хәңцид, фәлә йә каджын уазджытимә әрбадын кодтой...

Уыцы бон Джызәләй Дзәуджыхъәумә армуқъамә әрбаңысты Куындыхаты Аксо йә бинойнаг Асиатимә: сә сыхаг Гогийи бәх ракуырдтой, уәрдон байдзаг кодтой картоф, хъәдур, настә, къабус-кайә...

Аксо уыди Тлаттаты хәрәфырт. Йә фың Дзабе раджы амард, әмә саби бazzад йә рынчын мад Райханимә. Әрыгон ләппу, Джызәлдоны бәгъәввадәй, дауәнты афон, къухәй кәсәгтә ахста әмә тыңг суазал, фәрынчын, бирә рәстәг йә сәрән нал кодта.

Куы сдзәбәх, уәд хәрдмә нал сырәэти, бazzади гыццыләй, косайә. Кусын нә уарзта, уыди магусайә цәлуарзаг. Йә хәдзар бонай-бон әдзәллагдәрмә цыд.

Иуахәмы Райхан йә мадыфсымәр хъуынджынхъус Тъәрәсмә Хъобанмә фәцыд: Аксойән, дам, бинонтән исты хос скән. Әз, дам, куы амәлон, уәд ләппу быны сәфт фәуыздәни...

Тъәрәс фәтәригъәд кодта Райханән әмәй йә фәрссагәй кәртмә акәсын кодта. Асиат изәрәй хъуг дыгъта. Уыцы рәстәг фароны род-уәненг кәцәйдәр рауд әмәй йә мады бын йә сәр фәczавта, архайдта хъуджы дәйин. Асиат әй иуварс асхуиста, фәлә та уәненг иннә фәрсты фәкуыси хъуджы бын, йә мукуййә әхсыры къәрта акъуырдта, әмәй әхсыр зәххы хай баци. Асиат әrbамәсты, уәнайджы йә фәстаг къәхтәй рацахста әмәй йә бәрzonд сисы сәрты уынгмә ныддыывытт ласта:

— Бирәгъты амәддаг фәуай, мәе бон дә куы нал у!..

Тъәрәс худгәйә дзуры Райханмә:

— Да зәрдәмә цәуы чындаң?

— Тъәрәс, цы мәе хынджыләг кәнис? Уый зәды къалиуы хуызән, рәсугъд, хәрзкond, бәрzonд... Мәе ләппуйән дын комы?..

— Тәккә райсом бәхуәрдоны сбадут, әмәй йә дә хәдзармә алас, әз та ссардзынән ног әххуырст...

Афтә цалдәр азы размә Асиат баци Аксойы бинойнаг әмәйын баләвар кодта чызг әмәй ләппу.

...Асиат базары йә хъуыддәгтә куы бакодта, уәд балхәдта сывәлләттән дарәс, хәдзары хъәугә дзаумәттә. Сифтыгъта бәх, фәлә Аксо никуыцәй зыны.

— Ксе, — дзуры Асиат йә сыхаг ус Ксенямә, — мәе уәрдоммә ма мын фәкәс, әз уыцы ләдҗы рацагурон.

Иу ран бирә адәм әрәмбырд, цәмәдәр цымыдис каст кәнинц. Уалынмә дыууә bogалы рахызтысты астәумә. Тәрхонгәнәг ныхситт кодта, әмәй bogәлттә кәрәдзимә фәныхылдтой, куы сә иу фәбынәй вәййы, куы сә иннә. Фәстагмә бәзәрхыгдәр bogал иннәйи йе уәнтыл авәрдта. Тәрхонгәнәг бәрzonд система уәлахиздзауы къух:

— Фәуәлахиз bogал Клементи Буль...

Адәм стыр къухәмдзәгъед сарәстой. Асиат йә цәститтә нал иста хәрзкond, къәдзәхau фидар bogаләй, әмәй дзы әнәбары сирвәэт:

— Гъе уый дын ләг, йеддәмә махон дәр...

Гаппо фәдзырдта Бульмә, раарфә йын кодта адәмы номәй әмәй йын радта әхчайы ләвар — 200 сомы.

Асиат аракәс-бакәс кодта әмә Аксойы күнә федта адәмы 'хсән, уәд рацәйциди, фәлә уыцы рәстәг богал-уәлахиздау йә күх әхчатимә бәрзонд систа әмә хъәрәй загъта:

— 200 рублей тому, кто меня положит на обе лопатки.

Адәм базмәлыдысты, алырдәм фәлгәсүнц... Чи бахәсдән йә ныфс ацы фәйнәгфарс богалы абырсынмә?

— Ләппу, ирон нә дә? — афарста Асиат йә фарсмә ләу-уәджы.

— Ирон дән, бәгуыдәр...

— Уәдә цы дзуры богал, йе 'хца цы ратил-батил кәнү?

— Дыууәсәдә сомы, дам, ратдзынән, ме уәнтыл, мә чи әрәвәра, уымән.

Асиат химидағ скатай, әхцайә йә цәст нал исы, тәрсы искағы күн фәуой. Йә алывәрстәм аракәс-бакәс кодта: нәй, йә ныфс ничи хәссы. Цалдәр къаҳдәфы бакодта гобанырдәм, йә күх хәрдмә сивәзта:

— Әз... әз рахәцдзынән, — цыдәр хъыллисты хуызән сирвәст сылгоймагәй.

— Цы зәгъыс, нә хойы хай? Дәу фәндү рахәцын богалимә? — йә бынатәй фестади Гаппо. — Рацу-ма...

Асиаты цәсгом ныссырх, бынтондәр ныфсәрмө.

— Цу-ма, ракән әй гобанмә. Чи у? — Гаппо бадзырдана Боламә.

Болайән цы базонын хъуыди гыццыләй кәимә хъомыл кодта уыцы Асиаты. Асиат әм йәхи баппәрста:

— Исты бакәндзынән, уыцы уәйыгән, ме 'фсымәр?

— Тәрсгә ма фәкән, мә хо. Симды бацыдтә, уәд дзы симын хъәуы, — худы Бола.

Стәй Асиаты акодта, богәлттә сә фәллад кәм уагътой, уыцы хатәнмә. Йе 'рдхорд, дагестайнаг тыхджын богал Сали-Сулейманәй райста хъәбисәйхәцән дарәс. Асиат сәй үәлә скодта. Бола йын бафәдзәхста:

— Буль тынг тыхджын богал у, уый дәхәдәг дәр федтай, фәлә йыл хинәй рацәуын хъәуы. Гауызмә күн рахизай әмә кәрәдзийы къухтә күн райсат, уәд әз ныхситт кәндзынән, әмә йын-иу уәд ды цәстүфәнүкъуылдмә, уый әнхъәл күнде нә уа, афтә ацахс йә астәу йә къухтимә, тынг әй риумә әрбалхъив, әвиппайды йә хәрдмә фелвас әмә йә гобаныл уыциу цәф ныккән. Мәнә ма ныр Салийыл афәлвар. Асиат, Бола йын күн амыдта, афтә Сали-Сулейманыл цалдәр хатты афәлвәрдта...

Фәдзырдтой богәлттәм. Гаппо йә бынатәй фестад әмә хъәрәй загъта:

— Гауызән йә рахизырдыгәй фарс — Уәрәсейы әмә дүнейы тыхджындәр bogal Клементий Буль, галиуырдыгәй — джызәйлаг сылгоймаг Куындыхаты Асиат. Адәм хор-хор кодтой.

Буль йә мидбылты худгә, бацыд әмә Гаппойы разәрәвәрдта йе'хца. Гаппо дәр әрәвәрдта 200 сомы, уый бафәзмыйтой Созырыхъо дәр, стәй горәты бонджынтай дәр цалдәр.

Бола гауызы астәумә фәдзырдта богәлттәм. Уыдан куылдаәр кәрәдзийи къухтә райстой, афтә ныкъкъуызитт кодта. Асиат, Җәф арсы хуызән, йә ныхмәләууәджы астәу къухтимә ацахста, фидар әй әрбалхъывта, хәрдмә йә фелвәста әмә, — дә фыдгул афтә! — ләгән йә Җәлхъ гобаныл фәцыди. “Хид” ацаразынмә ма хъавыд, йә астәу къәләттау ныкъкъәдз кодта, фәлә йә Асиат афтәмәй кәм уадзы! Тынгәй-тынгдәр әй әлхъивы гобанмә, куы йә иуырдәм фесхойы, куы иннәрдәм. Ноджы ма йын йе стыр фәтән риутәй йә уләфәнтә сәхгәдта, әмә болалән йә Җәсгом цъәх-цъәхид афәлдәхти. Фәстагмә Буль әрләмәгъ, йәхи йе уәнтыл әруагъта.

Бола ныхситт кодта йә уасәнәй, ома йә суадз, абырстай йә, фәлә йә Асиат ноджы тынгдәр әлхъивы гобанмә.

— Амардтай ләдҗы, әгъгъәд у! — нырдиаг кодта Бола. — Сали, рауай-ма аххуыс мын кән!..

Сали Булы къәхтыл, Бола та Асиаты къәхтыл ныххәңцысты, афтәмәй сә фәйнәрдәм раивәзтой. Лебедев бедрайы дзагдон раскъәфта, әмә йә Асиаты сәрыл ауагътой. Асиат феуәгъд кодта болалы. Цалдәрәй фелвәстай Булы әмә йә ахастой.

— Ацы әхцатә дәу сты, Асиат, дә Җәрәнбон бирә, ирон адәмьи наә фәхудинағ кодтай, — загъта Гаппо әмә әхцаты гуцъула Асиатмә радта. Асиат раарфә кодта, әхцатә йә роны атъиста әмә йә уәрдонмә пааст.

ДУУАЕ ДИДИНӘГИ

Адтæ ду, нæ МАДАЕ,
Рохснаæг дидинæг.
Дæлсигит ниттадтæ,
Мæрдти рохс — минæг.

Айфонмæ фестадтæ.
Сау мæрæ, дæ-дæй...
Ингæнæй фæстагмæ
Æвзарæ 'ссудæй.

Уардта цирти реумæ,
Кастæй хор дзинæг.
Сæрвистай дуйнемæ
Дæ уод — дидинæг...

БИАЗЫРТЫ Кромвел

* * *

Чыккын
фæцæйуади
чысылгай.

Чидæр
загъта:
“Мæ чызг у”.

Чызг
фæцæйтакти —
чырчыраг.

Чидәр
загъта:
“Кәй чызг у?”

Ныззылдәуыди
чындызәхсәв:
мыды чыргъәд,
кадджын.

Чидәр
загъта:
“Мәе чындз у”.

* * *

Дард,
үәлиәутты тәхаг,
җексинәг,
абон,
мәе охыл,
нәе баудзәни стәхын
дәе бон?!

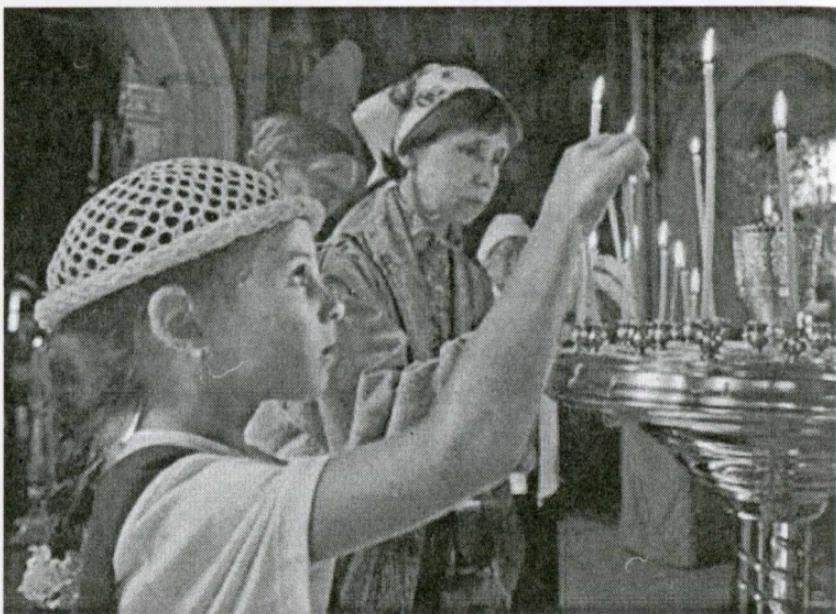
О дзиба,
уәдәе мын Нартмәе
Ираң әввадазы дыргъымә атынды.

АБАЙТЫ Эдуард

* * *

Дәе авдәены тъәпәнтәе дын куы суадзын,
Уәд дидинәгау райхәллыс мәе разы.
Дәе фаг цинтәе, хъәбул, мәе бон куынәе у,
Дәу аккаг уарзт мәе зәрдәйы нәе цәуы.

Фырдиссагәй әз дәр ысдән сывәллон,
Уәдәе әндәр цы бакәнөн, куыд кәнөн?..
Дәе фаг цинтәе, хъәбул, мәе бон куынәе у,
Дәу аккаг уарзт мәе зәрдәйы нәе цәуы.

ЗӘРОНД САБИТАЕ

БЫНДЗ

- Зәлинә, куы сырәзай, уәд чи уыдзынә?
- Чи нә, фәлә цы. Із уыдзынән... бындз!
- Бындз — йа?!
- О. Террористтә та нә куы 'рцахсой, уәд атәхдзынән!..

ХИЦАУ

- Феликс, ныридағән дәр ләджы зәңг дә — әнәхъән дыууадәс азы дыл сәххәст, фәлә куы схъомыл уай, уәд...
- Уәд чи уыдзынән? Уәд әз уыдзынән хицау. Хицәутты хицау!
- Ахәм дәр вәййы? Уый хуыцәутты Хицау ис...
- Із та уыдзынән хицәутты Хицау, әмә мә цуры иуда-дзыгдәр уыдзысты Дзасохов, Зязиков, Аушев, Аслаканов әмә Рошаль. Иу фәдисы бон та куы бахъәуой, уәд сә әвиппайды барвитдзынән террористтәм...

БАРДЗЫРД

- Дзамболат, зәгъәм, стыр ләг сдә, әмә дын зәгъынц: “Ды цыдәриддәр зәгъай, дәу цы бафәнда, уый — уыдзән”. Уәд қавәр бардзырд радтис?
- Уәд әз ныпприказ кәнин: нал хъәуынц президенттә, къяролтә, паддзәхтә, араентә, бастәттә — америктә, ирактә, уәрәссетә-йедтә.
- Уәдә цы?
- Уәдәмә иу зәхх, иу бәстә, иу адәм. Уадз әмә, террористтә кәмә ләбүрой, уый сын мауал уа!

МИЛИЦИОНЕР

- Зәгъ-ма, Георги, куы сләг уай, уәд дә цы рауайдзән?
- Уәд мәнәй рауайдзән милиционер!
- Әлләх, әлләх — арәмыйгътай...
- Милиционер, милиционер! Әмә ахсдзынән... ахсдзынән милиционерты. Мәнә бандиттән сә чызджыты чындызы чи дәтты, уыдоны!
- Мәнә бонән диссәгтә — бәлләхтә хъусы ләг! Уый та ома куыд?
- Получите в зятку циу, уый не 'мбарыс? Ис зять, ома аәцәг сиахс, зятка та у чысыл сиахс, мәңг сиахс. Әмә милиционертә бандитты в зяткатәм райсынц сәхицән, хәстәджытә сә җәнәниңц сәхицән. Гъемә уыдоны ахсдзынән...

УКОЛТАЕ

- Мама, әмә гыццылтән стырты заложники исән нәй?
- Нәй, Сосик, нәй, хъумә макуы мачи макәй иса амынәты.
- Иса, иса! Әз дзәбәх куы бадынджыр, куы сегъяу уон, уәд зало... — Скаст йә мадмә. — Цы загътай иронуа?
- Амынәт...
- Уәд амынәты райсдзынән сау зачъеджынты иууылдәр!
- Мады нә фәндыйд, ахәм хуызы йә бафәрса йә хъәбулы, уый, фәлә бафарста:
- Әмә сын ды та цы кәндзынә?
- Дохтыртән зәгъдзынән, әмә сын уыдон риссаг уколтә скәндзысты!

ХУЫЩАУЫ УАЗӘГ

- Мамә, әмә 5 сентябрь, мә гуырән бон куы уа, уәд, ныр ам немә чи ис, уыдоны се 'ппәтү дәр нахимә бахон-дзыстәм?
- О, мә дзиба, о. Әнәмәнг!
- Әмә мын ләварән бирә дон әрбахәсдзысты, нә?
- О, мә хур, о. Алыхуызон дәттә!
- Чызгмә, сә фарсмә пъолыл цы зәрөнд ләг бадтис, уый баздәхт:

- Амæ, гыркъын, 4 сентябрь та кæм уыдтæ?
- Цыппæræмы? — йæ мадмæ фæрсæгау кæсы. Уый йæхи ныххъус кодта, тыхамæлттæй йæ судзгæ-араугæ цæссыджытæ ныххуыры. Фæлæ уый дæр бацымыдис, цымæ, йæ чызг цы зæгъид, зæгъгæ. — Цыппæræм сентябрь? Цыппæræм сентябрь æз, æвæццæгæн, нæма райгуырдтæн. Аццæй нæ, мамæ?
- Нæма, нæма...
- Омæ райгуырдаис, цы боны хорзмæ ма æнхъæлмæ кастæ?
- нæ йæ уадзы зæронд.
- Нæ, уæд мын нæма уыд гæнæн, уæд ма Хуыцаумæ уыдтæн. Аццæй нæ, мамæ?
- Аццæй, мæ дуне, æццæй.
- Амæ террористтæ та Хуыцаумæ никуы уыдысты, æццæй нæ, мамæ?
- Никуы, мæ уды гага, мæ рахиз цæст, мæ зæрдæйы уидаг, никуы!
- Амæ уыцы тækкæ минутыл фыццаг сräемыгъдæй дун-дунеты зæрдæ ныссæххæтт ласта...

ЦÆХГÆР ФАРСТ

- Баба, йæ баба!
- Цы кæныс, æнæнтыст?
- Ды чысыл куы уыдтæ, уæд цы суæвынмæ бæллыдтæ?
- Аз? — æмæ йæ зæрдæ барухс бабайæн сабидужы мы-синæгтæй. — Аз бæллыдтæн, цæмæй мæнæй дæр ногдзуу ра-уадаид — иннæтæн фæзминаг лæппу.
- Амæ уæдæ, баба, йед цæмæн сдæ, йед — коррупционер?!
- Амæ йæ 'мбарыс, уыцы дзырд цы амоны, уый?
- Не 'мбарын, фæлæ мын далæ Зелим загъта, æппæт дæр, дам, дæ фыды хуызæн коррупционерты аххос у...
- Фæлæуу, æз уыцы Зелимæн!..

ФЫЦЦАДЖЫ ХУР

- Мама, йæ, мама!
- Циу, Ацæмæз?

— Імәе йед... Амәй уәлдай әндәр хур никуынал скәсдзәни? Мәнә, кәдәм цәуәм, уыцы Сочийы дәр?

— Уый та ма дзы цавәр әндәр хур ү?

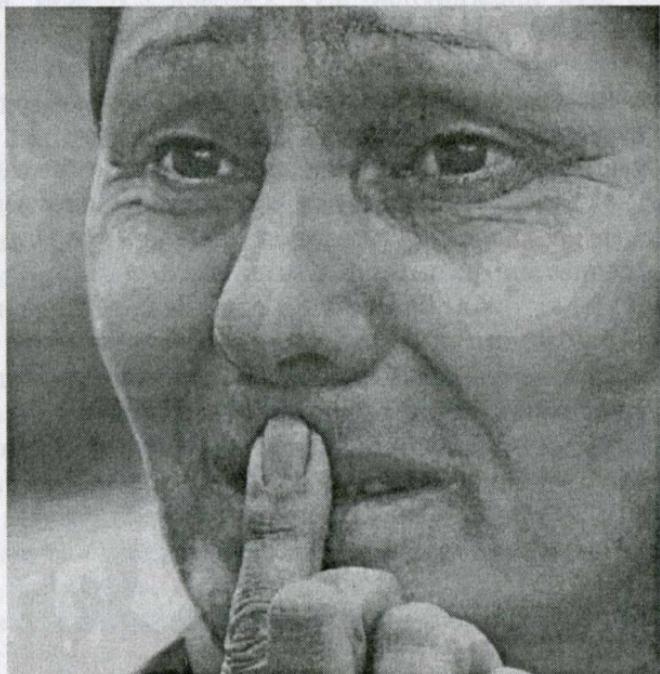
— Мәнә хурау хур чи уыд, уый. Раздәры, фыццаджы хур ома...

— Імәе уалә уыцы хур дәр — хъәды сәрмә, хорз хур куы у, — мады зәрдә срәхуыста: бамбәрста йә, йә хъәбул цавәр хуры кой кәны, уый.

— Нә, мама, уый әндәр хур у, уый әнкъард хур у, мила. Хурау хур та фыццаджы хур уыд — скъоламә цы райсом цыдистәм, уыцы худгә хур. Гъемә уый никуал скәсдзән?

Мад, йә цәссыгтә тыхныхъуырдгәнгәйә, тыхамәлттәй сфәрәзта:

— Скәсдзән, Ацә, скәсдзән — нәй йын Хуыцауы фәндәй әнә скәсгә!..

ÆРТАЕ НОВЕЛЛАЕЙЫ

ДЫУУАЕ ИРЫ

Ирыстон — ды нæ удлæууæн, не 'фарм, нæ мæт æмæ нæ катай. Ныйярæг мадау адджын дæ, фыдау нæ ныифс, нæ фарн, нæ сærьстырдзинад. Дæ зæрдæйы нæ зæрдæты рис цæры, нæ зæрдæты дæ сагъæстæ нæ цæуынц.

Ирыстон — фыдыуæзæг, райгуырæн къæс — рифтагау јерцауындзæг дæ Кавказы хæхтыл, æппæт дунейæн зынгонд чи у, Нуҳы бæлæгъ дон-хъаймæты фæстæ кæуыл æрæнцад, рагон бердзенаг Скифты хæхтæ кæй хуыдтой, Зевс Прометейы — адæмæн зынгхæссæджы, Хуыцау Амраны — адæмæн амонд, рухс æмæ зæрдæйы хъармдæттæджы æфсæн рæхыстæй кæй къæдзæхтыл ныббастой, уыцы Кавказы митсæр хæхтыл. Рифтаджы цæстыгтæй иу — Цæгавтварс, иннæ — Хуссары. Цæджджинагау сæ фыцы, размæ ивылы цард. Дзаг кæнынц адæмы фарн æмæ зæххы бæркæдтæй, адæмы зонд æмæ æрдзы лæвæрттæй.

Ирыстон иу зæрдæйы дыууæ дзækъулау — дыууæ дихы. Æмбар, æмгуистгæнæг дзækъултау дзы æмцæлхъ кæнынц царды уылæнтæ. Зæрдæйы дзækъултæн фæхицæнгæнæн куыд нæй, афтæ уыдонæн дæр — кæрæдзийæ атонæн. Уымæн æмæ иу туг, иу стæг сты. Сæ бæллицтæ æмæ сагъæстæ, сæ цинтæ æмæ хыигтæ иу сты.

Сæ зарæг дæр æмæ хъарæг дæр иу æвзагыл кæнынц. Иу мадæл æмæ сын иу фыдæл ис.

Дыууæ Ирæн иу зæрдæ ис, иу æнкъарæнтæ дзы абухынц: цины дæр, масты дæр, фыдохы дæр. Иу æнтыстытæ, иу бæллицтæ сыл садзынц базыртæ, иу сагъæстæ æмæ мæт сæ хæры. Дыууæ Ирæн — иу истори, иу культурæ, иу хъисмæт æмæ иу фидæн, иу амонд. Ирон адæмы бирæ цæуылдæрты сахуыр кодта нæ историон, мингай азтæй нымайгæйæ, даргъ фæндаг, æмæ сыл мæрдyroх макуы баftauæm, царды цыды нын фæлтæрдзинадау бæзgæ уæт.

Æвæджиау бирæ цыдæртæ бавзæрстой нæ фыдæлтæ: фыдтимыгътæ, гадзрахатдзинад, сæ хорз ракæндæн фыдæх дзуапп. Фæлæ уæддæр сæ сыхаг адæмтæн уыдисты фатфæдисон. Сæ зын сахаты кæй уæлхъус, кæй æнцой нæ балæууыдисты, кæмæн нæ баххуыс кодтой лæбурæг знагæн ныхкъуырд радтынæн! Сæхи дæр-иу фeroх кодтой. Сæ дæлбазыр, сæ уазæг кодтой тыхст æмæ ссæст адæмы. Сæ зæхх, сæ къæс, сæ хойраг хæлæг никæмæн кодтой. Æртыкъахыг фынг алкæйдæр хынцта, зæрдæйы хорзæхæй алкæйдæр рæвдыдта. Нæ тырысайы мидис дæр ахæм у. Адæймагдзинадæй райгуырд. Йæ æртæ хуызы — урс, сырх æмæ бур — дæр урсаïй хуымæтæджы нæ райдыдтой. Урс æвди-сы сыгъдæг æмæ хæлар ахаст, сырх — тых, бур — фæрныгад.

Урс зæрдæйæн йæ хорздзинады нысан у, æмæ фыдæлтæ сæ тырысаймæ бæрзонд сæ зæрдæйы хорзæх, хæлардзинады æнкъарæн, фидыдад куы хастой, уæд сын сæ хæрзтæ чидæртæ фыдæхæй цæмæн фидынц? Кæд, мыйиаг, æгæр зæрдæхæлар уæввын дæр хорз нæу, — фыд-zonд, æдзæсгом адæм æй лæмæгъдзинадыл нымайынц. Хъæбæр æмæ хæрам зæрдæ та сын дунейы фарн нæе радта.

Туг тугæй æхсгæ нæу — ныффидал нæ зонды æмæ фыдгæнæгæн фыдгæндæй нæ дæттæм дзуапп. Уыци миниуæг нæ удыхæды ис абор дæр. Нæхи абоныл, нæхи фидæныл сагъæс нæм аив нæ кæсы. Афтæмæй та, иннæ адæмты 'хæн цæргæйæ, нæ хъисмæт уымæй аразгæ у. Нæхи æрæмбарынæн та нын афон у. Цæмæй иу рæдьыд дыууæ хатты ма кæнæм, хæлар æмæ знаг кæрæдзийæ хицæн кæнын зонæм.

Дыууæ Ирæн — иу зæрдæ, хæлар æмæ парахат зæрдæ. Æдзух æй иннæ адæмтæн нæ армы дарæм. Иннæ адæмты рис дзы нæхи рисау цæрь, сæ амондыл цин кæнæм. Нæхи зын та нын чи айсы йæхимæ?

Ирыстон — нæ абоны, нæ райсомы сагъæс. Дунейы фарны раз зонгутыыл лæууын æмæ дзы курын: "Рæствæндагыл æй баftau!"

МАДЫ ХОХ

Дзæуджыхъæуы хуссарварс хæхты бæрзонд фæцыд Мадыхох. Зымæт æй мит куы æрæхгæны, уæд йæ тъæпæн сæр урс хъуымацæй æмбæрzt егъau фынджы хузыæн фæзыны. Гъе, уымæ гæсгæ йæ уырыссагау схуыдтой Столовая гора. Уыцы ном ын фæстагмæ тых кæннын райдыдта йæ ирон номыл. Не 'взаг куыд рох кæнæм, афтæ уый æцæг ном дæр рох кæнны æмæ ма йæ бирæтæ хонын райдыдтой Фынджы хох. Афтæмæй та, Мадыхох цæмæн хуыйны, уый тыххæй ис диссаджы таурæгъ...

Раджы, тынг раджы, кæддæр ма лæгæтты æмæ тархъæдты уæйгүйтæ æмæ залиаг кæлмытæ куы цардысты, уæд иу Залым ныббырста Мады-хохы цæгатварсы паддзахадмæ. Фæтых ыл ис æмæ йыл сæвæрдта хъалон: æрвылаз дæр ын уыцыиу бон комæй йæ рацыдмæ йæ размæ паддзахады æвддæсаздзыд чызджыты рæсугъдæры куыд кæной хæрынæн. Уыцы-иу рæстæг-иу разылд Залым йæ лæгæтæй, чызгмæ-иу фæлæбурдта æмæ-иу æй аскъæфта. Адæмы рис, зæрдæскъуийæн æрдиаг æмæ кæуын ницæмæ дардта.

Афтæ ахаста дзæвгар азты, æмæ йын сæе бон ницы уыд. Паддзах æмæ йæ адæм сæхимæ ныхъхъуыстой, се 'нæбон, æгады быннатæй зæрдæрыст уыдысты, боны рухс сæ нал рæвдыдта, цин сæм нал хъардта.

Уæд иуахæмы дард бæстæй æрыздæхтысты паддзахы зондагур æрвист лæгтæ. Æмæ рахабар кодтой, фервæзæн, дам, нын дзы ис афтæ: æвддæсаздзыд бæстырæсугъд æм уыцы бон йæхæдæг куы базгъорид æмæ йæ хъæлæсы йæхи куы баппариid, уæд залымæн æрцæуид йæ кæрон — йæ уд сисид.

Паддзах бацин кодта. Адæмыл дæр ахъæр хорз хабар. Фæлæ сæ цин бирæ нæ ахаста: уыцы аз æвддæс азы сæххæст паддзахæн йæхи чызгыл дæр. Йæ рæсугъддинад та уыд дзуринаæтгы дзуринааг. Паддзах йæ чызджы уайтагъд мæссыджы фæмидаæг кодта. Чызгимæ уыдысты йæ фæсдзæуин чызджытæ æмæ дыдкызæ — йе схæссæг мад. Уыдонæн дæр паддзах бафæдзæхста, цæмæй йын дæсныйы ныхас ма схъæр кæной.

Паддзахы чызг Зæринæ уæлдай тынгдæр тыхст, йæ уарzon лæппу Сæнайы кæй нал уыдта, уымæй. Сæна паддзахы æфсады балхоны фырт уыд. Иу кæрты схъомыл сты. Сæ гыццылæй фæстæмæ кæрæдзийил æрхъæцмæ дæр нæ лæууудысты. Сæна йæ фыды фосрæгъæутты фыйяæуттæм хæхтæм уазæгуаты цæ-

уын бирә уарзта. Иуәй йәм фосимә архайын хорз каст, иннәмәй та йыл хәэхон әрдзы нывтә базыртә сагътой. Зәринәйы дәр-иу ын йә дыдкызыәимә хатт йемә ауагътой. Сәна ныр хабар базонгәйә йәхи бынтондәр айста хәктәм.

Зәгъынц, сусәг хабар фехъусынмә, дам, къултыл дәр хъустә базайы. Дуарәхгәдәй бадәг Бәстырәсугъдмә дәр адәмь сусәг хъэрзын бахәццә.

Ралеууыд та уыңы әнамонды бон. Адәм хъарәггәнгә, әрди-аггәнгә цыдысты комы дымәгмә. Семә кодтой Залымы амәдда-джы Цәмәй зыдтой, Зәринә йә фәсдзәүин чызджы уәләдарә-сы мәсигәй кәй рахъуызыд әмә раззаг рәнхъыты кәй цәуы, уый.

Адәм куыддәр Залыммә әрбаввахс сты, афтә паддзахы чызг размә азгъордта әмә уыциуәй йәхи йә хъәләсү бап-пәрста. Бәстә ныццарыдта әвирхъау уынәргъын, әмбу, арты әвзәгтә уәларвмә фәцыдысты, стәй әппәт дәр фәздәдҗы бын фәци...

Дуне куы әрсабыр, фәздәг куы ахәлиу, уәд адәм диссәг-ты дисән кастысты, сә разы цы хох сәвзәрд, уымә. Хох та уыд сә паддзахы чызг Бәстырәсугъд Зәринә. Уый сынтыл хуыссәгау адаргъ хурыскәсәнүрдәм, йә къухтә йә риуыл әвәрд, йә уыләнтәнгәс сәрихъуынта Арвыкомырдыгәй къәдзәхтыл әркалдысты.

Уыңы рәстәг Сәна фыйяуттимә фос хызта хохы бәрzonд фахсыл. Әвирхъау хъәр уырдәм дәр байхъуист. Зыдта, абон та сә чызджыты рәсугъдәртәй иу Залымы амәддаг кәй ба-уыдзән, әмә йә сагъәс хордта. Мәнә уәдмә фәздәг кәмтты нарджыты әрбадт, әмә Сәнамә йә уарзоны фәлгонц хохы хуызы разынд. Ләппу йәхи къәдзәхәй фехста. Әрмәст ма ныхъхъәр кодта: “О, Стыр Хуыңау! Дунескәнәт Хуыңау, кәд мын дә зәрдә исты хорздзинад зәгъы, уәд мән дәр хох фес-тын кән!” Әмә уыңы уысм Сәна дәр хохы хуызы хәрдмә фәцыд арвы хъәбысмә, дәрдты рафәлгәссыд иннә хәхты сәрты, йә уарзоны агургә. Йә цәст ыл әрхәцыд, әмә йәм уәдәй абонмә кәсү йә уарзәгой цәстәнгасәй. Зәгъынц, хур бонты, дам, йә уындәй йә зәрдә афтә фәрайы, әмә йә цъупп тәмәнтә фәкалы: мигъ бонты йә нал фәуыны әмә ылы сусәг хъынцъым, уынәргъын бахәцы, мигъты куы иуырдәм, куы иннәрдәм зыгъгуиттытә кәнын райдайы.

Мады-хох — Зәринәйы сурәт сси ирон адәммән Ирыстоны
Мады фәлгонц.

ÆНÆБАСÆТГÆ НЫФС

Фәндзайәм азты скъоладзаутәй сәрды күистам Ногхъәуыбыдыры. Сусәны мәйы иу әнтәф бон сихоры фәстә, цалынмә хурән йә уыраугә тынты тых чысыл фәсәтта, уәдмә кауынкъул мәнгагъуысты бын сатәджы нә фәллад уагътам. Хъәуәйцы зынғонд адәм раңыд, уыдоны кой нәм әрхауд, не 'мбәлттәй нын иу йә әмдзәвгә күи бакаст, уәд. Иннае йә "поэт Дзаболов" кәй рахуында, уымә гәсгә сәвзәрд фарст: "Дзаболов та чи у?" "Уый поэт Дзаболаты Хазбийы тыххәй абады ахәм ном, әмдзәвгәтә фыссын чи райдайы, уыдоныл, — ныхас йәхимә айста хистәртәй чидәр. — Нә хъәуккаг у, ам ахуыр кодта, ныр әрзәткъахәнты кусы..."

Уый фәстә ныхас рауд Цәлышката инәлар Хъантемыры тыххәй. Украинаеы фашисттимә тохы хъәбатырәй фәмард. Кәд ма хәст йә тәkkә тынғыл уыд, уәддәр ын йә мард Ирыстоныл сәмбәлын кодтой. Уый стыр кады нысан у.

"Цәлышката инәлар уыд паддзахы рәстәг уырысы әфсады дәр, Уәрхәдҗы фырт Данелбет. Болгарийы Туркимә хәстү уый диссаджы хъәбатырдзинад равдыста, стәй йә хъәубастән, йә мыггагән бирә хәрзты баңыд. Уәд әй базыдтон, цы скъолайы ахуыр кодтам, изәрыгәтты киномә цы клубмә (раздәр мәзджыт уыд) цыдыстәм, уыдон дәр Данелбеджы хардзәй арәэт кәй әрцидысты, уый. Уәд фехъуыстон, ацы хабар дәр.

1887 азы уырыссаг әфсады булкъон, Туркимә хәстү хъәбатыр Цәлышката Данелбет (Дженайән) радтой инәлар-майоры цин. Уый фәдил йә райгуырән хъәуы уыд дзуринағты дзуринағ стыр күивд. Хъәугуывд нә, фәлә әппәт Ирыстонәй әмә ма сыхаг адәмтәй, стәй уырысы әфсадәй хүйнәд адәм — циты уазджытә кәдәм әрцид, ахәм. Хъәуы астәу фәзы адәмәй фезмәлән нә уыд. Аив фәлгонц къаретәты әмә хъал саргъы бәхтүл саккаг кодтой буц уазджытә. Фәзыл уыләнтә кодта физонджыты хъәрмис. Къәбицырдыгәй хаста хәбизджынты әмә ирон фыдджынты хәрзәф. Дардмә хъуыст фәндүры цагъыл әмә фәсивәди хъәлдзәгдинад.

Уәдмә ләггадгәнджытә фынгтә әртасын кодтой хәрд әмә нозтәй. Адәм рабадтысты хицәнтә-хицәнтәй: уазджытә әмә уәздәттә иу ран, иннәтә — әндәр дәргъәй-дәргъмә фынгтыл. Әрыгон ләппутә сә цуры цырагъау уырдыг ләууыдысты. Хуымәтәг адәмимә бадт кәддәры зынғонд абырағ Дза-

хо дәр. Бирәтәе йәм дисгәнгәйә кастысты. Иу чысыл күң бахъәлдзәг сты, уәд ын хистәртәй иу афтә күң бакәнид:

— Дзахо, дә кой дынрагәй хъусәм. Мәгуыр адәмы әфхәрын нә уагътай, сә сәрыл дә-иу хәст самайын дәр бахъуыд әмә дә искуы исчи басаста? Исчи дыл ныфсәй, науәд хъаруйә фәтых?

Дзахо уыцы хузыы йә исчи бафәрсдзән, уйй әнхъәл нә уыд әмә цасдәр ницы дзырдта. Стәй иуахәмә арф ныууләфыд әмә загъта:

— О, фәтых мыл иу хуымәтәг зәхукусәг ләг... хъуыддаг уыдис афтә... Сәрдыгон мәйрухс әхсәв Кәсәгәй фәцәйцы-дистәм Мәхъхъәләрдәм. Бирајә нә уыдистәм. Фылдәр мәхъхъәләттә. Аердышнарағәй нә фәндаг акодтам Цәлышыбырыл. Иу уәлвонг ран әррәсән кодтам. Нә бәхтә хизыныл бафтыдисты, мах дәр нә хәлц — хәссинәгтәй фәсахсәвәр скодтам әмә нәхи цъәх нәууыл әруагътам.

Бонмә бирә күң нал уыд, уәд нә бәхтә әрбамбырд кодтам әмә, күңдәр дардәр фәцагайәм, зәгъгә, загътам, афтә Бәтәхъойыхъәуырдыгәй әрбацәйцәугә суыдтам цавәрдәр барәджы. Мәйи рухсмә тәмәнтә калдта йә урс бәх. Раст цыма ирон симды симдта, уййай рог әмә аив уыд йә акъаҳдзәф. Схъәлбәрзәй әмә уарийай цырдзастәй каст размә. Иә цәфхәдтә-иу дуртыл күң сәмбәлдисты, уәд-иу дзәхст-дзәхст әгуыппәг уәлдәфы азәлыд. Барәг йә уәлә Уастырджийи хуызән зынд, раст цыма тәхгә кодтам, уййай-иу ын йә нымәт дыууәрдыгәй рог дымгә базыртая хәрдмә систа. Иудзәвгар әм иууылдәр әдзәмәй кәсгәйә бazzадисты, стәй чидәр сдзырдта: “Гъе, уйй дын бәх!” “Бәх нә, фәлә — әфсургъ, — бафтыдта иннә. — Ләгау-ләг ахәмыл хъуамә бада, ахәмыл!” “Ауадзән ын нәй!” — загъта әртыккаг.

Әмә цәхгәр йә размә фәцагайдтам. Иә фәндаг ын әрлыг кодтам. Ләг әрурәдта, лиздыны фәнд әм әппындәр нә уыд. Йәхи хәрдмә сәлвәста, йә рахиз къух хъамайы сәрыл авәрдата. Аз әм дардәй дзурын:

— Дә бәх радт әмә дә ауадзәзистәм, дә саргъ дәр мадын ратдзыстәм.

— Ауадзут мә мә фәндагыл. Мә бәх мә бинонты дарәг у, әмә уын ай күңд радтон?

— Дә бәх фәллад хайуаны каст нә кәны, ифтыгъд бәх

ахәм нә вәййы. Саргъы бәх кәмә ис, уый та мәгуыр нәу. Ис ма дәм әндәр бәхтәр дәр, әвәццәгән.

— Раст нә дә. Иунәг бәх мын у. Знон дәр ма йыл хәедәй суг әрластон. Стәй йә цынадтон, бафсәстон. Мәхәдәг дәр иучысыл афынәй кодтон, ныр та Хуымәлләгмә мә каистәм җәуын. Чындызәхсәв сәм уыдзән райсом, фәкәссын сәм хъәуы әмә ацафон уымән җәуын, боныңъәхтыл сәм күйд бахәццә уон, афтә. Ауадзут мә, уә Хуыңауы хатырәй.

Ме 'мбәлтәй иу тәлтәг ләппу — йәхи нал баурәдта, йемә цы раныхас-баныхас кәнис, ныртәккә йә әз бәхәй раппардзынән, зәгъгә, йыл йәхи рауагъта. Бәлццион дзы йәхи фәиуварс ласта, әмә ләппу йәхәдәг сәрбихъуырәйттәгәнгә дәлә нәууыл фәтулы. Әз барәгмә 'ввахс никәйуал бауагътон, фәлә мәхи басәттын әмә ләджы йә фәндагыл аудазын дәр мә сәрмә не 'рхастон. Фәстагмә бәтәхъойыхъәуккаг йә бәхәй әрхызт, саргъы суагъта, система йә әмә йә иуварс әрәвәрдта. Стәй бәхы дәллагхъуыр бабырыд әмә йын кәуын хъәләсәй ныхәстә кәнис: "Ме 'фсымәр, Әрфән, мәхәдәг дә байрагәй бахъомыл кодтон. Ехс дәм никуы системон, уәлдай хъәр дыл никуы скодтон. Дә хәрд — хәрд, дә дон — судоны дон. Әмә мыл гадзракатәй никуы рацыдтә. Уәхскуәзәй куыстам дыууәйә дәр, иу цәды галтә уыдыстым әмә бинонты дардтам. Ныр ныл мәнә ам тыгъд быдыры бирәгътә әрәмбырд сты, әмә дә әз уыдонән удәгасәй нә ратдзынән..." Йә хъама фәцъортт ласта, йә ком мәйи рухсмә ферртывта, стәй бәхы хурхы аныгъуылд. Бәх ныххуырртт кодта, йә туг фәйнәрдәм ныссәххәтт ласта, стәй хайуан фәцүудытта әмә әрфәлдәхт... Ләг йә саргъы цурмә бацыд әмә фәхъәр кодта:

— Бирәгътә!.. Рацәут әмә ныр та сымахәй искәй барвитон мәрдтәм! Ләгдәр уә чи у, уый ма, цәй, мемә хъамайә бавзарәд!..

Мах цавдуртау нә бәхтыл бадгәйә бazzадыстым. Мәнә цы ныв ис нә цуры, мәнә цы бакодтам, зәгъгә, саст әмә зәрдәрисгә әнәдзургәйә рараст стәм нә фәндагыл. Ләджы уым ныууагътам йә бәлләхы уацары. Уый та уын мә састы хабар...

КЪИБИРТИ Амурхан

* * *

Уазай цъонгбәл уәзүй
 Къәлос мәйә — нәуәг.
 Коми уадә 'й уозүй
 Пакъуй хузән рәуәг.

Аестъалу — цъундәдзаст,
 Уәларвәй дудзирохс.
 Фәрбунаәй уги уаст, —
 Фексилкъә кәнүй гъос.

Цидәр минәг стәфән,
 Зиннүй нә гъәу идард.
 Еу зинги астъәлфән
 Рохсдәр кәнүй нә над.

Риндзәбәл иссугъта
 Нә мадә ә цирагъ.
 Уой нифсәй исцурд ан,
 Цәй уәгә 'ма цәй уаргъ!

2004.25.04

ДЗУЦЦАТЫ Эльбрус

ФЫНАЕЙ ФАРН

С испанского дерева кровь
 текла ручьями, а Лондон...
 ухаживал за цветами и подстригал газоны.
Пабло Нерудә

Ирыстон!
 Дә сабиты туг дыл сахайә күы мызти,
 Сә цъәхснаг худтәй күы бавдәлон дә фәэззыгон райсом,
 Дә уәлхұус Дуне уырдыг лаууыди, дә рыстәй рысти,
 Дә зынтаә иууыл йәхимә айста.

Дæ зæрдæйы хъыг кæй уæнджы н' ацыд, кæй нæ ныууыгъта?
 Кæмæ нæ бахъардта сагъæс-æрхæндæг?
 Уыдаид ахæм æнæчетартæ, уæлвонг гаууыртæ?
 О, фен-ма, мæ Ир, дæхи дæхæдæг.

Къуыдипп фæрныгæн сæ иунæг цæст дæр куы нæ
 фæнныкъуылд.

Æниу-ма, бецау, цы хъом уыдисты дæ зыны сахат?
 Сæ кæсагдзуан дæр æд физонæгæй нæ фæкъуылымпы.
 Адæргæй, мыйиаг, сæ ронджы сыкъа сæ къухæй н' ахауд.

Ирвæзынгæнæг æдтопп салдæттæ
 Арты цæхæры сæхи куы 'ппærстой,
 Куы фесты адæм тæхгæ фæдисы,
 Тækкæ гъе уæд та дæ гуыппырсартæ
 Сæхи ныцдавтой æхсан-къæбицыл,
 Йæ дзаджджынтаэ йын хæлофæй уæрстой.

Хъысмæт-ма уагæр цы фæттæ 'ндзара?
 Дæхи-ма, гормон, куыдæй бахизай?
 Уæдæ-ма хъуамæ цы фыд бавзарай
 (Кæйдæр азарæй),
 Цæмæй æмрызтæй бынæй баризай
 Дæ кæрддзæмы!

2004 азы сентябрь
 Беслæн

ЧЕЛДИОН-ГОДЖЫЦАТЫ Надя

ХÆЙРÆГ АЕМАЕ ЗЫД

Ис æвæрд нæ удты зыд,
 Хæйрæгимæ сты æмдзырд.

Цæй, цы бакæнæм нæ удтæн?
 Мачи раппæлæд: хæрзуд дæн.

Цас æхдайæ дзыпп уа дзагдæр,
 Свæйиы миддуне æлгъагдæр.

Ис Хуыцауы фәндәй фыст:
— Ут хәлофы низәй хызт.

Баууэнд ды Уәларвон Фыдыл,
Зилы дәелимон нә фәдыл.

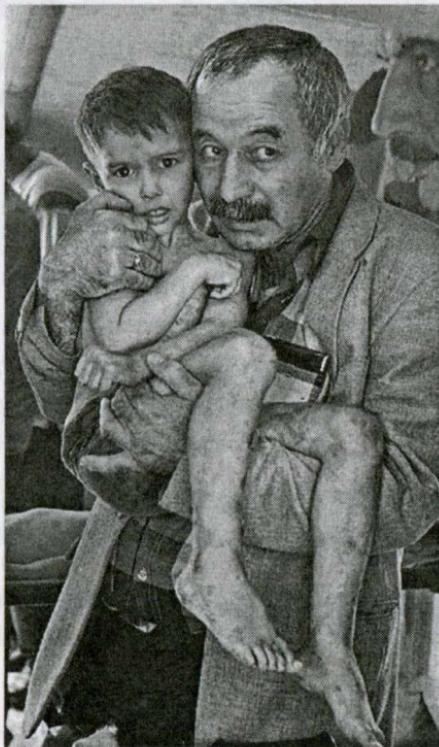
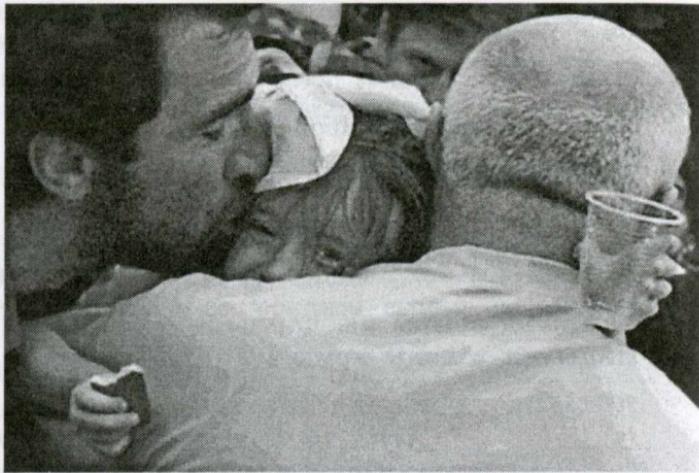
Уд Дунескәнәгәй хибар —
Хәйрәг ыл архәцы фидар.

Уайтагъд абыры нә цармы —
Ницыйал сахады армы!

2002.25.05

Афтә әңхъәл дән әмә, Бесләны кәй амар-
дәуыд, уыци сабиты телевизоры фенгәйә, алыш
адәймагән дәр йә зәрдәйы гәбаз ратындә-
уди... Мәнән сывәлләттә нәй, фәлә
сывәлләттә кәмән и, уыдан бынаты мәхи ав-
әрын әмә сын сә удхайраг уавәр иуцасдәр
үәддәр бамбарын... Терроризмыл нә фәуәла-
хиз уыдзыстәм, йә фыдракәндән ын фыд-
ракәндәй дзуапп куы дәттәм, уәд. Аз поли-
тик нә дән әмә мә бон әрмәстәр у, адәмән
пайда чи хәсса, ахәм концерттә дәттын...
Мәскуыйы цы музыкалон изәртә саразон,
уыдоны әфтиаг иууылдәр арвитетзынән Бес-
ләны әфхәрд адәмән.

Ван Клиберн,
америкаг пианист

ИРЫСТОНӘЙ КӘСГӘЙӘ

Tеррористтә мысанән Ирыстоны цәмән равзәрстөй, ирәттә бесләйнаг трагедимәң цы цәстәй акастысты, стәй хъуыддагән йә кәрон цәмә 'р҆цауинаг уыд, уыдаттә ёнгом басты Ирыстоны культурон-политикон хицәндзинәдтимә. Сагъәссаг у, уыцы хицәндзинәдтәм федералон центр ныронг йә хъус кәй нә дардта, уый. Президент В. В. Путин Ирыстоны Уәрәсейы хүссайраг форпостыл куы баннымадта, уәд бирәтәм афтә фәкасти, цыма ног исты загъта. Афтәмәй та, Ирыстон XVIII әнусы Уәрәсеймә куы баиу, уәд райста йәхимә уырысы паддзахады цардәгас уарт суәвүни хәс әмәй йә абон дәр әххәст кәны әнәкъуыхцытәй. Ирәттә сә нысан хорз зоның әмәй йыл сахуыр сты. Скифты әмәй сәрмәттү байзәддәгтә астәүккаг әнусты хуыдтой алантә, абон та сә зоның ирәттәй. Уыдон Уәрәсейы Федерацийы сты иунәг индоевропәйаг адәм — уырысы куы нә нымайәм, уәд. Уәрәсеймә сә бәттың қанд иумәйаг уидәгтә әмәй дин нә, фәлә цивилизацион фәндәгтә дәр — рагон сикифаг замантәй райдай әмәй рахиз астәүккаг әнусты скәсәйнаг-чырыстон дугмә, уырдыгәй та әрхәецә уыдзынә ног рәстәджы әрәджиауы модернизациямә.

Скәнән ис ахәм хатдзәг. Ирыстонән, алы иронән дәр Уәрәсе у йәхи, зәрдәйән адджын әмәй иунәг паддзахад.

Ахәм культурон-историон уидәгтыл әңцайгәйә ирәтты дисы әфтауынц әнахъинәгон галиу митә: дыууә хайыл сә адихчынди, Гуырдзыстон Хуссар Ирыстонмә әрбаләбурдта, әмә әвирхъау агресси раҳуындәуыд этникон быщәу, 1992 азы Җәгат Ирыстонмә әрбабырстой мәхъхъелон бандәтә, әмә уыцы цаутән дәр абоны оң нывыл политикон-барадон аргъ наема ис. Цыма нае иудадзыг хынджыләг чындауы. Президент Путиныл ма әүүәндәм, әмә нын уый фәстаг ныфсанцойы хузызән у. Әддагон къорд әрбабырстән әмә террористты әнаккаг митән кәй бабыхстам, хиуылхәцгә кәй разындыстәм, уыдәттә дәр ничи бафиппайдта, нымады дәр никәмә сты. Нырыккон дунейы иннәе быцәйуаг зонәты цытә әрцид, уый алчи дәр зоны: бындурон адәмтә-иу фәцагътой кәнәе фәсырдтой иннәты. Ирыстоны ахәм хабәрттә нае рауади: Хуссар Иры гуырдзиәгтә ницы хыыгдард байяфто, Җәгат Ирыстоны цәрәг гуырдзиәгтә дәр әвыдәй бazzадысты. Ардыгәй 1992 азы хәсты рәстәг цы мәхъхъәләттә алыгъд, уыдонән фәстәмә әрбаздәхыны бар ләвәрд әрцид. Ахәм хабәрттә, бәргә, рохгәнгә не сты. Әрәджы Хуссар Ирыстоны гуырдзиаг хицәуттә цытә кодтой, уыдон әмә Беслаены геноцид, стәй 1992 азы хәст дәр кәрәдзи-уыл баст кәй сты, ууыл аналитиктә дәр әмә суанг Ирыстоны хүимәттәг адәм дәр гурысхо нае кәнинц.

Бесләйнаг геноциды фәстә Җәгат Ирыстоны сәвзәрди политикон кризис. Уый йә масштабмә гәсгә абарән ис әрмәст 1981 азы цаутимә. Уәд адәм сыйтадысты әмә фәсырдтой сә разамондҗыты. Уыцы сыйтад сәрәвәрән скодта фәстәдәры бирә адәмон змәлдүтән — советон системәйән сәзәбәхы хъомыс кәй нал ис, уый бәрәггәннәнтән. 1981 азы цаутән әмә бесләйнаг бәлләхтән иу у сә аххос дәр — сыйаг республикәмә цәуынц сә фәдтә. Куыд уынәм, афтәмәй наем ис мастәй йемыздаг фәлтәрдзинад, әмә йә Федерацийы әмә республикәйи разамондҗытә цас бамбарой, куыд дзы спайда кәной, уымәй аразгә уыздәни нае дардәры хъысмат. 8 сентябрь митинг әрдомдта Дзасохы-фыртәй, әмә әй күистәй аңауа хицауадимә иумә. Фәлә политиктә сә күистәй аңауой әви ма аңауой, кәнәе сын сә бынәттә әндәртә бацахсой, уымәй уавәр нае аивдзәни. Җәгат Ирыстоны нае уыд әмә нае ифтонг политикон оппозици, кәд әвзәрстыты рәстәг хицауиуәггәнәг бынәттә бацахсыныл тох фәцәуы, уәддәр. Хъуыддаг банаыыл кәнинән йә хос: бәлвирд политикон уагәвәрд әмә демократон реформатә, барадхъаҳъянағ

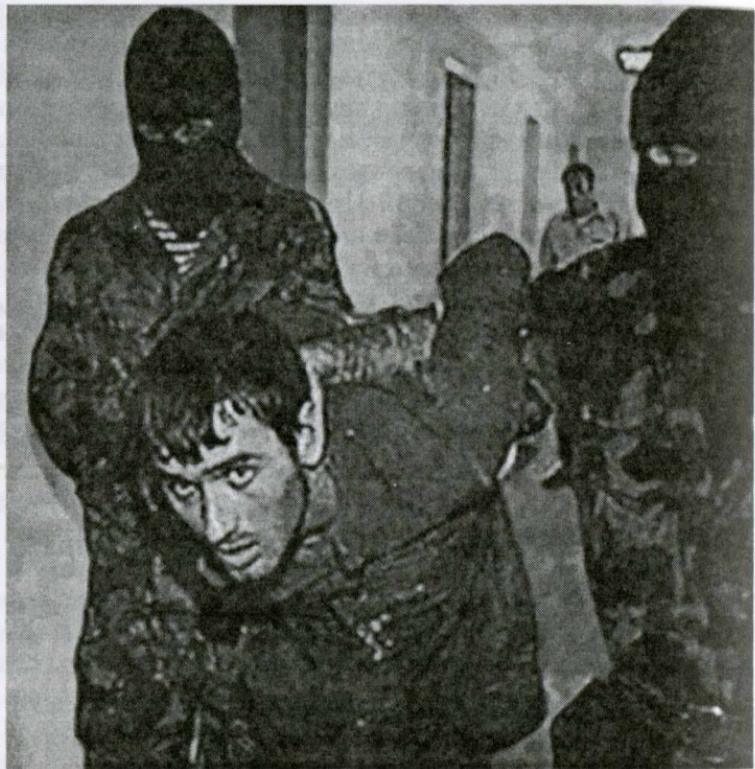
системә рәемпәгәу чи баҳордта, уыңы коррупцийы ныхмә тох. Ноджы йә хос: граждайнаг әхсәнад әм йә цәст дарәд, афтәмәй хъуамә рахизәм, адәмән, паддахадән пайда чи у, ахәм хъуыдәгтә прагматикон уагыл аразынмә.

Ирыстоны фадат нәй алы нациты 'хсән быщәутә руайынән, уымән әмә дзы нәй националистон идеологи. Фәлә тәссаг у социалон срәмыйгъдәй, уымән та әңционәй рахизән ис нациты 'хсән быщәумә. Административон арән хъуамә рәстәгмә нә, фәлә иудадзыг әхгәд уа — сыйаг Мәххәхъәлы Республикаjә цы фәндәгтә цәуы, уыдоммә иудадзыг бәстон цәст дарын хъәуы Араһмә хәстәг ис цалдәр мәххъәлон хъәуы. Нәя Республикаjәмә хауынц, фәлә мах хицауды коммә нә кәсынц. Уыдан террористтән систы хъузон, кәнынц сын фарсласән. Уыңы хъәутән раздахынафон у — хъуамә әххәст кәной Ирыстон-Аланийы закъонтә, сә цәст сәм дарой нә хицауд әмә бартәхъахъәнәг оргәнтә.

Әвәстиатәй әнәмәнг раиртасинар у, 1992 азәй фәстәмә нә милицә әмә йә разамонджытә цы гәнәт уыдысты, уәлдайдәр та Бесләнны трагедийи рәстәг, уый. Цәгат Ирыстоны хицәуттыл (нырыуонтә уой әви ногтә — уәлдай нәу) адәм нал әүүәндәзисты, әңгәгәй цы уыд, уый сын күйнә радзурой, кәнә сын сә фарстата дзәнгәдайы әмә алы фәдфәливаты бын күй фәкәной, уәд.

Цәгат Ирыстоны скъоламә террористты ардонджен әбуалгъ арбаләбүрд нын нә зәрдәтә сәнкъуысын кодта. Ирайнәгтә карзәй дзурынц, бесләйнаг сабиты, стәй ныййарджыты әмә ахуыргәндҗыты әгъятыр мардәй чи амардта, уыданы хъәддаг миты ныхмә. Фыдгәндҗытә дәр әмә, фыдгәндҗытән фарсласән чи кодта, уыдан дәр сәхи адәймәгтә хоной, уый бар сын нәй. Терроризм хәст расидт әппәт дунейән дәр. Әмә мах әмбарәм: әнаккәгтыл фәуәлахизуәвән ис әрмәстдәр иумәйаг хъарутаjәй.

Вахид Ахмади,
Ираны фәсарәйнаг хъуыдәгты
департаменты директор

ХАДЫХЪАТЫ Фатимә

БЕСЛАЕН

Куыд не скъуыйы мæ зæрдæ,
 Куыд нæ фæуы мæ цард?
 Куыд фæразæм нæ зынæн,
 Куыд ныхъуырæм нæ маst?

Ирыстоны хъæбултæм
 Сынтыты бал æртахт.
 Аерцыдысты нæмгуытæй
 Нæ сабитæ нымад.

Сывæллонæй зæрондæй
 Куыд сыл бафтыдтой арт?!

Куыд ма кувæм Хуыцауæн,
 Куы ныл æрхауди арв?

Ыскъуыйы дур нæ богътæй,
 Фæлæ нæ фæуы цард...
 Куыд æрвитдзыстæм бонтæ?
 Куыд бауромæм маst?

КОБЕСТЫ Зауырбæг

* * *

Аерцыбыр, ныггыццыл Ирыстон,
 Нæ къонайы бамынæг арт.
 Нæ хæхтæ — æдзæрæг, гæныстон,
 Нæ хъæутæ — æдзæллаг, æнкъард.

Куырттатæ, Дыгургом, Уæлладжыр
 Аевзарынц фыдтухи, фыдбон.
 Гæналы ком бандзыг, ныссабыр, —
 Ныххафта йæ цъити бынтон.

Уәед Джимара, Садон, Куырәйттә,
Къәмымынта, Гәлиат, Дзывгъис —
Нә фыдәлты бирә фәлләйттәй
Цы баззади? Хъизәмар, рис.

Мә хәхтә фәуынын мә фыны,
Сә койә дәр срухс вәййы ри...
Нә хъәумә дәр хатгай фәзынын
Аәмә та уәед арвмә нынниу!

Царды егъаудәр трагеди у, адәмы мәлын
кәй хъәуы, уый нә, фәлә, уарзын кәй нә зо-
нынц, уый.

Сомерсет Моэм

Бәлләхән йәх хуыздәр хос — фәразын.

Вергилий

Бәлләхы гуырән фылдәр хатт әнәмәтдзи-
над вәййы.

Веллей Патеркул Гай,
ромаг историк

Адәмыл бәлләхтә куы 'р҆цәуы, уәед ахкос-
джын фәкәнынц хъысмәты, хуыңаутты, стәй,
сәхицәй фәстәмә, алкәй дәр әмә алцәй дәр.

Платон

СИДТ НÆ НАЦИ АÆМÆ ДУНЕЙЫ АДÆМТÆМ

2004 азы 1 — 3 сентябры Аланы-Ирыстоны адæмыл æрцыди стыр национ трагеди.

Беслæны горæты цæрджытæй 1200 фылдæры басыгъта, зæххыл чи никуыма уыд, ахæм æвирхъау фыдракæнды азар. Сæдæгай æнаххос сабитæ æмæ хистæр фæлтæрты адæмæн 1-æм скъюла сси Голгофæ.

Æшпæт дунейы дзыллæтæн дæр сæ зæрдæтæ фæрыстысты аланты бæстæйы уыцы стыр бæллæхыл.

Бынтон æнæмæт, æнæрхъуыды æмæ æбæрнон кæй стæм, уый аххосæй нæ бахъахъхъæдтам нæ фидæн, нæ зæрдæдарæнты. Уый тыххæй хъуамæ нæ алчидæр къæмдæстyg уа.

Иугонд Нациты Организаций хæс у Беслæн Сабырдзинады горæтыл банимайын. Алайнаг адæмы рис æмæ хъыгæй йæхимæ хай чи райста, уыцы паддзаххæдтæ иууылдæр кусдзысты горæты социалон инфраструктурæйи бæстыхæйтæ аразыны æмæ нывyl кæныны хъуыдаджы. Бирæ бæстæты хицауæдтæ, политикон разамонджытæ, алыхуызон фондтæ, цæдистæ æмæ æндæр организатæ разы сты ацы арæстады зæрдиагæй архайыныл.

Хатынь, Освенцим, Бухенвальд, Брэсты фидар æмæ Сталинграды Павловы хæдзар систы адæймаджы ныфс æмæ æхсары, кадыл мæлйны символтæ. Беслæны 1-æм скъюлайы бæстыхай дæр халын нæ хъæуы, фæлæ бахъахъхъæнын — фидæны фæлтæртæн хъуамæ суа зонды хос.

Спортузали сыгъд къулты ахъардта æнаххос сабиты тут, се 'нæхин цæссигтæ, сæ хъæрзын, сæ лæгъстæтæ. Уыцы къултæн халæн нæй — хъуамæ нын суой æнусон зæрдылдарæны æмæ уайдзæфы хуызæн. Скъюлайы бæстыхаймæ куы базылдæуа, уæд дзы æвæрд æрцæудзæни, Беслæйнаг Холокостмæ йæ хъус чи дардта, дунейы уыцы раззагдæр информацион агентадты фотоэкспозици.

Скъюлайы кæрт цæхgærmæ айгæрдзæн æрмæйкæнгæ чысыл суадон — нæ сабитæ, нæ хотæ, не 'фсымæртæ сæ мæлæты размæ цы хъизæмæрттæ бавзæрстой, цæмæты бæллæдьсты, стæй цард æнусон кæй у, рухс талынгыл кæй фæуæлахиз уыдзæн, уый символ.

Рухсаг уæнт нæ мæрдтæ, сæ ном макуы фeroх уæд.

Сидтыл схъæлæс кодтой
2004 азы 18 сентябры Дзæуджыхъæуы
антитерористон митинджы уæвджытæ.

Итайлаг сабитә сә бесләйнаг җәмгәртты тыххәй
Колизей цур ссыгътой сойдзырағътә.

**ИРОН
ПОЭЗИЙ
АНТОЛОГИ**

ЦӘРУКЪАТЫ АЛЫКСАНДР

(1918 — 2000)

ХХ əнус Ирыстонән баләвар кодта ىалдәр на-
мысджын поэты. Уыдонаимә — Цәрукъаты Алыксандр.
Уый фыссын райдытта 1930 азты, фәлә ىе сфаелдыс-
тад ىә хуыз скалдта əнусы дыккаг əмбисы. Кәддәр
Джыккайты Шамил əрымысыди Достоевскийны ныхас:
“Мы все вышли из гоголевской “Шинели”. Мах
фәлтәр та, лам, Цәрукъаты Алыксандры “Арвырдын”-
әй рацыд. Əңгәй дәр, 60-әм азты ирон литература-
турәмә цы фәсивәд ərbakъахдзәф кодта, уыдонаң
Алыксандры əмдзәвгәтү чиниг “Арвырдын” (джип-
пы ىә раугътой 1959 азы Дзәуджыхъауы) стыр
хәрзты бацыди — цы ىә тәмәнкалгә, нывджын
əвзаг, цы ىе 'нәңцөй цырен хъуыдитә, цы ىә арф
мидсагъастә-риссәгтә... Уыйразмәйи рифмәбыд хус
лозунгтәй, тутт ныхәстәй-сидтийтәй зәрдәңгәч чи
фәци, уыцы рәзгәе литературон фәлтәрән Алык-
сандры “Арвырдын”-ы хуызтә сә зәрдәтә сбазыр-
джын кодтой, тәхыны монц сын радтой.

Цәрукъаты Ибрагимы фырт Алыксандр райгуырди
1918 азы Цәгат Ирыстоны Ҳәрманы хъәуы мәгүүр
зәхкусәджы хәдзары. ىә фырт əнувыдәй тох кодта
ног социалистон ىардарәсты сәрвәлтау, фәлә ىә
30-әм азты əнаххосәй əрцахстой əмә амардтой. Уыцы
бәлләх арф фәд ныуугъта поэты зәрдәйи суанг ىә
амәләтү онг. Алыксандры мад Ағниан уыди курдиат-
джын сылгоймаг, иттәг хорз зыдта адәмон каджытә,
таурағтә, аргъауттә, əмдзәвгәтә, əмбисәндтә,
баззад ын, ىәххәдәг кәй əрхууыды кодта, ахәм уац-
мыстә дәр. Мады фарн мәрдтәм наә ацыд: Алык-
сандрмә дәр дзы əнәмәнг фәххәццә. Ләппуйы стыр
жердзон курдиаты уидәгтәй иу, ай-гъай, мады фарн

уыд Иннәе уидаг та, әвәеццәгән, баст у, поэт цы ран
райгуырд, уымам. Цәвиттон, Хъарманы фарсмә ма
ноджы әртә хъәуы ис — Сындыыхъәу, Къора әмә
Урсдон. Се 'хән бәраег араңтә нәй, иу хъәуы хузызән
сты Сә ңәрдҗытә сәйраджыләр Уәлладжыргом әмә
Дыгурәй ралыгъдысты Арыдон әмә Араф күнд баиу
вәйийинц, афтә ацы хъәуты ңәрдҗытән дәр иумәяг
систы дыгурон әмә ирон әвзәттә. Ацы хъуыдаг хор-
зырдәм фәзында Алыксандры поэзийл: арәх дзы
әмбәләм дыгурон дзырдтыл — уыдан ын дзәвгар
хъәздыгдәр кәнынц йә лексика, йә аивадон фәрәзтә,
йә эмоционалон тыхыл ын әфтауынц. Поэт дыгурон
әвзаджы әфтаууаттә пайда кәны арәхсгә, әрдзон
уагыл, әнә тыхмийә.

Алыксандр бакасти хъәууон скъолайы, кусәг фә-
культеты, ахуыргәндҗыты институты, пединституты.
1957 азы та каст фәзи Мәскуыйы Горькийы но-
мыл Литературон институт. Бирә рәстәг фәкуыста
ахуыргәнәгәй йә райгуырән хъәуы, фәстәдәр та —
Цәгат Ирыстоны чинигуадзәны.

Поэт цы бирә чингүйтә рауагъта, уыданән сә
ахадгәдәртә сты: “Арвырдын” (1959), “Цымаләу-
уын әз кувәндоны раз” (1968), “Фыдәй фыртмә”
(1978), “Зәрдәйи фәндәгәттә” (1984), “Әвзистыг
къәвдаттә” (1988), “Сагъәс” (1994).

* * *

Хуымгәнәджы зарәг, о, уайыс мә хъустыл,
Ахшон рис әрхастай мә зәрдәйән ды:
Куы мигъау ныссуй вәйийис хъәды әрдүзтү,
Куы къуылдымтәм рахизыс хуры тынты.

Ды гутоны хъисты фәзәллис сәударты,
Ды сихәрттыл саппы — цыргъ ңәвдҗыты худт.
Сәмәнү къәс-къәс та — зәрәхсиды арты,
Ағуыппәг ахсәвы — фәллад галы футт..

Цыма мын-иу раджы ды узтай мæ авдæн —
Гъе уыйау мын мады фæлмæн къух ысдае.
Æз къутæрæй быдыры риуыл æрзадтæн,
Æмæ мыл хұыммæллæджы халау тыхстæ.

Хұымгæнæджы зарап — тыгъд быдырты улафт,
О, сабион азты æнæазым фын! —
Дымгæйау мыл ратахт дæ рох зæлты уыллæн,
Æмæ та сыфтæрджын бæласау тæлфын.

1952

* * *

Мæхи æнахуыр хұзызы федтон æз мæ фыны:
Лæууыдтæн дурдзæндæй æнцад мысыраг сфинксау,
Цыма уыдтæн дæлдзæх æмæ уæлдзæхæн хицау...
Цыди тыхджын къæвда...

Лæбырди зæхх мæ быны...
Ныздыхсти калмау сай мигъ ме 'рфгуытыл, мæ
сæрыл...

Мæ уæрджытæм лæбурдта уад, хæцаг къæбисау.
Æрвнæрд мыл даргъ архъан тыхта сырхзынг
рæхысау.

Мæ гом риуæн æрлæууыдтæн йæ дуркъæсæрыл...

Фæңыд та арвы хъæр...

Æз мидæмæ фæраст дæн, —
Цыма ныххызтæн хъавгæ Дантейы зындонмæ,
Ныххæцдæ дæн бынмæ — мæ фæндаджы
кæронмæ...

Æнусон тар æхсæв...

Цæмæйдæр æз фæтарстæн...

Фæстæмæ аздæхон — кæм кæсынц коммæ къæхтæ!
Лæууон уæд та — мæ зæрдæ мын цыдæр фæхæры...
Тæмæнтæ скалдтой къултæ цавæрдæр цæхæрæй...
Æнахуыр диссаг: змæлынц сай къæйты
рæдзæгъдтæ!..

Фәлдәхт дурты зыхъхъыртәй рухсы цыхцыр
калди...

Кәмәндәр дзы цыди йә уынгәг хъәрзт, йә хуыфын.
О Дунесфәлдисәг, егъау тъәпән къәйтү бын
Ныддәргъ, йә уд исгәйә, иу хәрз чысыл саби...

Фәстәмә лидзыныл куы фәдән арф цысымәй...
— Эрләуу, беңау, әрләуу! Эрләуу дыууә ныхасмә!
Әрбаңу-ма хәстәгдәр иу цүусдуг мә размә! —
Үәд сизырдта къанинәг афтә йе 'вдәрзән, йә къуымәй.

Аз баңытән әввахс әмәй йәм хатын, дзурын:
— Ди чи дә, зәгъ, дәмән дә ахәм сау тәрхоны,
Цәмән сәнтыстә ахәм сау әлгышт фылбоны?
Мәхәдәг цадәг схәцын ме 'шәт тыхтәй дурыл.

— Адых, беңау, дәхи цәй тыххәй марыс хурхәй?
Ды дә бынтон әлгъяг — зәххон хилдҗыты цауддәр.
Нә зоныс мән, — о, хъус мәм, уәдә хъус мәм
дарддәр —
Аз аңы ранмә, зон әй, баңытән дә къухәй!

Мән ратыттай кәддәр дә зәрдәйә, дә зондәй,
Ныххуыттай мын мә дзых, мә цәстытә ныббастай...
Әлвәстционгәй, цәрмыстыгъдәй әмә зәңгастәй
Ныппәрстай мән ды аңы сәфты хуынкъмә
сонтәй.

Цәуыннә рауагътاي мән хуры рухсмә худгә?
Уәд та нә уыд мәнәй сыйғыдәгдәр әмә раслдәр!
Уыдтән аз фарн уәд та зәххыл әшпәтәй раздәр,
Уыдтән уәд та зәгъинаг ног ныхастә дугән!

Мәнүл ам иунәг бон сәдә азы әмбәрц уыд,
Мәнүл ам иунәг аз уыд мин азы әмдәргъән.
Йә хъизәмар, йә зын мәнүл хылдысты зәххән,
Уәлларвәстән йә хъынцым, тъизгәйә,

мәнмә цыд.

Дәлсүджыты хуызән дәуәй әз рагәй рох дән,
Фәлә әүүәнд, нау тас мәнән адзал, мәләтәй.
Дәхәдәг раздәр бахус дә, кәс-ма, уәлхъәдәй;
Ды дә фәнык, әз та дә разы — айнәг хох дән!

Аэз — Прометей туджы 'ртах, цәссыджы суадон,
Аэз Истинасты зынг, дәлимонты тыхсәттәг.
Уәззау хъуынамбәрзт сау къәй стондзынән
мәхәдәг,
Мәхи та хъуамә абон адәймагән раттон!..

Ләууыдтән ңавддурау...

Мә зонгуытыл әрхаудтән:
— Мәхимә рацу, раздәх тагъидәр мәм фәстәмә!..
— Алгъаг пигмей! Уынын, әрцыдтә мәм
ләгъстәмә,
Фәлә әмбар, дәу рагәй дәр кәй нал дән!..
— О, раздәх мәм!.. Мәхи фәсмонгондәй
әлгъитын...
— Ағығъәд!.. Ахсидавән най бафсайән зыгуымы,
Нә ләууы фурды кәф кәд смагәнаг хуыдымы,
Титанән най ңауән къәцәлтәй конд мәнг хидыл.

Ныр фесәф ардыгәй әваст!

Аэз та, хъәрзгәйә,
Кәнөн, кәнөн фынәй дәхи араэт ныккәнды.
Уәләуыл зулкъәй хил, җәзүх мә мыс дә сәнтты,
Уәләуыл цу, сырдау дә аууонәй тәрсгәйә!

Тыххәйты раирвәэтән саудалынг ләгәттәй
Тыхджын къәвдамә уаддымгәйы карз
къуыс-къуысмә...
Фәкастән ма фәстәмә дурдзәндмә, мә хуызмә:
Ныптырх и сфинкс, ныммур әрвон зынгән
йә фәттәй!

РОХ СИМФОНИ

Мæ хъустыл ауайы æнахуыр зæл...
Кæцæй уа уыцы диссаджы мелоди?
Кæддæр ныууагътон иу фæндыр дзæгъæл,
Бынтондæр ыл æз бакодтон уæд хъоды.
Æгас уа, уымæн нал уытæн æнхъæл...

Ныр ыл цымæ кæй къух æрзылд сындæг,
Æви йын дымгæ бавнæлдта йæ тæнтæм?..
Мæ цуры быдыры гæмæх быгъдæг
Кæд фестади уыгæрдæны тъæпæнтæ,
Æмæ дзы уддзæф алидзы фæйнæрдæм.

Изæрсатæджы суадоны хуылфæй
Æрыгон стъалытæ цæхæр æппарынц.
Сæ астæу та — сырхзынг дзæмбыйау мæй, —
Мæ кæддæры сызгæринæфдæг уадынðз
Ныххауд бынмæ, æмæ йын сисæн нæй...

Кæцæй у уыцы зæл? — Фæндырæй нæу:
Уый — уды тугдадзин кæд ризгæ тоны, —
Æвæццæгæн, æрымысыдтæн дæу,
Дæ сурæт мæ кæдæмдæр дардмæ хоны...
Уый райгас и кæддæры рох симфони.

1957

ФÆСТАГ СОНЕТ

Æвæццæгæн, дæлимонты æлгъист дæн, —
Уæдæ мын ацы хъизæмар цы у?
Цæхgæр къæдзæхыл мин хатты æрхызтæн,
Æгуыппæг хъæды кодтон-иу цæрддзу...

Мæн аргæрон йæхимæ ласта бонæй,
Æксæв мæ сайдта артдзæсты мæнг рухс.
Бæрзонд мигътæй, кæнæ-иу арф дæлдонæй
Дæ дзырд æрцахста хаттæй-хатт мæ хъус.

Æз федтон, федтон рагфынты дæ сау цæст,
Æртыхсти мыл дæ сау дзыкку цымы.
Зæххыл кæм дæ? Мæ сæнтты рухс кæм бамбæхст?
Кæд аныгуылд?.. Кæд не скасти нырма?..

Ныртхутæг дæн мæнг сагъæсты цъæх арты.
Дæу агуырдтон — дæу не ссардтон мæ царды...

1966

* * *

Æргæлæн. Дон ласта бæстыхæйттæ, хидтæ...
Кæддæр ма уыд Нойыл мæгуырбон мæнау...

Мæ сæфты сахат мæм фæзынд Афродитæ, —
Олимпимæ мын систа мæ бæлæгъ, мæ нау.

Зынгтымыгъ дымгæйæ зæхх фестад уыхеры,
Вулканы чьырсудзæн, цæххæркал уылæн...

Мæ сæфты сахат мæм æртахти Венерæ, —
Везувийы цъассы уый бамбæхста мæн...

Уый залты мит уарыд, арв калдта уæргъуынта...
Нынныгъуылдтæн фæлмы æд байраг-æфсургъ,

Мæ сæфты сахат мæм фæфæдис Агуындæ, —
Уæрппы рагъмæ схаста мæн нарты рæсугъд...

Ныр — доны хъаймет дæр, зынджы зæй дæр, мит дæр...
Мæ зæрдæ — цæссыджы, сырх туджы цæмтæ...

Куы сæфын! Цы фæдæ, ныры Афродитæ?
Цы ран дæ, Венерæ?! Агуындæ, кæм дæ?!

1971

ХЪУЫМ

Ныллыстæг дон, æвзиست æндахау, æрхы...
Хъæд раджы 'рдагъта йе 'мбыд фист, йæ хъуын...
Зæронд байвæды сау къæйтæ 'мæ æргыл
Ныссабыр и фæлмастæнгасæй хъуым.

Мылаз уәлтъар зына-нәезына змәлы, —
Цыма — фынәй... әңпой хъуыдыты тарф...
Бынәй дзы мигы стыр мәккүылгонд хәлы,
Бынәй дзы скаст әнахуыр цъәхәй арв.

Зыныңц йә лыстхуыр, цъалахгәд рәбынта,
Әрзәбул быләй хус фәсал-кәрдәг.
Әрттивыңц тары тъепаты губынта —
Куы разыныңц, куы амбәхсыңц ңәрдәг.

Ныхъхъус и хъум... Йә тар зиллакк быгъдәг у,
Әфтауы уый әвронг сагъәстыл мән...
Ныхъхъус и хъум... Куыд никәд — ныр сыгъдәг у
Йә мынәггонд әнәэмәлгә тәмән!

1972

ОС-БӘГЬАТЫРЫ АЕХСӘВ

Дыккаг кәркуасәнты фәстә
Ныттар, ныггоби хохрындз.
Кәләнгәнәг зәронд усау ныр фын
Зәлдаг әндах, дәрзәг сәхъис хәлттәй
Йә сау джебенатә нывәнды,
Әхсы сә арф ләгәттәм, цъастәм,
Нынәемы галуаны хуынчыты...
Дыккаг кәркуасәнты фәстә —
Әнәнхъәл къаҳдзәфты сыйрттәг...
Кәйдәр губыр әндәрг цыма
Әрбахъуызыд җеввахс.
Хәрдмә фәхаудис Ос-Бәгъатыр,
Ныссаст йә быны урсәргъяу уырындыхъ.
Ләг фелвәста йә нывәрзәнәй цирхъ,
Фәхәст и сонтәй цыргъаджы фындыл, —
Әркалди къухәй туг, —
Нә бамбәрста йә рыст.
Фәтоны риу йә зәрдәйы гуыпп-гуыппәй...
Фәтоны риу...

Кәеддәр-иу, о,

Кәеддәр цәмән — арәджы дәр ма, — зон,

Йә ныхмә-иу әхсархәсты тыфылы

Әфсәнагъуд сәдә ләдҗы нә ләууыд,

Бәх — сагартән, сәррәтгәнгә, әлвәста...

Хәстон,

Циу тас — нә зыдта!..

Цы кәнен уәд байтаман ахсәв,

Дымгәндәф талайау цы ризы?..

Дыккаг кәркуасәнты фәстә

Зәронд мәсүдҗы фатәхсән зыхъхъырәй

Ныгулгә мәйи рухс тын бахызт,

Сызгъәрин стыр хәлуарајдҗы хуызән

Ысқылди дуркъулән йә сиуччыта уырынгтыл. —

Персайнаг хъуләттә горпъейыл

Тәмәнтә скалдта уарт,

Әрттиви йе згъәр ставдцәгдҗын хәдон,

Әвзист тәлм тахъайыл әрбадти.

Йә фарсмә ауыгъд — сагъәдахъ, йә фатдон...

Ныссабыр галуан —

Нәдәр мысты цъыс-цъыс,

Нәдәр хәлныбыттыры базырты сыйфытт,

Нәдәр уәлкъардиүәй әнкъард уыдҗы дзыназын.

Дыккаг кәркуасәнты фәстә,

Йә зыркъафынды сырх басмахътә — йә къәхтыл,

Әрбадти ләг уым рудзынджы тәрхәгыл...

Дәлиау, комы,

Әрыдон — сонт, йәхи-иу хоста дуртыл,

Кәфхъуындар-калмау бәстә арында йә футт, —

Нә цәуы ахсәв йе змәлын, йә хъәр,

Нындыг цыма, ныйих и.

Дәлиау, комы, къардиуы сынағыл —

Цыма тәппуд зым цъиусуры тәссәй —

Йәхи нылхъывта Нузал...

Әрхауд фәлурс мигъ астынта 'мәрындытыл,

Йә быны бамбәхст фәндәгәтән сә сусәг,

Әхсоннуар зәххы фарн әмә фыдәх...

Къуырма къәдзәхтә зондабитау, семтау
Ләууынц хъуыдыгәнгә сәркүләй,
Сә дзыхтә байсты әмым.
Сә сәрмә арв — зәрөнд аргъуаны цар,
Зыны дзы мәй быноз мыдадз цырагъяу...
Æнахуыр мәт, æбәрәг сар,
Цыдәр æнәгуырваз, æнәкъәдзил хъуыды
Æмбәхст,
Ныгъуылд аәдҗы уәлных зилы;
Уый мард дәр нау, аәгас дәр —
Цәргә уды мәнг сагъасты, фәлтәрәнты
гүүрдәг...

Тәхы, тәхы дәрдты, æнәкәрон тыгъдәджы,
Кометәйяу фәзыны, айсәфы әваст.
Æгъуыссәг рыцаән
Кәмдәр йә риуы арф къуымы тәлфы.
Тәхуды, зон, цы 'рцыди —
Фынон дәсныйяу сусәгдзинад хат,
Стъалытәй фыст чиныгмә кәсәгау;
Дә разы къамтә 'ркал,
Йе галы стыр уән сдар җерврухсмә,
Йе армы дзуарәвәрд хәеххытәй,
Тәхуды, базон, сомыбон цы 'рцәудзән...
Кәеддәры сахъ тырынтән батар и сә кой,
Сә утәхсән, сә монц, сә хъәр сын
Кәд сауләгәтдзых рохуаты кәфхъуындар
Нынныхъуырдта бынтон.
Мылаз фәлм — ивгъуыды тыгъд ләгъзыл,
Мылаз фәлм — рәстәджы хъәбысы,
Ау, уый әппындәр никәд ницы ссах бәстыл,
Ау, уый әппындәр ницы ис ныртәккә,
Фәстаг бон дәр на уыдзән?!
Дыккаг кәркуасәнты фәстә
Ныссабыр чырамад, ныггоби —
Нәдәр мысты хыртт-хыртт,
Нәдәр хәлыйбыттыры базырты сыр-сыр,
Нәдәр æнкъард уыджы кәуын уәлхохәй...

Үәддәр фәсвәәд цыдәр замана змәлү —

Нә йын ахсы әргом йә сыйртт хъус,

Әрләууыд дуары фәстә чидәр,

Нә йыл хәңди йә цәст...

Цы цъусдуг у, цы уысм, —

әнәбын, стәй әгәрон!..

Дыууә мылаз цәстәй,

Дыууә цъәх агуатай уый комкоммә кәсү,

Мәләтү тасәй уый әбуалгъдәр у, фыддәр!..

Дыккаг кәркуасәнты фәстә

Зынгдәгъдәнтәй — әзных әмә әртдурәй

Нәэзыйи схъис, нәэзыйи фастаг ссыгъта,

Уый къусчы дурдзыхы әрсагъта цадәг, —

Йә зонгуытыл әрхаудис Ос-Бәгъатыр:

“Фәндагсар, о,

Дә бәрнәхсты — мә хъысмәт,

Кәддәр дәм әй цындыйы әз ныуагътон!

Әмбарын әз — әрхәццә и мә кәрон...»

О, курын иу хорзәх дәүәй:

Фәуәд дын барст муртакк ләдҗы мысайнағ,

Дәхимәй айс хъуытыргъаны ныхас.

Табу, табу!

Ды макәдуал әрсадз

Дә цъәх бәхән йә базыртә мә Зыгъары фәсонтыл!

Ды макәдуал ныкъкъуыр

Йә сызгъәрин цәфхәдтә ме 'фсургъы сәфтджытыл!

Ды макәдуал әрбәтт

Дә цәхәрком әндон цирхъ раздәрау мә фарсыл,

Мә сагъәдахъы мауал нывәр фат,

Мә къухмә мауал ратт дә хъамафынз мыздыра!

О, курын дә, мән ногәй фехс

Әвирхъау сау тохы быдырмә, —

Мә къухы хус хъәндәл — әхсаргарды бәстү,

Мә уәләе цъолоби — схъәрәгтү бәстү!

Әрхәсс мын фарн, —

Куыд нал фенон мә фидары къәсәр!

Әргом цәфәй мә мәләт-иу әрпәуәд!
Мә сәрыңъар мын растигъәд фыдгул,
Уый срәдувәд мә рихи,
Мә сәргәхцмә фәкаләд
Йә луләйы әртхутәг,
Кәнә дзы скәнәд нуазән къус, куыси!
Туг... тугсәлфынәг уайы цәстыл:
Мә къухәй цас бацыд мәрдтәм —
Мәхи хал дәр, гъеуыдан халау схауәд!
Кәд уымәй әз әрпәуин хъахъәд
Мә хәләрттәй — әмбәхст фыдгултәй,
Сә мәнг узәлдәй ссау мә зәрдә,
Сә нуазәнтәй мә сырдың нуәрттә хәлынц,
Сә хойрагәй мыл бафтыд емынә, гуыбынниз!.
Әнәсцүхәй хъуызы мә фәстә чидәр,
Мә фәрсты багәшт ласы цырд,
Нылләсси арф мә къуымы,
Цыма мә зәрдәсәрыл сләууы — кард дзы
аттыссынаеввонг.

Әмбарын: уый — мәхион...
Куы 'рхуыссын әз —
Мә мутакайы бын цыма фәтәлфы калм...
Мә кәддәры фыдфынтае
Мә цәстыл уайынц ногәй ныр:
Нәрыйдис арв,
Къәвда-сахатә алы хъылма ластой, —
Лыгъысты хилджытә сә хуынчытәй әхсәв.
Фынаей фыранкмә баләст маргәндаг гәккуыри,
Сәумә әрбакаст тар ләгәтмә хур,
Куы бахъарм хиләг, —
Фәхәцыди фынаей фысымыл уый.
Уынын та ногәй әз:
Уый Цезармә йә уарзондәр хәлар
Йә цирхъ сигәцыл дауы.
Алгъуызмә та йә цумайы әххуырст
Әрбахъуызыд йә хуыссәнмә әд кард...
Уый Улуг-Бекмә кәд йә фырт
Сәркъуырән фәрәт система...

Фәндагсар, о, зәгъ-ма,
Кәмәй уыдзән мә адзал —
Мә хәстәгдәр әмбаләй,
Мәхин, ме 'мтуджы цәфәй
Әви сылгоймаджы кәләнәй?
Мәнәй ныфсдыңдәр нәй, —
Әрләудзынән цәнгәтриу мин ләдҗы ныхмә,
Бәстысәримә сток кәниң Амранау!..
Мәнәй әдыхдәр нәй, —
Гадзракатәй цәуәгән ницы у мә хъомыс!..
Әнкъары йә мә зәрдә,
Нәй ахсы мә цәст,
Унын мә уый йәхәдәг,
Әз уымән дән мысанау — суадзән мыл йә фат,
Стәй йе 'рдын бамбәхсән әнаккағ!..
Әппәтыл дәр әз сисдзынән мә къух —
Мә Иры сагъастәй фәстәмә...
Нәя рагәттән зәххыцъар се стджытәй у дзаг,
Әрбадт сә уәлә мәр,
Әрзади сыл кәрдәг...
Нәя рагәтты фәйнәрдәм уаддымгә фәхаста.
Суанг хур йә зынг бәхыл кәңәй ракәны балц,
Кәм ныххауы фәсденджыз,
Суанг дон әнусон их кәм у,
Нәя зәхх йә фырхусәй кәм аскъуыд, —
Кәмдәриддәр — нае фыдәлты цыртытә...
Әвәстаг ма фәуой,
Бынтон сә къона ма фехәла, уастән,
Бынтон нае ныххуысса сә арт!..”
Йә фәтән кардыл уый йә уәрджытәй ләууы,
Йә аууон дуркъулыл кәнүн зыр-зыр егъауәй...
Әгъуыссәг сау цәстүтә
Кәсинаң әнхъәлцау стыр зәды нывмә:
Уым Уастырджы уәлбәхәй
Әрпәвы залйаджы хъәләс.
Фәрухс и бон...
Фәхъуызы, лидзы арф кәмттәй фыдәхсәв.

* * *

Тәнәег мылаз сәумәйы рухсмә тади,
Рәхпид ма зәхх йә урспакъуы фынты. —
Ныууарыд мит, уәрагәрфән әрбадти...
Үйдтон: цәхгәрмә рафәд кодтай ды.

Үйдтон: ныззылтә донисән архырдәм,
Фәаууон дә уә сыхәгты фәскау.
Аэз та ләгәрстон хъәууынгты дәргышырдәм,
Нә фәдтә фесты дзуарәвәрд — сынкау.

Цыма дыл хъавгә бамбәлдтән мә армәй,
Цыма әрдә мә сагъәсты ёмуд...
Фәлә мә тъәры ницы баззад хъармәй, —
Әрмәст дзы — уазал, уаддымгәйы футт...

Кәеддәр уыд уый...

Тызмәг рәстәг мә сәрыл
Агәр-мәгуыр нә ныуугъта хъуын дәр.
Нә рагфембәлд мә зәрдәйы къәсәрыл
Зыны мысалгәй дзуар-къахтау ныр дәр!

1982

МӘ ДӘЛИМОН

Мә бынатәй сыстон — мә фәдыл пәуыс,
Кәмфәнды әрбадон — мә разы ләууыс.

Хох-айнәг архауәд нә астәу цәхгәр, —
Йә тигътыл мәм стайау әрхизыс уәддәр.

Уад сисәд уәлмигътәм йә зилгә рыг-барц, —
Фәсыфытт дзы ласыс, күйд хъама, күйд арц.

Ныззыст кәнәд денджыз — кәфхұуындар
хъәләс, —
Йә сәрты тәхынмә ды — уари, әргәс.

Мәйдар әхсәв — дуне мылазәй әхгәд, —
Кометәйау уадзыс мәнырдәм зынгвәд.

Сырх базыртә тилгә, арт сләууыд уырдыг, —
Фәңгүлүккүйтт дзы ласыс — әхсидгә нәмыг.

Мә тухиты бардуаг, фыдбылыз, дәуәй
Ағәрон тыгъды мын сәр фәтъыссән най!

1982

ТЕРЧЫ УЫЛӘНТӘ

Мигъты уацары згъоргә-лидзгә мәй,
Згъоргә-лидзгә мәй уайтагъд бахауди.
Зәрдәм домд риуы никәд ницәмәй,
Никәд ницәмәй, уастән, баради.

Хъәлдзәг, хъазән дзырд уды не 'ндавы,
Уды не 'ндавы масты ахәсты.
Афтә раздәрау хур нае не 'ртавы,
Хур нае не 'ртавы уарын-асәсты.

Хъусты нал зәлйинц мәргъты зарджытә,
Мәргъты зарджытә тәрфы уалдзыгон.
Дымгә раскъәры судзгә хъарджытә,
Судзгә хъарджытә махыл алы бон.

Айнаег къәдзәхты дудгә рис-катај,
Дудгә рис-катај схъызы арвырдәм.
Тугдых бирәгътә тонынц мисхалгай,
Тонынц мисхалгай Иры алыштадәм.

Ничи 'рбаләудзән, ничи, феххуысмә,
Ничи феххуысмә сахъ цәдисонәй.
Терчы уыләнтә уайынц денджызмә,
Уайынц денджызмә тарст-фәдисонәй.

1993

ЗӘРОНД КУЫДЗ

Фәдисонтимә цы тындзаг уыдтән,
Цы тындзаг уыдтән, сә фыццаг уыдтән,
Сә фыццаг уыдтән, куыд хыццаг уыдтән,
Куыд хыццаг уыдтән, цы хъыхъхъаг уыдтән!

Тох дас фәекодтон цъәх бирәгътимә,
Цъәх бирәгътимә, о, бирәтимә,
О, бирәтимә, сә хин фәндтимә.
Сә хин фәндтимә, әртхъирантимә!

Хәтын ныр тардәй кәйдәр фәсдуәртты,
Кәйдәр фәсдуәртты, әдзәр хъәууәтты,
Аәдзәр хъәууәтты, фәсвәд бынәтты,
Фәсвәд бынәтты, рәдзәгъд быраттты?

Мә саст къабазәй уәлвәнгты схъиуын,
Уәлвәнгты схъиуын, цәугәйә чиуын,
Цәугәйә чиуын, әхсәв-бон джиуын,
Ахсәв-бон джиуын, дзәгъәләй ниуын!

Фәстаг фысымуат кәм бакәндзынән,
Кәм бакәндзынән, цы бахәрдзынән,
Цы бахәрдзынән, куыд бастъәлдзынән,
Куыд бастъәлдзынән, кәм амәлдзынән!

1994

ХАРОН

Уый Стиксән йә фаллаг билгәрон цәст н' ахсы,
Нәй доны цъәх фәзән цыма дәр кәрон.
Нә зәххон бәлцәтты мәнг дунейә ласы
Ләггүыфы сә јецәг дунемә Харон.

Мә рад дәр јерхәңдә: йә ривад бәләгъы,
Мәнүрдәм јенкъуысгә, јефсәры уәэззау...
Сынтыты дзыгуыр бал мә сәрты фәтәхы,
Йә мылаз јендәргәй јервон тыгъд ныссай.

1998

* * *

Технический редактор
Корректор
Компьютерный набор
Компьютерная верстка
Дизайн

Виктория БОРАЕВА
Заира КАРАЦЕВА
Альбина ДАТИЕВА
Ирида КОДЗАТИ
Залина ГУРИЕВА

* * *

Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132

Журналы цы аermæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Max дуг»-æй ист кæй у, уый.

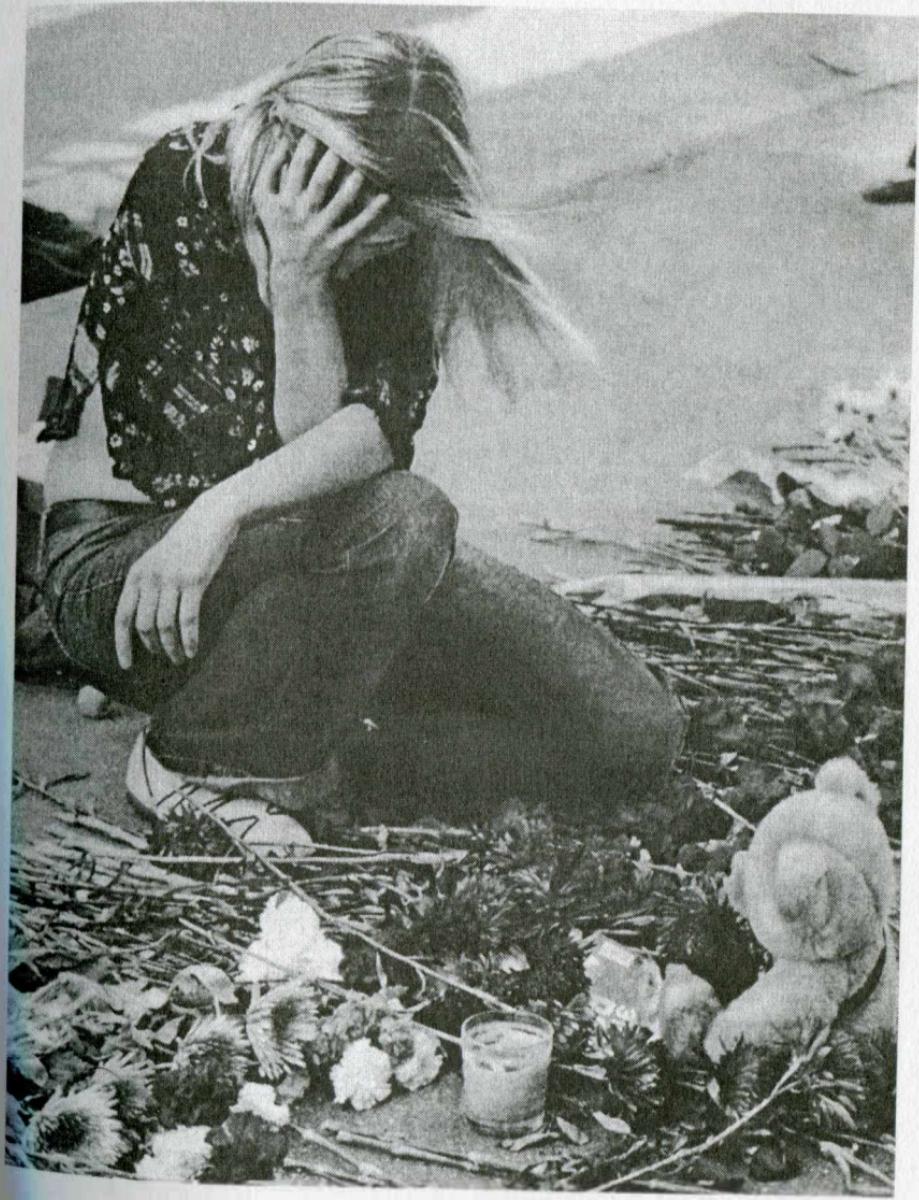
Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

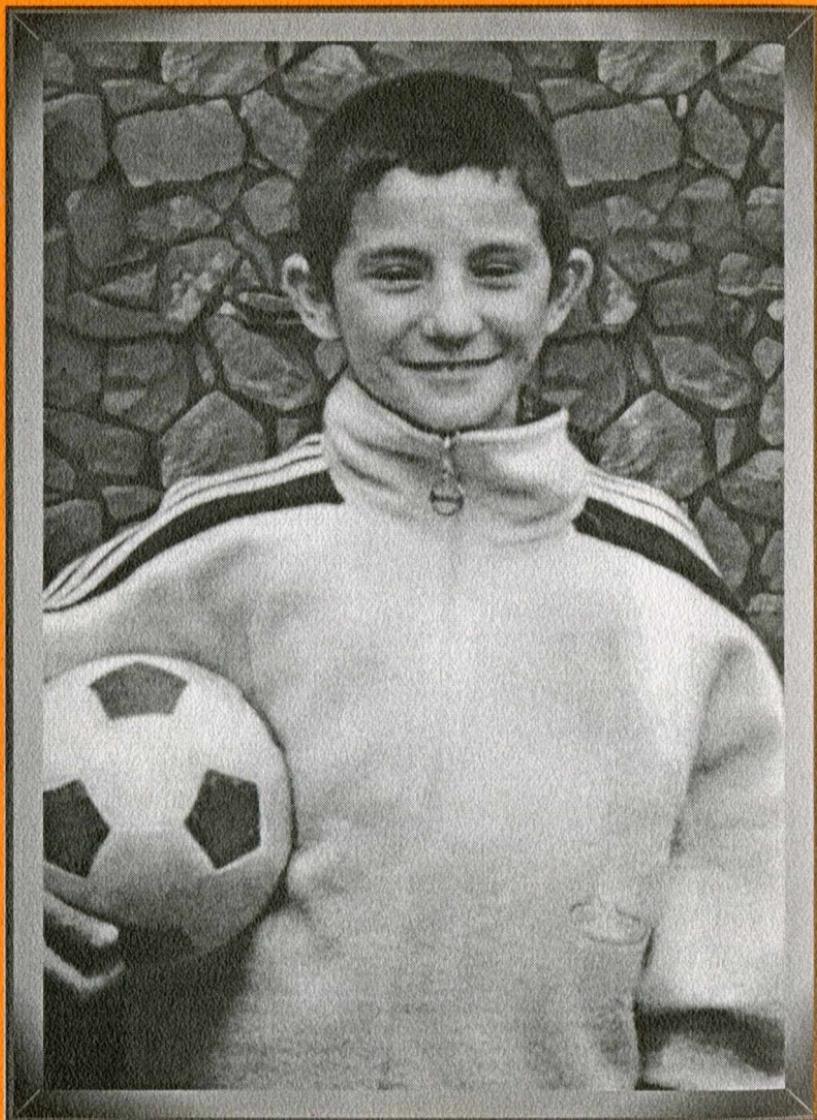
Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания

Подписано к печати 01.10.04. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура
шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 9,53. Учетно-изд. л. 7,38. Тираж 2300 экз.
Заказ № 1626.

Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.

Журнал отпечатан на Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Бөллөхы фөстөө фыңғағ мидбылхудт.